

► POLITICA INTERNĂ:
PERSPECTIVE

Emanuel-Mihail Socaciu

Vasile Nazare

Alexandra Petrescu

► POLITICA
INTERNAȚIONALĂ:
ACTORI ȘI VECINĂȚĂȚI

Loredana Enăchescu

Vlad Flonta

Liviu Tatu și
Octavian Manea

George Surugiu

Sergiu Mișcoiu

► RECENZII

Nicolae Drăgușin

Silviu George

Sfera Politicii

REVISTĂ DE ȘTIINȚE POLITICE ȘI DE TEORIE POLITICĂ
EDITATĂ DE FUNDAȚIA SOCIETATEA CIVILĂ

NUMĂRUL 128
ANUL XV
2007

Scena internațională:
actori și vecinătăți

Sfera Politicii este prima revistă de știință și teorie politică apărută în România, după căderea comunismului. Revista apare fără întrerupere din 1992.

Sfera Politicii a jucat și joacă un rol important în difuzarea principalelor teme de știință și teorie politică și în constituirea și dezvoltarea unei reflecții politologice viabile în peisajul științific și cultural din România.

Sfera Politicii pune la îndemâna cercetătorilor, a oamenilor politici și a publicului, analize, comentarii și studii de specialitate, realizate pe baza paradigmelor teoretice și metodologice ale științei și teoriei politice actuale.

Sfera Politicii își face o misiune din contribuția la consolidarea și dezvoltarea societății democratice și de piață în România.

EDITORIAL BOARD

Călin Anastasiu
Daniel Chirot
Dennis Deletant
Anneli Ute Gabanyi
Gail Kligman
Dan Oprescu
Vladimir Tismăneanu
G. M. Tamas

DIRECTOR

Stelian Tănase

REDACȚIE

Redactor șef:

Romulus Brâncoveanu

Redactor șef-adjunct:

Ioana Costescu

Secretar de redacție:

Liviu Stoica

Colectivul redacțional:

Adrian Cioroianu
Alexandru Radu
Laurențiu Ștefan Scalat
Valentin Stan
Viorel Zaicu

Revistă editată de:

Fundația
Societatea Civilă

Clasificare CNCIS: "B+"
Apare de 6 ori pe an

Adresa Redacției:

Piața Amzei, nr. 13, Et. 1.
București, România
Tel/Fax: 021 312 84 96, 021 212 76 61
sferapoliticii@rdslink.ro
redactia@sferapoliticii.ro
<http://www.sferapoliticii.ro>

Sfera Politicii

NUMĂRUL 128, ANUL XV, 2007

Politica internă: perspective

Restituția imobilelor naționalizate: preliminarii ale unei evaluări morale	3
<i>Emanuel-Mihail Socaciu</i>	
Paradoxuri sociale și politice	20
<i>Vasile Nazare</i>	
Sistemul electoral românesc și egalitatea de gen	32
<i>Alexandra Petrescu</i>	

Politica internațională: actori și vecinătăți

European Neighborhood Policy and the Euro-Atlantic Partnership	39
<i>Loredana Enăchescu</i>	
Secolul XXI și responsabilitatea elitelor în gestionarea problemelor planetei	48
<i>Vlad Flonta</i>	
Dezbateri recente cu impact asupra securității europene.....	58
<i>Liviu Tatu și Octavian Manea</i>	
Serbia versus Kosovo: planuri pentru un viitor incert.....	73
<i>George Surugiu</i>	
Diferiți, dar uneori la fel!	80
<i>Sergiu Mișcoiu</i>	

Recenzii

Criza Uniunii Europene. O perspectivă de filosofie politică.....	88
<i>Nicolae Drăgușin</i>	
<i>Pierre Manent, La raison des nations: réflexion sur la démocratie en Europe</i>	
Declinul puterii americane	92
<i>Silviu Sergiu</i>	
<i>Immanuel Wallerstein, Declinul puterii americane: Statele Unite într-o lume Haotică</i>	

Restituția imobilelor naționalizate: preliminariile unei evaluări morale

■ EMANUEL-MIHAIL SOCACIU

This paper has two main objectives. First, starting from the assumption that an argument in applied ethics is an effort to deploy moral reasoning in the evaluation of a specified set of facts (a „case“), the article tries to illuminate the relevant facts for the assessment of property restitution. The conclusion will be that the case to be considered is the legal history of restitution in Romania. Secondly, it tries to identify some of the questions to which a moral assessment of a rectificatory policy should answer.

Keywords:

property, property rights, property
restitution, rectificatory policy, moral
evaluation

Ideea „îndreptării nedreptăților” comise în perioada comunistă este una dintre cele mai dezbătute în societățile est-europene după 1989. Sub acest titlu au fost propuse, aplicate și vehement contestate politici extrem de diferite în natura lor. Singurul lucru care unește legile de restituire a proprietăților naționalizate, legile lustrației, procedurile de deconspirare a poliției politice sau tehnicile de privatizare „sindicală” ori prin distribuirea de „cupoane” (acțiuni) este asumția, uneori explicită, că astfel de măsuri sunt generate de efortul de a respecta o cerință specială a dreptății: aceea de rectificare a unor nedreptăți trecute sau de „înlăturare” a efectelor unor astfel de nedreptăți¹.

Discuția din acest articol se va concentra asupra unei categorii restrânse de măsuri rectificative, și anume politi-

1 Dezbaterea asupra „îndreptării nedreptăților trecute” nu este una care să se poarte exclusiv cu privire la acțiunile considerate nedrepte pe care le-au săvârșit guvernanții comunisti din Europa de Est. În mod tradițional, aspecte ale problemei sunt abordate în filosofia dreptului, mai ales în legătură cu procedurile de compensare (reparare) a prejudiciilor (*tort law*) sau cu dreptul expropriilor (*eminent domain*: vezi, de exemplu, Richard Epstein (1984), *Takings: Private Property and the Power of Eminent Domain*, Cambridge: Harvard University Press sau Bruce Ackerman (1977), *Private Property and the Constitution*, New Haven: Yale University Press). De asemenea, o clasă importantă

cile de restituire a proprietăților imobiliare aplicate în România după 1989. Primul obiectiv este acela de a evidenția succint efectele juridice și economice ale diferitelor proceduri¹ restitutive aplicate în perioada post-decembristă. Una dintre asumțiile analizei pe care o propun este aceea că succesul ei este dependent de o bună înțelegere a istoriei juridice a naționalizărilor și a politicilor restitutive. Prin urmare, „studiul de caz” va fi construit, în bună măsură, ca o încercare de elucidare a acestei istorii juridice. Al doilea obiectiv al lucrării este de a identifica principalele întrebări cărora trebuie să le răspundă o încercare de evaluare morală a politicilor discutate. Abordarea va fi aici mai curând formală. Problema avută în vedere nu este aceea a corectitudinii sau incorectitudinii morale a cutărei ori cutărei proceduri restitutive, ci aceea a condițiilor pe care trebuie să le satisfacă un argument moral despre, să spunem, justificabilitatea restituției *in integrum*.

1. Proceduri de restituire a imobilelor naționalizate

De ce studiul de caz ca „istorie juridică”?

Maniera obișnuită de argumentare în etica aplicată este una „ascendentă”. În mod uzual, se pleacă de la un caz concret (real sau imaginar), văzut ca o instanțiere sau ca o ilustrare a unei probleme morale, efortul principal fiind acela de a identifica și justifica mai apoi o regulă morală (sau un set de reguli) a cărei aplicare să ne conducă înspre o soluție moralmente corectă în cazul analizat. Altfel spus, întrebarea de pornire este de tipul „ce ar trebui să facă agentul (individul, instituția etc.) X în situația Y, astfel încât acțiunea sa să fie corectă din punct de vedere moral?” sau „este corectă din punct de vedere moral acțiunea A întreprinsă de agentul X în situația Y?”. Forma argumentativă uzuală a răspunsurilor la tipurile de întrebări proprii eticii aplicate ar putea fi reconstruită astfel: „acțiunea A întreprinsă de agentul X în situația Y este moralmente corectă deoarece reprezintă o aplicare a regulii morale R, care este menită să guverneze situațiile de tipul lui Y și este justificată în teoria morală mai generală T”² sau „acțiunea A întreprinsă de agentul X în situația Y nu

a argumentelor pro sau contra politicilor de discriminare pozitivă urmăresc să justifice (sau, dimpotrivă, să critice) necesitatea „îndreptării” unor nedreptăți (vezi Ronald Dworkin (1977), „Reverse Discrimination”, în *Taking Rights Seriously*, Oxford: Clarendon Press sau George Sher (1981), „Ancient Wrongs and Modern Rights”, în *Philosophy and Public Affairs*, vol. 10, no. 1). Alte încercări semnificative de justificare a unor principii care să guverneze politicile restitutive sau corective vin din sfera teoriilor dreptății distributive (de exemplu, principiul nozickian al rectificării dreptății sau diferitele reinterpretări ale conceptului aristotelic de „dreptate corectivă” – vezi Robert Nozick (1997), *Anarhie, stat și utopie*, București: Humanitas sau Bruce Ackerman (1997), „Temporal Horizons of Justice”, *The Journal of Philosophy*, vol. 94, no. 6). Pe de altă parte, însă, există autori care argumentează că problema rectificării nedreptăților din perioada comunistă este una de sine stătătoare, și prin urmare intratabilă în orizontul teoriilor mai generale. Soluția sugerată ar fi aceea a construirii unor teorii speciale ale dreptății, cum ar fi „dreptatea restitutivă” (vezi Adrian Miroiu (1998), *Filosofie fără haine de gală*, București: All Educațional) sau „dreptatea tranzițională” (vezi Jon Elster (2004), *Closing the Books. Transitional Justice in Historical Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press). Pentru o discuție mai amplă asupra procedurilor de „îndreptare” a nedreptăților comise de diverse regimuri politice, vezi John Torpey (2003) (ed.), *Politics and the Past. On Repairing Historical Injustices*, New York, Rowman & Littlefield.

1 Folosesc aici termenul „proceduri” pentru a desemna atât cele două legi ale restituției, cât și jurisprudența Curții Supreme de Justiție, a Curții Constituționale și a Curții Europene a Drepturilor Omului.

2 Desigur, este importantă justificarea opțiunii pentru teoria etică T, mai curând decât pentru T₁, T₂ sau T_n. De foarte puține ori, însă, expunerea detaliată a temeiurilor pentru care un autor alege să aplice o versiune, de exemplu, a utilitarismului, în loc să facă apel la o teorie deontologistă își găsește locul în lucrările de etică aplicată. Asumția care pare să opereze aici este aceea că discuțiile de acest tip trebuie să se poarte mai curând în lucrările dedicate metaeticii sau teoriilor etice generale.

este moralmente corectă deoarece reprezintă o aplicare a regulii morale R₁, aflată în contradicție cu regula R (justificată prin teoria morală mai generală T)".

Construcția cazului reprezintă un efort preliminar argumentării morale propriu-zise. Rolul său principal este cel de a specifica detaliile relevante ale situației care generează dilema morală. Faptele contează. Nu pentru că ele ar ghida în mod direct alegerea morală, ci pentru că de descrierea lor depinde argumentul privitor la aplicabilitatea unei reguli (cel puțin în măsura în care admitem că regulile morale „guvernează” clase de cazuri)¹. Dacă descrierea cazului nu este suficient de clară, există riscul de a-l „rezolva” propunând o regulă al cărei domeniu de aplicabilitate să fie clasa „vecină” de cazuri. De exemplu, putem adera la o regulă morală care prohibește sinuciderea, dar nu și o acțiune prin care agentul doar își primejduiește viața. Pentru a decide, pe baza acestei reguli, dacă un agent a procedat sau nu moralmente corect într-o situație dată, este necesar ca din descrierea situației să reiasă cu suficientă claritate căreia dintre cele două clase îi aparține cazul.

După cum am sugerat în exemplul anterior, construcția cazului nu presupune doar specificarea constrângerilor cărora le este supus agentul. Este important, de asemenea, ca descrierea să dea suficiente indicii pentru a înțelege „ce înseamnă” că agentul X face acțiunea Y. Intenția, efectele scontate și cele reale, precum și mijloacele „tehnice” necesare acțiunii pot fi relevante în lumina unei teorii sau a alteia.

„Obiectul” evaluării morale, aici, îl constituie procedurile restitutive aplicate în România după 1989, în materie de imobile. „Acțiunile” pe care trebuie să le înțelegem sunt legile și jurisprudența în materie de restituiri, iar constrângerile de fundal sunt date de istoria naționalizărilor din perioada comunistă și de situația persoanelor afectate, în mod negativ sau pozitiv, de acestea (cu precizarea că fiecare politică restitutivă a însemnat și o acumulare de constrângeri situaționale pentru cele care i-au succedat: de exemplu, legea 112/1995 trebuie înțeleasă prin apel la complexul format din constrângerile de fundal **plus** cele generate prin jurisprudența din perioada 1990-1995). Prin urmare, opțiunea pentru construcția cazului ca o analiză a unei istorii juridice pare să fie cea „naturală”.

În acest punct, este necesară o precizare. Va fi insuficient reprezentată, în descrierea cazului, o clasă importantă de fapte: cele referitoare la efectele reale, de ordin economic, sociologic, urbanistic etc., ale restituirilor. Statul român nu a făcut publice nici un fel de statistici cu privire la numărul imobilelor restituite în natură, ponderea celor care aveau destinație de locuințe înaintea restituirii, suprafața locuibilă, numărul de chiriași care le locuiau² etc. Mai mult, nu am găsit studii economice sau de sociologie ori geografie urbană care să analizeze impactul politicilor restitutive asupra evoluției pieței imobiliare din orașele din România, asupra situației locale a populației ori asupra dezvoltării urbane.

Strategia adoptată a fost aceea de a încerca fie coroborarea altor date (cum ar fi cele rezultate din recensămintele efectuate după 1989), fie menționarea, cu titlu ilustrativ, a cercetărilor privind efectele restituției în alte țări post-comuniste (realizate mai ales de specialiști în geografie urbană și, cele mai multe, asupra evoluțiilor din fosta Germanie Democrată și din Cehia). Chiar dacă volumul de date rezultat astfel este insuficient, iar acuratețea lor adesea nesatisfăcătoare (pentru că este ex-

1 Viziunea despre reguli asumată aici este o extrapolare a conceptului de reguli „încăstrate în (tipuri de) cazuri”. Pentru o discuție detaliată, vezi Mihail-Radu Solcan (1998), *Arta răului cel mai mic: o introducere în filosofia politică*, București: All, pp 30 sq.

2 Singurul răspuns pe care l-am obținut în această privință a fost dat de direcția juridică a Primăriei Municipiului București. Astfel, PMB a primit 48000 de dosare cu cereri de restituire pe baza legii 10/2001, din care au fost aprobate, până în noiembrie 2005, 4800. Toate celelalte cereri, adresate Ministerului Justiției, Agenției Naționale pentru Restituirea Proprietăților Naționalizate și Institutului Național de Statistică au rămas fără răspuns (sau, mai corect spus, răspunsul primit a fost că informațiile solicitate nu există).

trem de dificil de realizat controlul variabilelor), cred că încercarea este utilă pentru a contura, cel puțin în linii extrem de generale, tipurile de efecte observabile ale restituției.

2. România după 1989: a cui este casa mea? (scurtă istorie juridică)

2.1. Avalanșa jurisprudenței

Jurisprudența internă

După unele estimări¹, în ianuarie 1990 între două și trei milioane de persoane se aflau, în România, în postura de chiriași în imobilele naționalizate. Împreună cu familiile lor și cu alte persoane care împărtășeau o predispoziție negativă (de natură morală sau ideologică) față de restituirea în natură a acestor clădiri, aceștia au reprezentat un bazin electoral uriaș, pe care nici un partid din România nu și-a putut permite să-l ignore. Pe de altă parte, un număr semnificativ mai mic de foști proprietari sau de moștenitori ai acestora, împreună cu o parte extrem de activă a societății civile și cu partidele „istorice” reînființate după căderea regimului comunist au încercat în mod constant să promoveze pe agenda legislativului adoptarea de politici restitutive. Ciocnirea celor două tabere a avut ca rezultat, în spațiul public, o dezbatere îndelungată, aprinsă și adesea confuză, purtată uneori sub forma unei lupte „de uzură”. Pe de o parte, suporterii restituției au invocat principiul moral al rectificării nedreptăților (privit ca de la sine înțelese) și argumentul juridic potrivit căruia, datorită specificității procesului de naționalizare din România, cele mai multe dintre vechile titluri de proprietate asupra clădirilor nu au încetat vreodată să fie valabile *de jure*; prin urmare, restituția nu ar însemna decât restabilirea concordanței între starea de fapt și starea de drept. În replică, purtătorii de opinie ai chiriașilor au argumentat că orice încercare de a repara o nedreptate prin alta este profund imorală, iar aplicarea unei politici de restituire în natură ar avea ca efect o situație în care milioane de nevinovați s-ar trezi aruncați în stradă, ceea ce ar fi, fără îndoială, o acțiune moralmente incorectă. Mai mult, care este orizontul temporal în care o rectificare este legitimă (orice răspuns pare vulnerabil la un contraargument al pantei alunecoase)? În măsura în care actualii chiriași nu sunt, din perspectivă morală și/sau juridică, responsabili de decizia naționalizării, de ce ar trebui să suporte costurile restituției? Problema morală este dublată și de o serie de dificultăți tehnice: unele clădiri au fost demolate, altele ușor modificate, iar altele modificate masiv. Există, în consecință, o problemă de „identitate” a obiectului restituției. Dacă adăugăm la acest tablou și informația contextuală că statul nu avea resursele necesare demarării unui program de amploare pentru construcția de locuințe pentru chiriași (cine ar fi urmat să suporte costurile unui astfel de program?), tabloul motivelor pentru care procesul legislativ în materie de restituții imobiliare a fost blocat vreme de cinci ani devine suficient de clar.

1 Pentru această secțiune, aș dori să mulțumesc domnului Vlad Zamfirescu, consultant juridic al Asociației Proprietarilor Deposezați Abuziv, care m-a ajutat, în perioada în care începeam munca la acest proiect, să înțeleg o parte din subtilitățile legale implicite în hotărârile judecătorești de restituire. De asemenea, mulțumiri d-lui Lector Univ. Bogdan Dumitrache, de la Facultatea de Drept a Universității București, pentru sprijinul extrem de valoros, inclusiv bibliografic, pe care mi l-a acordat în încercarea de reconstituire a acestei încălcate istorii juridice. În special, însă, țin să-mi exprim recunoștința față de regretatul profesor Mihail Eremia, pentru sfaturi, pentru obiecții și, mai ales, pentru temeritatea cu care a încurajat un „nejurist” să se adâncească în studiul acestor probleme. Totuși, poziția exprimată aici nu mă angajează decât pe mine, și port în exclusivitate răspunderea oricăror eventuale erori sau neînțelegeri de ordin juridic.

2 Ar merita să observăm că o parte a chiriașilor sunt descendenții populației rurale strămutate la oraș pentru a susține procesul de industrializare (și, adesea, membri chiar ai primei generații urbanizate). Cu toate acestea, reacția lor publică împotriva restituirii proprietăților funciare (ai cărei beneficiari au fost) poate fi descrisă cu acuratețe ca nesemnificativă.

Cum rezultatul dezbaterilor asupra legii restituției era, la începutul anilor 90, încă imprevizibil, mulți dintre foștii proprietari au apelat la justiție, înaintând acțiuni în revendicare pentru a redobândi posesia. Procedura conținea două etape: întâi, petentul trebuia să deschidă un proces împotriva statului, prin care tribunalul să stabilească dacă titlul său de proprietate este în continuare valid (cazurile, în cvasitotalitatea lor, căzând în categoria naționalizărilor „fără titlu”). În cazul unei decizii favorabile a curții, după epuizarea tuturor căilor de recurs și apel, petentul trebuia să deschidă un proces împotriva chiriașilor, pentru a redobândi controlul *de facto*. În majoritatea acestor cazuri, „reclamanții au avut câștig de cauză, instanțele judecătorești constatând că, întrucât statul nu poate opune în apărare un titlu real sau valabil în temeiul căruia posedă bunurile revendicate, reclamanții nu și-au pierdut niciodată dreptul de proprietate asupra acestora, astfel încât revendicarea este admisibilă și pe fond întemeiată.”¹ În schimb, în cazurile naționalizărilor „cu titlu valabil”, curțile au respins acțiunile în revendicare ca nefondate și admisibile doar în situația apariției unei legi speciale.

Pe acest fundal, Curtea Supremă de Justiție în Secții Unite (reunită la sesizarea Secției Civile) a emis Hotărârea Nr. 1/2 februarie 1995², prin care a stabilit, cu o majoritate de voturi de 25 la 20, că instanțele judecătorești nu au competența de a dispune restituirea proprietăților naționalizate prin Decretul 92/1950³. În practică, hotărârea a echivalat cu răsturnarea de către Curte a propriei jurisprudențe, răsturnare solicitată prin recursurile în anulare declarate de procurorul general. Opinia majoritară a invocat două argumente principale. În primul rând, hotărârea susține că neconstituționalitatea decretului 92 în raport cu constituția din 1991 este irelevantă (datorită principiului neretroactivității legii), dar actul naționalizării este constituțional prin raportare la legea fundamentală în vigoare la momentul emiterii (deși temeiul decisiv este oferit prin invocarea constituției din 1952 !?!?!⁴). Din perspectiva constituționalității decretului, prin urmare, curtea a constatat că, deși el este abrogat prin noua constituție, „constituirea dreptului de proprietate al statului a avut loc anterior, sub un alt regim constituțional, iar abrogarea invocată nu poate avea ca efect desființarea drepturilor constituite în baza unor legi anterioare”. Al doilea argument formulat în opinia majoritară s-a bazat pe interpretarea decretului 92 ca „act de guvernământ” care, potrivit doctrinei juridice în vigoare atât în perioada interbelică, cât și în cea comunistă, nu poate fi cenzurat de puterea judecătorească⁵. Astfel, expunerea de motive de la începutul decretului a fost reconstruită ca invocare a „stării de necesitate și de urgență”, ceea ce ar constitui o marcă specifică a actelor de guvernământ.

Hotărârile i-a fost anexată și opinia separată a celor 20 de judecători ai Curții Supreme care au votat împotriva, prin care au fost exprimate trei categorii de obiecții. Dacă primul tip de contraargumente este procedural (răsturnarea jurisprudenței nu a urmat procedura stabilită prin lege și prin regulamentul de funcționare al Curții Supreme), celelalte încearcă să contureze un răspuns la argumentele majoritare. Strategia argumentativă se bazează pe preeminența prevederilor constituționale care garantează liberul acces în justiție (art. 21, alin. 1 și 2 în Constituția din 1991 și

1 Flavius Baias, Bogdan Dumitrache și Marian Nicolae (2001), *Regimul juridic al imobilelor preluate abuziv*, Vol. I: *Legea Nr. 10/2001 comentată și adnotată*, București: Rosetti, p. 41.

2 Publicată în Monitorul Oficial nr. 177 din 8 august 1995.

3 Această decizie a fost considerată de Curtea Europeană a Drepturilor Omului o violare flagrantă a dreptului la un proces echitabil, garantat prin Art. 6 al Convenției Europene a Drepturilor Omului (vezi *infra*).

4 Vezi textul integral al hotărârii, în Flavius Baias, Bogdan Dumitrache și Marian Nicolae, Marian Nicolae (2001), *Regimul juridic al imobilelor preluate abuziv*, Vol. II: *Legislație și jurisprudență*, București: Rosetti, anexa IX, p.204.

5 *Ibidem*, pp. 205-206.

art. 34 în cea din 1948). Actele de guvernământ, susțin autorii opiniei separate, nu sunt exceptate de la cerința constituționalității, iar decretul 92 încalcă flagrant Constituția din 1948 și este abrogat *de jure* prin cea din 1991. Mai mult, este sugerat faptul că hotărârea Curții Supreme îi forțează pe judecători să nesocotească prevederile Codului Civil, al cărui articol 3 statuează că „Judecătorul care va refuza de a judeca sub cuvânt că legea nu prevede, sau că este întunecată sau neîndestulătoare, va putea fi urmărit ca culpabil de denegare de dreptate”.

Disputa juridică din interiorul Curții Supreme a dat naștere unei serii neunitare de reacții ale instanțelor inferioare. Deși hotărârea se referea doar la competența tribunalelor în privința efectelor decretului 92, în practică unele instanțe au suspendat procedura de judecare pentru toate cererile de restituire. Alte instanțe au considerat că deciziile Curții Supreme nu pot invalida prevederile Codului Civil citate în opinia separată și, în consecință, au continuat să judece și să admită acțiuni în revendicare, ignorând hotărârea Curții Supreme. În haosul jurisprudențial rezultat, unii foști proprietari au acționat în judecată statul român la Curtea Europeană a Drepturilor Omului, pentru negarea dreptului constituțional al accesului în justiție. După primele două decizii ale CEDO în favoarea petenților (cazurile *Vasilescu v. România* și *Brumărescu v. România*, vezi mai jos), Curtea Supremă de Justiție își răstoarnă din nou jurisprudența și, prin Hotărârea nr. 1 din 28 septembrie 1998, adoptată cu unanimitate de voturi (?!)¹, decide că hotărârea anterioară rămâne fără aplicare și că „instanțele judecătorești sunt competente să judece, în condițiile legii, litigiile referitoare la încălcarea dreptului de proprietate și a celorlalte drepturi reale, intervenită în perioada 1944-1989).”²

Tot în zona jurisprudenței interne, merită menționată decizia Curții Constituționale nr. 73/1995, care stabilește că imobilele naționalizate fără titlu nu pot fi considerate ca fiind *de jure* în proprietatea statului, deoarece a admite acest lucru ar însemna a admite fie retroactivitatea legilor, fie legitimitatea unei proceduri ad-hoc de constituire a drepturilor. Această decizie este extrem de importantă, deoarece consacră ideea că, în cazul acestor imobile, îndreptățirea legitimă continuă să fie cea a foștilor (și, dintr-un punct de vedere riguros legal, a actualilor) proprietari.

Jurisprudența CEDO

În anul 1930, părinții domnului Dan Brumărescu au construit o casă în București, iar în 1939 au închiriat parterul casei fraților Mirescu. În 1950, imobilul a fost naționalizat pe baza Decretului 92, iar părinților domnului Brumărescu, în acel moment salariați, le-a fost permis să utilizeze totuși un apartament al imobilului, în calitate de chiriași ai statului. În anul 1974, statul român vinde fraților Mirescu apartamentul pe care îl locuiau și pe care îl moștenește în 1988 nepotul acestora, domnul Mircea Dan Mirescu. În 1993, în calitate de moștenitor, domnul Dan Brumărescu sesizează Judecătoria Sectorului V, solicitând constatarea nulității naționalizării. Prin sentința dată pe 9 decembrie 1993, judecătoria decide că naționalizarea este lovită de nulitate, deoarece părinții domnului Brumărescu făceau parte din categoria persoanelor exceptate de la naționalizare. Cum nici o cale de atac nu este exercitată, decizia judecătorească devine definitivă și irevocabilă, iar primarul municipiului București dispune, pe 31 martie 1994, restituirea imobilului. Din 1994 până în 1996 domnul Dan Brumărescu plătește toate taxele aferente clădirii. În 1995, în urma unui memoriu formulat de domnul Mircea Mirescu, procurorul general al României atacă hotărârea judecătorească din 1993 cu recurs în anulare, arătând că judecătorii au depășit limitele puterii judecătorești. Prin decizia din 1 martie 1995, Curtea Supremă

¹ Și publicată sub semnătura aceluiași prim-magistrat Ion Răileanu care semnase și opinia majoritară din 1995!!

² Flavius Baiaș, Bogdan Dumitrache și Marian Nicolae, op. cit., vol. II, anexa IX/B, p. 218

de Justiție dă curs acțiunii procurorului general și anulează hotărârea inițială a judecătorei. Domnul Dan Brumărescu sesizează CEDO și Comisia Europeană a Drepturilor Omului, iar pe data de 30 septembrie 1999 Curtea Europeană, în secții reunite, pronunță prima hotărâre¹ în cazul *Brumărescu v. România*, prin care decide că domnul Brumărescu nu a avut parte de un proces echitabil și că i s-a refuzat dreptul de acces în justiție, garantat prin art. 6 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului, la care România este parte semnatară și că, de asemenea, a avut loc o violare a Articolului 1 din primul protocol adițional la Convenție, prin aceea că domnul Brumărescu nu a putut să-și exercite un drept de proprietate pe care continua să-l dețină *de jure* (naționalizarea fiind una „fără titlu”). Pe baza acestei constatări, CEDO pronunță, pe 23 ianuarie 2001, o a doua decizie, prin care obligă statul român la restituirea integrală a imobilului sau la plata unei despăgubiri de 136.205 USD și, în plus, la plata unei compensații suplimentare către domnul Brumărescu în valoare totală de 15.000 USD, pentru faptul că i-a fost negat dreptul de a se bucura în mod pașnic de proprietatea sa.

Această poveste este doar una dintre miile care au ajuns sau încă mai urmează să ajungă pe rolul CEDO. În mod predictibil, procesul va căpăta dimensiuni noi prin adoptarea Protocolului Adițional 12 la Convenție², care va deschide calea revendicărilor restitutive ale cetățenilor străini. Dar, deși rolul CEDO este unul foarte important pentru forma pe care a luat-o în cele din urmă legislația restituției în multe țări est-europene (mai ales, probabil, în România), modul de funcționare al Curții este cel mai adesea greșit înțeles, atât în diferitele relații de presă cât și în dezbaterea politică din România. CEDO nu este nici pe departe sperietoarea pe care o vedem zugrăvită în presă; în realitate, spectrul cazurilor admisibile este mai curând unul restrâns. Ceea ce face însă din România una dintre vedetele incontestabile la Strasbourg (ca număr de procese) este răspândirea largă a naționalizărilor fără titlu (sau fără titlu valabil) și încălcările continue ale din anii '90 ale dreptului la un proces echitabil. Pentru a înțelege cu mai multă acuratețe deciziile CEDO, sunt necesare câteva precizări succinte cu privire la principiile jurisprudenței acestei Curți.

Două sunt articolele Convenției Europene a Drepturilor Omului a căror încălcare a fost reclamată Curții în majoritatea proceselor în care a fost implicată România. Primul este articolul 6 din textul inițial al convenției, care stabilește dreptul la un proces echitabil. Alineatul 1 definește acest drept, în liniile sale generale: „Orice persoană are dreptul la judecarea în mod echitabil, public și într-un termen rezonabil a cauzei sale, de către o instanță independentă și imparțială, instituită prin lege, care va decide fie asupra încălcării drepturilor și obligațiilor sale cu caracter civil, fie asupra temeiniciei oricărei acuzații de natură penală îndreptată împotriva sa (...).”³ A doua prevedere importantă pentru procesele în care statul român a fost parte în materie de restituiri este Articolul 1 al primului protocol adițional la Convenție: „Orice persoană fizică sau juridică are dreptul de a se bucura în mod pașnic (*peaceful enjoyment*) de proprietatea sa. Nimeni nu poate fi deposedat de aceasta, decât în cauze de interes public, în conformitate cu condițiile prevăzute prin lege și cu principiile generale ale dreptului internațional. Dispozițiile precedente nu aduc atingere dreptului statelor de a adopta legile pe care le consideră necesare pentru a reglementa folosința proprietății în conformitate cu interesul general sau pentru a asigura plata impozitelor ori a altor contribuții, sau a amenzilor”.

1 Toate deciziile CEDO sunt disponibile pe site-ul Curții: <http://www.echr.coe.int/ECHR/>, 20.08.07

2 Pentru o analiză a efectelor juridice ale adoptării acestui nou protocol adițional, mai ales din perspectiva dreptului internațional, vezi Mariana Karadjova (2004), „Property Restitution in Eastern Europe: Domestic and International Human Rights Law Responses”, *Review of Central and East European Law*, vol. 29, no. 3, pp. 355 sq.

3 Textul Convenției, împreună cu protocoalele sale adiționale, poate fi găsit la <http://www.hri.org/docs/ECHR50.html>, 20.08.07

Jurisprudența Curții nu impune statelor semnatare o interpretare prea rigidă a drepturilor garantate prin convenție. Dimpotrivă, principiul teoretic fundamental după care se ghidează CEDO este cel al „marjei de apreciere”. Această marjă, destul de largă, este spațiul lăsat la latitudinea fiecărui stat (e adevărat, sub supervizare europeană) în privința măsurilor administrative ori a acțiunilor judiciare în aria drepturilor protejate prin Convenție. În practică, este foarte greu ca un petent să câștige la Strasbourg o cauză pe temeiul incompatibilității unei legi naționale cu textul Convenției (aceasta, probabil, și pentru că statele semnatare tind să evite adoptarea unor prevederi legale care să o contrazică flagrant). CEDO nu încearcă să se substituie organelor legislative naționale sau Curților Constituționale ori Curților Supreme; simplu spus, ceea ce verifică în mod tipic Curtea este măsura în care statele semnatare ale Convenției își respectă propriile legi.

Un alt mit de presă recurent este cel potrivit căruia ceea ce condamnă CEDO este nerestituirea de către statele est-europene a proprietăților naționalizate de regimul comunist, pe temeiul încălcării dreptului de proprietate (art. 1 din primul protocol adițional). În fapt, discuția este mult mai complicată. La fel cum doctrina „marjei de apreciere” face ca CEDO să se abțină în mod tipic de la a se pronunța asupra respectării Convenției de legile naționale, principiul juridic general al nereztroactivității o împiedică să se pronunțe cu privire la naționalizările din perioada comunistă. Astfel, în decizia dată în 11 mai 1994 într-un caz devenit un important precedent pentru jurisprudența ulterioară a Curții (*Geblusek v. Hungary*, cazul nr. 23318/1994) este formulat următorul argument: „Comisia (Comisia Europeană a Drepturilor Omului, n.m. – E.M.S.) reamintește faptul că proprietatea petentei a fost expropriată în 1952, adică petenta a încetat a fi proprietar cu patruzeci de ani înainte ca Ungaria să ratifice Convenția pe 5 noiembrie 1992. Rezultă că, în măsura în care plângerea privește deposedarea de proprietate, Comisia nu este, *ratione temporis*, competentă să o examineze.”¹ Dreptul la restituție *nu* este recunoscut prin Convenție și, prin urmare, *nu* este protejat de Curte. Există doar două situații speciale în care violarea Art.1 al primului protocol poate fi invocată în fața CEDO ca temei pentru o revendicare restitativă. Astfel, „persoanele îndreptățite la restituție pot primi protecție din partea Convenției Europene a Drepturilor Omului atunci când există o ‘stare perpetuată’ de intruziune a statului în dreptul de proprietate privată în cazurile confiscărilor nelegale (deoarece fostul deținător a rămas *de jure* proprietarul bunurilor expropriate) și, în al doilea rând, în cazurile care implică ‘așteptări legitime’ (...)”² din partea foștilor proprietari.

Cazul *Brumărescu*, ale cărui linii principale au fost redată mai sus, este un caz „clasic” pentru prima categorie. Datorită faptului că naționalizarea a fost una „fără titlu”, d-nul Brumărescu a rămas *de jure* proprietarul imobilului și, ca atare, nerestituirea clădirii echivala cu violarea de către România a Convenției europene, după momentul ratificării ei interne. Prin comparație, decizia Curții a fost diferită, spre exemplu, în *Smoleanu v. România* (cazul nr. 30324/1996, hotărâre pronunțată în 3 decembrie 2002), caz aparent foarte asemănător cu *Brumărescu*. Astfel, d-na Smoleanu a trecut prin toate etapele interne prin care trecuse domnul Brumărescu (câștig de cauză în prima instanță, pierde în următoarele etc.) înainte de a ajunge la CEDO, dar diferența importantă este aceea că naționalizarea din *Smoleanu* a fost una „cu titlu”. Prin urmare, Curtea a considerat că revendicarea nu se referă la un drept existent de proprietate (*existing possession*), deoarece d-na Smoleanu nu a reușit să invalideze în vreun fel titlul statului asupra imobilului în tribunalele românești. Astfel, cum nu s-a constatat nici o violare a Art.1 (Prot. 1), cererea de restituție

1 Parlamentul român a ratificat Convenția, împreună cu protocoalele adiționale, prin Legea nr. 30/1994, publicată în Monitorul Oficial nr. 135 din 31 mai 1994.

2 Karadjova, op. cit., p. 362.

a doamnei Smoleanu a fost respinsă (Curtea a constatat doar o violare a a Art. 6 din textul original al Convenției, privind dreptul la un proces echitabil, pentru care a condamnat statul român la plata unei despăgubiri de 5000 USD).

Doctrina „așteptării legitime” din partea fostului proprietar pare la o primă vedere ceva mai confuză. Unul dintre precedentele importante pentru aplicarea ei este un alt caz foarte mediatizat pe plan intern, *Vasilescu v. România*¹. Distincția importantă pe care o operează Curtea în această privință² este cea între „așteptări legitime” și „simpla speranță la restituție” (*mere hope of restitution*). Așteptarea legitimă trebuie dovedită prin apelul la o prevedere legală sau la o decizie judiciară. Astfel, în *Vasilescu*, faptul că ancheta s-a soluționat cu neînceperea urmăririi penale (adică prin constatarea că deținerea bunurilor confiscate nu era ilegală) a creat premisele unei „așteptări legitime” de restituție, care a fost întărită prin hotărârile succesive ale tribunalelor interne. Recursul în anulare înaintat de procurorul general, pe lângă încălcarea dreptului la un proces echitabil, a venit în contradicție cu dreptul stabilit judiciar al părții reclamante.

Dacă spectrul cazurilor în care CEDO va da câștig de cauză reclamantului în materie de restituție, pentru violarea Art.1 (Prot.1) este limitat la cele două categorii discutate anterior, nu la fel stau lucrurile cu încălcarea dreptului la un proces echitabil. Practica recursului în anulare, unul dintre hobby-urile procurorilor generali din anii '90 a fost denunțată în mod explicit și repetat de Curte ca o încălcare a acestui drept, protejat prin Art.6 din textul inițial al Convenției. De asemenea, prima hotărâre a Curții Supreme de răsturnare a propriei jurisprudențe (vezi secțiunea anterioară) a fost văzută ca o limitare inacceptabilă a liberului acces în justiție (parte a dreptului la un proces echitabil). În mod sistematic, statul român este găsit vinovat de încălcarea Art. 6, în special din aceste două motive (care însă nu sunt singurele). Nu întotdeauna însă condamnarea atrage și obligația de a plăti despăgubiri. În multe situații, practica CEDO este de a considera că „stabilirea unei încălcări [a Art. 6] (...) constituie în sine o compensație suficientă (...).”

Prima concluzie importantă a acestei secțiuni este aceea că, cel puțin după cunoștința mea, nici una dintre deciziile CEDO pronunțate în defavoarea statului român până la data redactării acestei lucrări nu îi impută nerespectarea dreptului de proprietate *ca atare*, ci doar nerespectarea propriilor legi (inclusiv a celor privind regimul proprietății). O a doua morală este aceea că valul de dosare ajunse pe rolul CEDO a fost generat în bună măsură de practica recursului în anulare și de Hotărârea Curții Supreme din 1995, prin care aceasta își schimbă jurisprudența. Dacă procurorul general nu ar fi înaintat recursul în anulare, probabil că domnul Brumărescu s-ar fi mulțumit cu imobilul, fără a mai solicita și compensații financiare (plătibile din bugetul de stat, adică inclusiv de domnul Mirescu, cel care a rămas și fără apartamentul cumpărat de unchiul său în 1974!).

În paralel, însă, cu aceste alambicate tribulații jurisprudențiale, au loc alte evoluții importante.

1 Deciziile CEDO nu privesc doar proprietățile imobiliare. În *Vasilescu v. România*, CEDO obligă statul român la compensații financiare pentru nerestituirea unei salbe de galbeni, confiscată în decursul cercetării penale deschise în anii 1970 împotriva d-lui Vasilescu și nerestituirea acestuia, chiar dacă dosarul fusese soluționat cu neînceperea urmăririi penale

2 Vezi spre exemplu, pentru un caz similar cu *Vasilescu* în privința obiectului și motivului naționalizării, *Kopecky v. Slovakia* (44912/98), hotărârea pronunțată de Secțiile Reunite în 28 septembrie 2004, sau un precedent important, *Malhous v. Czech Republic* (33071/96), hotărârea din 12 iulie 2001, în ambele decizii fiind că „așteptarea legitimă” nu poate fi întemeiată suficient, drept care statele reclamate nu au fost condamnate la plata nici unei compensații pentru o violare a Art.1 (Prot. 1).

2.2. Cele două legi ale restituției

Nu voi insista foarte mult aici asupra celor două legi privind restituția proprietăților imobiliare, în parte din rațiuni de spațiu, iar în parte deoarece prevederile lor sunt îndeobște cunoscute. În schimb, voi încerca să sintetizez prescripțiile lor principale și să conturez cadrul în care au fost ele adoptate.

Două tipuri de presiuni au dus, în septembrie 1995, la votarea în Parlamentul României a primei legi privind restituirea imobilelor naționalizate, Legea Nr. 112/1995¹. În primul rând, presiunile internaționale venite atât dinspre SUA, cât și dinspre UE. Cel puțin la fel de importante au fost, însă, presiunile interne generate, în primul rând, de avalanșa jurisprudenței, pe care nici Curtea Supremă de Justiție și nici Ministerul Justiției nu au fost reușit, în ciuda eforturilor, să o stăvilească². Textul legii este, din păcate, rodul unui compromis nefericit, care a avut ca efect perpetuarea ambiguității, încurcând lucrurile mai curând decât descurcându-le. Astfel, legea prevedea restituția în natură doar pentru acele clădiri naționalizate cu respectarea decretului 92/1950 („cu titlu”), și doar în acele cazuri în care foștii proprietari le fuseseră permise de către autorități să continue a locui, în postura de chiriași ai statului, în respectivele clădiri. Chiriașilor care ocupau celelalte imobile naționalizate le-a fost permis să le cumpere, la valoarea contabilă (ceea ce, în condițiile hiper-inflației anilor 90, nu însemna prea mult). Foștii proprietari urmau să primească despăgubiri pecuniare din partea statului, în virtutea unei viitoare legi speciale care ar fi urmat să stabilească procedura (și care nu a mai fost votată vreodată). Legea 112 a confirmat decizia Curții Supreme din 1995 de suspendare a competenței puterii judecătorești în judecarea cererilor de restituire a clădirilor naționalizate cu nerespectarea decretului 92 („fără titlu”)³, reglementarea situației fiind lăsată în seama unei legi viitoare (care, de asemenea, nu a mai fost adoptată).

A doua lege a restituției imobiliare, Legea Nr. 10/2001⁴, a avut menirea de a acoperi golurile din legislația anterioară, mai ales în condițiile în care evoluția predictibilă a deciziilor CEDO ar fi rezultat într-o situație extrem de costisitoare pentru România. Strategia adoptată a fost aceea de a încerca o reglementare globală a situației, cu referire atât la imobilele preluate cu titlu, cât și la cele preluate fără titlu, pe care le tratează ca fiind similare. Principiul general al legii este cel al restituției integrale în natură, deși este admis și un număr semnificativ de excepții. Probabil cea mai disputată dintre acestea este cea referitoare la chiriașii care au cumpărat imobilele în care locuiau, în baza legii anterioare. Aceștia păstrează statutul de proprietar dacă au cumpărat imobilul „cu bună credință” (adică fără a fi conștienți de existența unui fost proprietar identificabil sau a unui proces între acesta din urmă și statul român cu referire la respectiva clădire). Această formulare este menită a asigura o doză de protecție a chiriașilor, deoarece în doctrina juridică românească buna credință se prezumă (povara argumentației în instanță „cade” pe partea care o contestă). În condițiile în care procedura de restituire consacrată prin lege este administrativă (o realizează primăriile) și nu judiciară, s-a reușit într-o oarecare măsură limitarea numărului de acțiuni în revendicare. Rămân însă pe rolul instanțelor o serie de procese între foștii și actualii proprietari, care au ca obiect „buna credință” a cumpărătorilor.⁵

În acest punct, ar putea fi util un mic comentariu. Problema procedurilor de rezolvare a conflictelor dintre un proprietar și un cumpărător de bună credință este

1 Publicată în Monitorul Oficial nr. 9 din 17 ianuarie 1996.

2 Chiar deciziile menționate mai sus ale Curții Supreme și ale Curții Constituționale fac referire la necesitatea adoptării unei astfel de legi.

3 Prevedere al cărei prim efect a fost sporirea vitezei cu care dosarele au parcurs drumul București-Strasbourg.

4 Publicată în Monitorul Oficial nr. 75 din 14 februarie 2001

5 Și care sunt pe cale să dea naștere, la rândul lor, unei practici jurisprudențiale extrem de interesante.

una dintre cele mai vechi cu care s-au confruntat sistemele juridice, iar căile adoptate pentru rezolvarea acestui tip de tensiuni nu sunt deloc unitare¹. Saul Levmore argumentează că varietatea tratamentelor este rezultatul dificultății intrinseci a problemei, dificultate generată de două surse principale. Pe de-o parte, răspunsul la întrebarea dacă un sistem juridic ar trebui să promoveze mai degrabă interesele proprietarului sau ale cumpărătorului (ambele persoane fiind, deși poate în sensuri diferite, „victime inocente” ale unui proces de transfer al unor drepturi de proprietate) poate stârni dezacorduri între persoane rezonabile, informate și nepărtinitoare (opțiunea nu este una tehnic-juridică, ci până la urmă este una de natură filosofică). Astfel, „unele persoane rezonabile s-ar putea pronunța în favoarea proprietarului nevinovat, altele ar putea favoriza cumpărătorul, pe când altele ar putea ajunge la o poziție intermediară, ținând cont de durata trecută [de la momentul depozitării inițiale, n.m., E.M.S.], de contextul cumpărării, sau de ambele”.² În al doilea rând, „dovezile empirice se pot dovedi greu de adunat, astfel încât ne putem aștepta ca regulile să varieze în funcțiile de judecățile unor oameni diferiți, în perioade istorice diferite”.³ Discuția lui Levmore este utilă tocmai prin aceea că, extinzând-o la problema restituției imobilelor vândute de stat unor terți, ilustrează convingător ideea că nu există o regulă „de-a gata” în dreptul privat, care să poată fi preluată pur și simplu de legea restituției imobiliare. Importante pentru evaluarea soluției date de legea 10 nu sunt atât argumentele *stricto sensu* juridice, cât mai curând considerentele de ordin politic sau moral care pot fi invocate împotriva (sau în favoarea) acesteia.

Revenind la textul legii, să notăm că, printre alte excepții prevăzute de la principiul restituirii în natură, se numără cazurile în care imobilele nu mai există sau au devenit sedii ale unor instituții publice, misiuni diplomatice, partide politice etc. Pentru toate aceste excepții, legea prevede că foștilor proprietari li se vor acorda compensații financiare, în bani sau acțiuni din portofoliul statului, în conformitate cu o procedură prevăzută într-o lege specială, care urma să fie adoptată până pe data de 14 august 2002.⁴

Mă voi opri aici, deocamdată, cu reconstituirea istoriei juridice a procedurilor restitutive aplicate în România, în domeniul imobiliar, după 1989. Voi încerca în continuare să completez „cazul” restituției imobiliare românești prin precizarea câtorva efecte observabile (sau predictibile) ale acestei istorii.

3. Efecte ale restituției

Unele dintre consecințe (mai ales cele provenite din instabilitatea sistemului legislativ) sunt destul de intuitive. Înainte de a le menționa, însă, cred că merită să observăm că, din acest punct de vedere, cazul României este unul special, prin aceea că majoritatea fostelor țări comuniste din zonă au abordat problema într-o manieră mult mai decisă și au făcut-o mult mai devreme. Astfel, în Albania, Bulgaria, Ungaria, Republica Cehă și în fosta Germanie de Est, legile de restituire a imobilelor naționalizate au fost adoptate înainte de sfârșitul anului 1993, în Croația în 1996, iar în Macedonia în 1998⁵. Polonia este singura țară est-europeană care nu are o lege a restituției; pe de altă parte, este destul de plauzibil un argument care ar susține că

1 Saul Levmore realizează o foarte instructivă trecere în revistă comparativă a diferitelor reguli juridice adoptate pentru a rezolva această problemă, de la cele propuse în sistemele juridice ale antichității până la dezvoltările contemporane, în Saul Levmore (1987), „Variety and Uniformity in the Treatment of the Good-Faith Purchaser”, *The Journal of Legal Studies*, vol. 16, no. 1.

2 Levmore, op.cit., p. 57.

3 *Ibidem*, p. 49.

4 A fost adoptată în primăvara lui 2005, prin asumarea răspunderii guvernamentale în Parlament.

5 Iar legile adoptate au fost stabile.

este preferabilă o astfel de situație uneia de instabilitate cronică. Un alt element care singularizează România este dat de aplicarea decretelor de naționalizare, care a generat distincția între expropriările „cu titlu” și cele „fără titlu”, cu implicațiile juridice discutate mai sus.¹

Unul dintre primele domenii care a avut probabil de suferit de pe urma instabilității legislative a fost piața imobiliară internă, mai ales în București și în celelalte orașe mari. Incertitudinea cu privire la prevederile legislative de mâine și specificarea ambiguă a drepturilor de proprietate, în orice zonă de activitate economică, duce la creșterea costurilor de risc, care la rândul ei provoacă sub-optimalitatea ratei investițiilor. Pe piața imobiliară, o rată mică de investire duce la un volum mic de construcții și, în paralel, la creșterea chirilor și a prețurilor de piață ale imobilelor (deoarece casele naționalizate sunt excluse de la tranzacționare, până la specificarea dreptului de proprietate, oferta este în mod natural mai mică decât în situația în care și această categorie de imobile ar fi tranzacționabile). Toate aceste efecte au fost relativ ușor observabile pe piața imobiliară a Bucureștiului anilor 90, prețurile imobiliare înregistrând un punct de maxim în 1997², iar volumul construcțiilor realizate în deceniul trecut fiind infim³. Este dificil, sau chiar imposibil să stabilim ponderea exactă a instabilității legislative și a ambiguității privind specificarea drepturilor de proprietate în determinarea acestor evoluții nedorite ale pieței imobiliare. Dar, în măsura în care acceptăm cel puțin locurile comune ale teoriilor economice post-marginaliste, vom accepta că influența negativă există, chiar dacă nu este, poate, măsurabilă cu exactitate.

Un efect mult mai bine documentat prin cercetări empirice (cel puțin pentru anumite orașe est-europene) privește impactul aplicării politicilor restitutive asupra dezvoltării urbanistice și, în general, asupra datelor geografiei urbane. Autori precum Martin Blacksell, Karl Born sau Bertina Reiman pentru cazul Germaniei sau Richard Sendi și Lynn Fisher pentru Cehia⁴ au oferit evidențe empirice convingătoare pentru teza că rata de reparație a clădirilor, după specificarea drepturilor de proprietate prin restituție, a crescut într-un ritm extrem de accelerat. Vechile clădiri dără-

1 Pentru discuții asupra politicilor restitutive imobiliare aplicate în diverse țări est-europene, vezi, de exemplu, Lelioara Pena (1998), „Sinteză a legislației privind restituirea sau compensarea bunurilor naționalizate, expropriate ori confiscate abuziv în fostele țări comuniste europene”, în *Buletin de informare legislativă*, Consiliul Legislativ, nr. 1; Blacksell, M.; Born, K.M.; Bohlander, M. (1996), „Settlement of Property Claims in Former East-Germany”, *Geographical Review*, vol. 86, no. 2; Feldman, Merje (1996), „Justice in Space? The Restitution of Property Rights in Tallin, Estonia”, *Ecumene* 6 (2); Fisher, Lynn; Jaffe, Austin (2000), „Restitution in Transition Countries”, *Journal of Housing and the Built Environment*, 1; Kozminski, Andrzej (1997), „Restitution of Private Property: Re-Privatization in Central and Eastern Europe”, *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 30, no. 1; Reiman, Bertina (1997), „The Transition from People's Property to Private Property: Consequences of the Restitution Principle for Urban Development and Urban Renewal in East Berlin's Inner City Residential Areas”, *Applied Geography*, vol. 17, no. 4; Sendi, Richard (1999), „Housing Construction in the Transition Period”, *Housing Studies*, vol. 14, no. 6.

2 Depășit în ultimul an, însă influența principală în creșterea recentă a prețurilor imobiliare pare să fi fost influxul masiv de monedă pe piața internă.

3 Din analiza comparativă a rezultatelor celor două recensăminte post-revoluționare rezultă că, între 1990 și 2000, abia câteva mii de noi apartamente au fost construite în București, în condițiile unei creșteri serioase a populației, datorită în special ridicării restricțiilor din perioada comunistă. Vezi *Fondul de locuințe*, 2003, publicație anuală a Institutului Național de Statistică. De asemenea, *Recensământul populației și al locuințelor, Vol.III: Clădiri, locuințe, gospodării*, Editura „Revista română de statistică”, București, 2002.

4 Vezi lucrările menționate în nota 34. De asemenea, vezi Blacksell, M.; Born, K.M (2002), „Private Property Restitution: The Geographical Consequences of Official Government Policies in Central and Eastern Europe”, *The Geographical Journal*, vol. 168, no. 2 și Pilcher Milanovich, Natasha (1995), „The Role of Housing Policy in the Transformation Process of Central-East European Cities”, *Urban Studies*, 31.

părate și-au redobândit rapid marca arhitecturală. Din nou, dintr-o perspectivă economică, rezultatul nu este o surpriză. Un proprietar este motivat să maximizeze și valoarea de capital a bunului, nu doar uzufructul său. O scurtă plimbare prin centrul istoric al Bucureștiului ne poate sugera că și clădirile acestei zone au mare nevoie de un proprietar.

S-ar putea argumenta, de asemenea, că instabilitatea și incertitudinea legislativă a contribuit serios la adâncirea diviziunilor sociale și la diminuarea încrederii. De multe ori, dezbaterile dintre proprietari și chiriași a fost extrem de aprinsă, mergând până la „argumentul” violenței fizice. Procentul fundamentaliştilor aparținând în masa electoratului a fost, în anii 90, neobișnuit de mare chiar și pentru o țară post-comunistă, iar una dintre principalele linii ale „frontului” politic a reprezentat-o problema restituirii imobilelor naționalizate.

Consecințele enumerate mai sus sunt mai curând triviale. Am ajuns la concluzia că, în orizontul unor considerente economice și de estetică urbană, e preferabil ca imobilele să aibă un proprietar clar decât să fie perpetuu „suspendate” în litigii și că, din perspectiva ideii de capital social, e preferabilă stabilitatea legislativă incertitudinii. Aceste efecte nu ne spun însă mai nimic despre rezultatele aplicării cutărei sau cutărei politicii de de-socializare a clădirilor naționalizate. Aceleași rezultate de ordin economic și urbanistic le-ar fi avut, probabil, și specificarea drepturilor de proprietate prin vinderea imobilelor la licitație, vinderea lor către chiriași sau, pur și simplu, donarea lor acestora din urmă. *Caeteris paribus*, însă, considerentele morale sunt importante (desigur, pentru lucrarea de față sunt cele mai importante, dar opțiunea în favoarea unei anumite politici nu este întotdeauna ghidată doar de argumente morale). Provocarea principală este aceea a identificării unor reguli *moralmente justificabile* de specificare a drepturilor de proprietate pentru imobilele naționalizate.

4. În ce constă evaluarea morală?

Răspunsul la întrebarea „sunt moralmente justificabile procedurile restitutive? Dacă da, în ce condiții?” nu este, din păcate, unul simplu, de tipul da/nu. Dacă spunem doar că problema este una complicată, însă, nu avansăm prea mult; trebuie, în plus, să arătăm prin ce anume e complicată. O dificultate „imediată” este aceea a selectării instrumentelor conceptuale adecvate pentru evaluarea morală a restituirii. Dar, în plus, ceea ce complică cu adevărat lucrurile este faptul că problema este una „compusă”: răspunsul la întrebarea generală de mai sus depinde în mod decisiv de modul în care alegem să răspundem la câteva întrebări preliminare, a căror formulare este mult mai precisă. Am selectat, cu titlu de propunere, cinci astfel de probleme preliminare. Nu am pretenția că aceste întrebări sunt „toate”, sau măcar „toate cele importante”. Cred însă că sunt relevante, rezonabile și, într-un anumit sens, „suficiente” din perspectiva obiectivului cercetării. Iată-le:

A. Dacă actul naționalizării inițiale a fost unul nedrept

În măsura în care argumentele de tip moral în favoarea unei proceduri restitutive fac apel, într-un fel sau altul, la ideea „îndreptării nedreptăților”, primul obiectiv al evaluării morale a acestor proceduri este, în mod firesc, să stabilească dacă există o nedreptate care să fie îndreptată. Evident, cineva care ar adera la o teorie juridică pozitivistă, considerând legile ca acte nechestionabile izvorâte din voința puterii suverane, ar răspunde că o astfel de întrebare este dintru început lipsită de sens. Exceptând însă cazul adeziunii la un astfel de pozitivism mai curând rudimentar, gama răspunsurilor posibile rămâne destul de largă, ele putând să varieze într-un spectru care, la o extremă, ar putea fi mărginit de diversele teorii de

sorginte marxistă care proclamă superioritatea morală absolută a proprietății sociale în raport cu cea privată, iar la cealaltă de variantele libertariene radicale, promo-toare ale ideii că orice tip de naționalizare este o formă de agresiune fiind, prin urmare, inadmisibilă din punct de vedere moral. Să observăm că răspunsul la această primă problemă limitează în mod semnificativ spectrul răspunsurilor viitoare disponibile (de exemplu, dacă răspundem că doar naționalizările din categoria X sunt nedrepte, nu vom putea susține în mod consistent moralitatea unor proceduri restitutive care se aplică la efectele naționalizării de tip Y).

B. Dacă diversele proceduri restitutive echivalează, la rândul lor, cu înfăptuirea unor nedreptăți

O procedură restitativă este întotdeauna moralmente incorectă atunci când sunt satisfăcute concomitent următoarele două condiții:

- există un argument moral constrângător că, prin aplicarea ei, s-ar comite o nedreptate față de o categorie specificată de agenți
- există un argument moral constrângător că, în orice situație (sau cel puțin în situația specificată), încercarea de a „îndrepta” o nedreptate prin comiterea altei nedreptăți este moralmente inadmisibilă

Reversul nu este însă valabil. Am putea imagina proceduri restitutive cu privire la care una dintre cele două condiții să nu fie satisfăcută, și care să fie totuși moralmente incorecte.

Discutarea acestei cerințe secunde are o dublă importanță. Pe de-o parte, majoritatea argumentelor morale formulate în spațiul public împotriva diferitelor versiuni de politici restitutive se bazează pe ideea că ele echivalează cu comiterea unei noi nedreptăți (față de chiriași, de proprietari, de generațiile trecute sau de societate ca întreg, în cazul restituțiilor prin compensare), sub lozinca rectificării uneia mai vechi. Dacă imputarea este întemeiată, ea devine un motiv extrem de serios pentru admiterea incorectitudinii morale a respectivei politici. Pe de altă parte, efortul argumentativ cere aici explicitarea unor asumptii de natură teoretică ale evaluării (de exemplu, un argument produs în favoarea tezei că o anumită procedură restitativă este nedreaptă deoarece numărul celor afectați în mod negativ de ea este mai mare decât numărul celor afectați în mod pozitiv echivalează cu asumarea *de facto* a unei versiuni a utilitarismului acțional ca teorie morală de fundal). Problema teoretică nu este în nici un caz una trivială. Prea puține sunt teoriile morale care propun un test „algoritm” de evaluare a moralității unei situații sau a unei acțiuni (dacă, în genere, există astfel de teorii). „Aplicarea” unei teorii morale constituie, în sine, un subiect dificil și separat, pe care nu îl voi trata aici, pentru a evita ramificarea excesivă a discuției. Această opțiune nu este echivalentă, însă, cu o strategie a „ascunderii capului în nisip”. Acolo unde există dificultăți, le voi consemna ca atare, precizând de ce sunt importante. „Rezolvarea” lor, însă, trebuie să facă obiectul unui demers separat.

C. Care este obiectul restituției

De exemplu, susținerea unei poziții favorabile restituirii în natură este dependentă de formularea unui răspuns satisfăcător la problema „tehnică” pusă de situația de fapt a multor imobile naționalizate: care este limita maximă a transformărilor pe care le-a putut suferi un imobil pentru a putea susține în mod rezonabil că este „același” cu cel naționalizat? Varietatea situațiilor empirice este, în această privință, uriașă. Unele imobile nu mai există deloc, altele sunt transformate până la punctul în care ar fi greu recognoscibile pentru un eventual „călător în timp” din anii '50, iar altele au suferit modificări minore. Dacă unui imobil i s-a adăugat (sau i s-a demolat) un etaj, mai este el „același”? Este relevant din punct de vedere moral dacă transformarea a fost finanțată din surse publice sau din surse private? Dacă este admisă

justificabilitatea restituției, ce anume trebuie restituit? Problema nu afectează doar restituțiile în natură. În mod analog, susținerea unei proceduri de restituire compensatorie presupune existența unui răspuns satisfăcător la întrebarea: care este procedura moralmente corectă de calcul al cuantumului compensației? Cerința de specificare a obiectului restituției este valabilă pentru toate propunerile de proceduri restitutive.

D. Care este orizontul temporal al dreptății

Am sugerat mai sus că orice procedură restitativă sau rectificativă este atacabilă printr-un argument al pantei alunecoase. Până unde poate merge rectificarea înapoi în timp? Este clar, de exemplu, că nimeni nu ar putea susține, în mod rezonabil, rectificarea unor nedreptăți din timpurile biblice. A propune ca domeniu al restituției nedreptățile relativ recente, deși „sună bine”, nu ajută prea mult mersului discuției. Este secolul XIX „recent”? Dar perioada interbelică? Are rectificarea nedreptăților comise de regimul Antonescu aceeași „greutate” morală cu rectificarea nedreptăților comuniste? Din nou, dificultatea este departe de a fi una trivială. Evaluarea morală a unei proceduri restitutive trebuie să stabilească dacă poate fi propus vreun criteriu rezonabil pe baza căruia să poată opera o distincție între stările de lucruri nedrepte a căror rectificare este incorectă din punct de vedere moral (fiind prea îndepărtate în timp) și cele a căror rectificare este cerută de considerente morale.

E. Plasarea în contextul disputelor asupra problemei dreptății intergeneraționale

Forța argumentativă (sau retorică) a multora dintre pozițiile pro sau contra unor proceduri restitutive provine din apelul la intuiții sau teorii morale legate de dreptatea intergenerațională (fie că este vorba de asumarea unor drepturi ale generațiilor trecute sau viitoare ori a unor datorii ale noastre față de aceste generații). În ce măsură responsabilitatea pentru o nedreptate se „transmite”, colectiv sau individual, de la o generație la alta? În ce măsură indivizii prezenți se plasează sub o obligație morală de a-și asuma costurile rectificării unor rele trecute? Analog, în ce măsură îndreptățirea de a fi compensat se transmite sucesoral de la victime la urmașii acestora? Este de multe ori plauzibil argumentul potrivit căruia, la fel cum obiectul restituției nu mai este de multe ori același, nici actorii afectați de aceasta nu mai sunt cei care au suferit prejudicii sau au obținut beneficii de pe urma naționalizării. Prin urmare, stabilirea poziționării respectivei proceduri în contextul mai larg al teoriilor dreptății intergeneraționale poate fi considerată ca fiind un obiectiv al evaluării morale a acesteia.

Întrebarea „este moralmente justificabilă politica restitativă X?” poate fi reformulată cu destulă acuratețe astfel: „cât de bine rezistă X celor cinci teste”? Această propunere nu asumă că cele cinci cerințe sunt singurele posibile, sau că ar funcționa ca un fel de condiții necesare (cu excepția, poate, a celei de-a doua, formulată de altfel ca o condiție necesară) și împreună suficiente pentru acceptarea corectitudinii morale a unei proceduri restitutive. Există, probabil, grade de rezonabilitate a politicilor restitutive. Ipoteza mea este că, în urma aplicării acestui model evaluativ, unele reguli vor „performa” mai bine la întrebarea privind obiectul restituirii, spre exemplu, și mai puțin convingător la cerința de a specifica un criteriu independent de stabilire a orizontului temporal al dreptății. Modelul poate însă funcționa „eliminatoriu”. Astfel, o propunere de procedură restitativă care nu reușește să formuleze un răspuns articulat la nici una dintre cele cinci cerințe ar putea, cred, fi lăsată de-o parte fără prea mari regrete.

Secțiunea de față a fost gândită ca un soi de „proiect teoretic” și ar putea fi privită, cu destulă acuratețe, ca un „efort popperian” de „testare” a unor reguli („ipo-

teze”) morale¹. Rolul presupuzițiilor în argumentul moral poate fi cu greu supraestimat, iar adesea partea cea mai grea este aceea a identificării și analizei lor. Ca de multe ori în filosofie, clarificarea întrebărilor este mai interesantă și mai fructuoasă decât alegerea unei tabere în privința răspunsurilor.

Rămâne de arătat că modelul *poate fi aplicat* (și sper că cel mai bun argument va fi chiar aplicarea lui, într-o dezvoltare ulterioară a proiectului schițat aici).

BIBLIOGRAFIE:

- Ackerman, Bruce (1997), „Temporal Horizons of Justice”, *The Journal of Philosophy*, vol. 94, no. 6
- Ackerman, Bruce (1977), *Private Property and the Constitution*, New Haven: Yale University Press
- America, Richard (1990) (ed), *The Wealth of Races: The Present Value from Past Injustices*, New York: Greenwood Press
- Baias, Flavius, Dumitrache, Bogdan și Nicolae, Marian (2001), *Regimul juridic al imobilelor preluate abuziv, Vol. I: Legea Nr. 10/2001 comentată și adnotată*, București: Rosetti
- Baias, Flavius, Dumitrache, Bogdan și Nicolae, Marian (2001), *Regimul juridic al imobilelor preluate abuziv, Vol. II: Legislație și jurisprudență*, București: Rosetti
- Blacksell, M.; Born, K.M.; Bohlander, M. (1996), „Settlement of Property Claims in Former East-Germany”, *Geographical Review*, vol.86, no. 2
- Blacksell, M.; Born, K.M (2002), „Private Property Restitution: The Geographical Consequences of Official Government Policies in Central and Eastern Europe”, *The Geographical Journal*, vol. 168, no. 2
- Born, K.M. (1997), „The Return of Confiscated Land and Property in the New Lander: The Process and its Geographical Implications”, *Applied Geography*, vol. 17, no. 4
- Cowen, Tyler (1997), „Discounting and Restitution”, *Philosophy and Public Affairs*, vol. 26, no. 2
- Elster, Jon (2004), *Closing the Books. Transitional Justice in Historical Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press
- Epstein, Richard (1984), *Takings: Private Property and the Power of Eminent Domain*, Cambridge, Mass: Harvard University Press
- Esquith, Stephen (1999), „Toward a Democratic Rule of Law: East and West”, *Political Theory*, vol. 27, no. 3
- Feldman, Merje (1996), „Justice in Space? The Restitution of Property Rights in Tallin, Estonia”, *Ecumene* 6 (2)
- Fisher, Lynn; Jaffe, Austin (2000), „Restitution in Transition Countries”, *Journal of Housing and the Built Environment*, 15
- Focșeneanu, Eleodor (1992), *Istoria Constituțională a României: 1859-1991*, București: Humanitas
- Karadjova, Mariana (2004), „Property Restitution in Eastern Europe: Domestic and International Human Rights Law Responses”, *Review of Central and East European Law*, vol. 29, no. 3
- Kozminski, Andrzej (1997), „Restitution of Private Property: Re-Privatization in Central and Eastern Europe”, *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 30, no. 1
- Kupka, Martin (1992), „Transformation of Ownership in Czechoslovakia”, *Soviet Studies*, vol. 44, no.2
- Levmore, Saul (1987), „Variety and Uniformity in the Treatment of the Good-Faith Purchaser”, *The Journal of Legal Studies*, vol. 16, no. 1
- Miroiu, Adrian (1998), *Filosofie fără haine de gală*, București: All Educațional

¹ Îi mulțumesc profesorului Mihail-Radu Solcan pentru sugestia acestei analogii, extrem de utilă pentru efortul de a stabili cu mai multă precizie care este „miza” de profunzime a cercetării pe care am întreprins-o.

- Pena, Lelioara (1998), „Sinteză a legislației privind restituirea sau compensarea bunurilor naționalizate, expropriate ori confiscate abuziv în fostele țări comuniste europene”, *Buletin de informare legislativă*, Consiliul Legislativ, nr. 1
- Rapaczynski, Andrzej (1996), „The Roles of the State and the Market in Establishing Property Rights”, *The Journal of Economic Perspectives*, vol. 10, no. 2
- Pilcher Milanovich, Natasha (1995), „The Role of Housing Policy in the Transformation Process of Central-East European Cities”, *Urban Studies*, 31
- Reiman, Bertina (1997), „The Transition from People's Property to Private Property: Consequences of the Restitution Principle for Urban Development and Urban Renewal in East Berlin's Inner City Residential Areas”, *Applied Geography*, vol. 17, no. 4
- Sendi, Richard (1999), „Housing Construction in the Transition Period”, *Housing Studies*, vol. 14, no. 6
- Sher, George (1981), „Ancient Wrongs and Modern Rights”, *Philosophy and Public Affairs*, vol. 10, no. 1
- Sipkov, Ivan (1958), „Postwar Nationalization and Alien Property in Bulgaria”, *The American Review of International Law*, vol. 52, no. 3
- Simoneti, Marko (1993), „A Comparative Review of Privatization Strategies in Four Former Socialist Countries”, *Europe-Asia Studies*, vol. 45, no. 1
- Solcan, Mihail-Radu (1998), *Arta răului cel mai mic: o introducere în filosofia politică*, București:
- Torpey, John (ed.) (2003), *Politics and the Past. On Repairing Historical Injustices*, Rowman & Littlefield, New York
- Verdery, Katherine (1994), „The Elasticity of Land: Problems of Property Restitution in Transylvania”, *Slavic Review*, vol. 53, no. 4
- *** (2002), *Recensământul populației și al locuințelor, Vol.III: Clădiri, locuințe, gospodării*, București: Editura „Revista română de statistică”

Paradoxuri sociale și politice

■ VASILE NAZARE

Social life, through its structural and functional perspective, highlights the interference between normality and the paradoxal aspects of the consecrated fields: political, economical, social, cultural, military and so on. Their knowledge has both a theoretical and great practical value, influencing the organizational act and the social leading, the individual and organizational action efficiency. From this point of view, knowing, preventing and solving particular paradoxes of the political domain are treated as concerns and priorities because of the and dysfunctions they could generate.

Keywords:

political paradox, political ideal, progress, power, rule of law, bureaucracy, political parties, political communication

Realitatea socială este mult mai diversă și complexă decât cea surprinsă în teoriile și conceptele sintetizate de cunoașterea științifică de domeniu. Asta explică și faptul că nu de puține ori, soluțiile oferite unor provocări ale prezentului sau viitorului nu-și arată eficiența, nefiind cele adecvate. Pentru simplu motiv că realitatea existentă sau virtuală este contradictorie. Trăim într-o lume a paradoxurilor. Iar identificarea și tratarea lor într-un mod specific reprezintă singura opțiune care poate fi luată în calcul.

1. Paradoxul idealului politic

Precizarea și conturarea sa are o evoluție contradictorie, pendulând între eucronie, utopie, distopie și practopie. Itinerar ce relevă evoluția ambivalentă a cunoașterii umane, a expresiilor conștiinței sociale. Dintotdeauna umanitatea și-a evaluat prezentul și și-a configurat viitorul prin prisma unor modele de inspirație utopică, religioase, politice, tehnocratice, tehnologice, ecologice etc.

Ascensiunea industrialismului – întreținută de forța științei, tehnologiei și a idealului de progres – se împletește cu recrudescența emoționalului și iraționalului religios, care se manifestă potrivit aspirațiilor umaniste. Evadarea din real și regăsirea în proiecte fantastice, mistice – alimentată de creșterea

puterii de autodistrugere a noilor tehnici și tehnologii și posibila lor folosire fără discernământ în experiențe sociale nefaste (cele două conflagrații de dimensiuni mondiale) – au determinat apariția unor scenarii distopice („antiutopii”), care avertizează asupra unui viitor sumbru, în cazul persistenței manifestării acestor tendințe. A. Huxley (în „Brave New World”), F. Kafka (în „Procesul”), E. Zamiatin (în „Noi”), F. Skinner (în „Walden Two”), G. Orwell (în „Ferma animalelor”; „1984”), R. Bradbury (în „Fahrenheit 451”), E. Canetti (în „Die Blendung”), Ira Levin (în „This Perfect Day”), S.M. Stirling (în „Dominația”), E. Callenbach (în „Ecotopia”), filmele „Metropolis”, „Timpuri noi” „oferă un portret al omenirii învinse de opresiunea tehnologică și politică (...) un viitor bazat pe societăți centralizate, birocratizate și standardizate, în care au fost nivelate toate deosebirile individuale.”¹ Mai mult, au apărut și concepții noi privind sensul istoriei: „Declinul Occidentului” (Spengler) sau „Ciocnirea civilizațiilor” (S. Huntington). De la preocuparea pentru schițarea utopiilor („reflexia umanității în fața obsesiei sale cu perfecțiunea și absolutul ... încarnarea visului său de a scăpa contingenței”) și eucroniilor („lumea istoriilor posibile”), sau a unor lumi aflate sub zodia idealului și binelui, omul a făcut pasul spre scenarii opuse, distopiile („antiutopiile”). Distincția dintre utopie și distopie este relativă. „Cea de a doua nu este decât o variantă perfecționată a celei dintâi, fatalitatea ei, geamăna ei lipsită de artificii. Antiutopia ar putea fi considerată fără a greși o expresie a maturizării genului, ca și o modificare a perspectivei; acolo unde utopia promite, antiutopia radiografiază (...) e un fel de utopie pe înțelesul tuturor.”² Dincolo de potențialul lor cognitiv și practic, rolul acestor scenarii imaginare este de netăgăduit. „O societate incapabilă să zămislească o utopie și să i se dedice, nota E. Cioran (în „Istorie și utopie”) este amenințată de scleroză și de ruină. (...) În timp, viața fără utopie devine irespirabilă, cel puțin pentru mulțime (...).” Utopia este de fapt „metautopie”, un mediu-cadru în care pot fi experimentate diverse proiecte particulare, un proces continuu de creare și recreare a unor lumi alternative, dezirabile într-un moment istoric. Iar N. Berdiaev, cu aproape un deceniu înaintea sa, preciza: „Utopiile joacă un rol enorm în istorie. (...) Utopiile pot fi realizate și chiar, în majoritatea cazurilor, au fost realizate (...) sub o formă alterată. (...) Cu toate acestea, din utopia, chiar deformată, rămâne ceva pozitiv (...) omul, în destinul său istoric, nu se poate lipsi de utopiile sociale, iar acestea constituie forța motrice.”⁴ Pentru a convinge, autorul (în Împărăția spiritului și împărăția cezarului”) aduce în discuție destinul paradoxal al revoluțiilor, care sunt deopotrivă realizabile și irealizabile; sunt posibile pentru că este foarte greu „să fie oprite” și irealizabile deoarece nu ajung niciodată să realizeze aspirațiile, idealurile generației care le-a inspirat. Utopia oferă o paletă largă de soluții, în care „oamenii sunt liberi să se asocieze în mod voluntar pentru a încerca să-și realizeze propria viziune asupra vieții bune într-o comunitate ideală, dar în care, remarcă Hayek, nici unul nu poate să impună altora viziunea sa utopică.” Nozick distinge trei poziții utopice: utopismul imperialist (care susține că toți indivizii trebuie să adere și să se integreze în aceeași structură comunitară); utopismul misionar (care speră să convingă în opțiunea pentru o anumită comunitate) și utopismul existențial (care-și manifestă încrederea în viabilitatea proiectului ales, deși trăiesc credința că nu au are vocație universală).⁵

1 John Naisbitt, Patricia Aburdene (1993), *Anul 200. Megatendințe*, București: Ed. Humanitas, p. 316; Sorin Antohi (1991), *Utopica. Studii asupra imaginarului social*, București: Ed. Științifică, p. 224-231; Alvin Toffler (1983), *Al treilea val*, București: Ed. Politică, p. 484.

2 George Șerban (1996), *Introducere în teoria contractului social*, Constanța: Europolis, p. 235-236; Sorin Antohi, *op. cit.*, p. 232.

3 Sorin Antohi, *Op. cit.*, p. 223-224.

4 Nicolai Berdiaev (1994), *Împărăția spiritului și a cezarului*, Timișoara: Ed. Amarcord: Timișoara, p. 220-226.

5 Robert Nozick (1997), *Anarhie, stat și utopie*, București: Ed. Humanitas, p. 357, 371, 379.

Sfârșitul mileniului se identifică cu reparația viziunilor distopice, cu realitatea sau iminența unor scenarii apocaliptice expresie simbolică a luptei dintre bine și rău (dispariția civilizației prin accident nuclear, război chimic, cibernetic, efectul de seră, progresele biotehnologiei, prin revolta creației împotriva creatorului, a roboților împotriva omului); ex. ciclul „Planeta maimuțelor”, „Malevil” (R. Merle) ș.a. „Renunțarea la religia tehnologiei și reparația spiritualității, manifestate în renașterea religioasă, concluzionau Naisbitt și Aburdene, sunt semne care ne dau speranțe. Jurând să neutralizeze războiul și armele de distrugere, omenirea renăscută încearcă acum să vindece rănila mediului înconjurător.” Deși omenirea nu abandonează știința, prin renașterea religioasă, își afirmă „spiritualitatea, într-o căutare mai echilibrată a unei vieți mai bune, pentru noi și pentru vecinii noștri.”¹

G. Orwell, autor de distopii, proiecta modelul dictatorului viitorului, care, pentru a-și menține puterea, avea nevoie de controlul informațiilor. Scenariul nu s-a adevărit. Numărul dictatorilor în loc să crească, dimpotrivă a scăzut, iar controlul informațiilor nu mai este posibil. Prin utilizarea calculatorului, indivizii pot controla mai lesne guvernele decât pot acestea. „În loc să-l împingă pe Marele Frate spre vârful piramidei, așa cum prevedeau învățații, tehnologia, prin însăși natura sa, scria G. Gilder, a redat puterea oamenilor. (...) Întreaga lume va beneficia de creșterea incapacității imperialismului, mercantilismului și statului autoperpetrator.” Personalitatea individuală a zilelor noastre „posedă o forță de creație mult superioară celei regale din vremurile străvechi (...). Calculatoarele, telefoanele cu celulă fotoelectrică și copiatoarele prin facsimil conferă mai multă forță individului, fără a-l asupri, așa cum se exprimau unele temeri.”²

Ceea ce la un moment dat părea un proiect utopic, astăzi, societatea informațională, scria A. Toffler, a devenit o realitate, o practopie – o lume nici mai „bună, nici mai rea din toate lumile posibile (...) realizabilă și totodată preferabilă celei de care ne despărțim.” Deși nu este pândită de obsesia perfecționismului utopic sau de spiritul malefic al antiutopiei, practopia nu este scutită de probleme și de virtuale poticneli. Ea este realistă, democratică, antimilitaristă, încurajează diversitatea rasială, regională, religioasă, subculturală, inovația și stabilitatea, creația artistică, se află în deplin acord cu biosfera și mediul ambiant.³

Încurajată de performanțele științifice și tehnologice, comunitatea umană își proiectează deopotrivă viitorul pe cele două coordonate posibile dar contradictorii: idilică și catastrofică

2. Paradoxul puterii

Puterea absolută corupe în mod absolut; dictatorul (narcisistul puterii sfârșește prin a fi prizonierul propriei puteri). Libertatea sa de acțiune se limitează la cadrul normativ impus în mod deliberat. Puterea devine o povară. Poate cel mai elocvent exemplu de paradox al puterii este ilustrat de Spinoza, care remarcase la timpul său: „tirania semnifică încercarea de a obține imposibilul și de a exercita puterea acolo unde nu poate fi exercitată.”⁴ Puterea „politică la scară mare, complexa K. Popper, trebuie să fie instituțională și nu personală... puterea de stat va rămâne întotdeauna un rău periculos, deși necesar, iar intervenția sa trebuie limitată strict la ceea ce este într-adevăr necesar pentru protejarea libertății.”⁵

1 John Naisbitt, Patricia Aburdene, *Op. cit.*, p. 317.

2 *Ibidem*, p. 323.

3 Alvin Toffler, *Op. cit.*, p. 484-486.

4 Karl Popper (2000) „Ingineria socială”, în *Filosofie socială și filosofia științei*, București: Ed. Trei, p. 336.

5 *Ibidem*, „Teoria marxistă a statului”, în *Op. cit.*, p. 355-356.

M. Crozier (în „The Bureaucratic Phenomen”) sublinia că dominația implică libertatea de mișcare a puterii dominante și restrângerea libertății de decizie a puterii dominate. Puterea cea mai mare este deținută de acei indivizi sau grupuri care reușesc să rămână sursa nesigură a altor unități sociale. Manipularea nesigură reprezintă miza primordială a luptei pentru putere și influență în cadrul unei comunități structurate. În evoluția istorică a luptei pentru dominație, introducerea puterii panoptice constituie trecerea de la situația în care cei mulți îi păzesc pe cei puțini la situația în care cei puțini îi supraveghează pe cei mulți. Dacă în perioada premodernă, puterea își impresiona poporul lăsându-l să-i privească temător, admirator și evlavios grandoarea, bogăția și splendoarea, puterea modernă preface să fie discretă, să-și urmărească supușii fără să fie privită. Astfel, în orice colectivitate organizată, poziția de conducere aparține celor a căror poziție este opacă și ale căror acțiuni sunt inobservabile din afară. Factorul care exercită controlul în modelul panoptic, conceput de M. Foucault (construcție în formă de stea), îl reprezintă combinația dintre vizibilitatea totală și constantă a prizonierilor și invizibilitatea completă și permanentă a gardienilor.¹

De asemenea, puterea politică relevă și alt aspect paradoxal. Potrivit lui Ballandier, fenomenul este întreținut de ambiguitatea sa; puterea, democratică sau nedemocratică, se dezvoltă ca raport de dominație, dar consimțământul care o legitimează tinde, paradoxal, să-i și restrângă influența; nu putem vorbi de regimuri echilibrate; în acest sens, puterea este deopotrivă acceptată (ca garanție a ordinii și securității), respectată (datorită implicațiilor sale sacre) și contestată (deoarece întreține și justifică o anumită stare de inegalitate); realitate simbolizată de zeul Janus, care ilustrează coexistența celor două fațete: puterea ca formă de dominație și puterea ca formă de ordine (integrare).²

3. Paradoxul democrației și al libertății

Regimurile totalitare, observa Acton, sunt amenințate de prea multă centralizare, iar cele democratice de prea multă libertate.³ Idealul dominației totalitare îl reprezintă demonstrarea „inutilității omului”. „Totalitarismul, considera H. Arendt, nu tinde spre o dominație despotică asupra oamenilor, ci spre un sistem în care oamenii sunt în plus.” Probabil că acest lucru îl avea în vedere M. Waltzer când rostea sentențios fraza memorabilă: „totalitarismul este un totalitarism ratat.” O formulare prea lapidară pentru un adevăr așa de mare. Relația libertate-democrație relevă o altă situație paradoxală semnalată de Platon și reformulată ulterior de Kelsen și Popper. Cunoscută drept „paradoxul libertății” (la Platon) sau „paradoxul libertății și democrației” (la K. Popper și Kelsen), gânditorii evocați dezvoltă o idee fundamentală: libertatea nelimitată se transformă în opusul său, se autodistruge. „Prea multă libertate este posibil să nu se preschimbe în nimic altceva decât în prea multă sclavie, atât în ceea ce privește individul, cât și statul. Prin urmare, este rezonabil să presupunem că tirania nu este întronată de vreo altă formă de guvernământ decât de democrație (...) din cel mai mare posibil exces de libertate izvorăște cea mai grea și mai sălbatică formă de sclavie (...) oricând apare un tiran, el apare dintr-un partid democratic.” Libertatea gândită, continua Popper, ca „absență a oricărui control restrictiv conduce cu necesitate la o foarte mare constrângere a ei, din moment ce tiranul este liber să-l înrobească pe cel blând”; democrația bântuită de excese de

1 Zigmund Bauman (f.a.), *Globalizarea și efectele sale sociale*, București: Antet, p. 35-53.

2 Vezi Georges Balandier (1984), *Antropologie politique*, Paris: PUF, p. 138; Maurice Duverger (1968), *Introduction à la politique*, Paris: Gallimard, p. 18-22.

3 Lord Acton (2000), *Despre libertate*, Iași: Ed. Institutul European, p. 90.

libertate naște monștri: tirani sau tirania majorității. „Omul liber, sugerează Platon, își poate exercita libertatea absolută, mai întâi sfidând legile, și, în ultimă instanță, sfidând libertatea însăși și revendicând zgomotos un tiran.”¹

Lord Acton înlătură echivocul: nu de limitarea libertății este vorba, ci de cea a autorității publice, „pentru că libertatea este singurul obiectiv care aduce beneficii tuturor în mod egal, și provoacă o rezistență nesinceră. (...) Libertatea nu este un mijloc către un scop politic mai înalt, ea este însăși, cel mai înalt scop politic.”² Dar amplificarea „libertății în stat poate promova mediocritatea și conferi vigoare prejudecății (...) pentru a fi reală, ea trebuie circumscrisă și limitele variază.”³

Democrația reprezintă cadrul în care principiul statului de drept poate deveni o realitate. Dar astăzi democrația nu se mai poate confunda cu sfera dimensionată de etimologia termenului. Paradoxal, puterea, în orice stat civilizat, aparține poporului, dar el nu o poate gestiona. Poporul este incapabil de autoguvernare. Atunci el este nevoit să mandateze periodic niște reprezentanți aleși, funcție de anumite criterii, să organizeze și conducă activitatea socială, să exercite puterea.

Democrația reprezentativă este în esență sa elitistă, selectivă și pragmatică; participarea presupune selecția celor angajați în actul de deliberare și decizie funcție de nivelul, calitatea și specializarea cunoașterii. Nu trebuie să vorbim de democrație ca realitate în sine, ci de democrație care trebuie să aibă o singură finalitate: eficiența. Clamăm necesitatea conducerii poporului de către și pentru popor, dar, în condițiile complexității conducerii societății contemporane, deopotrivă recurgem și încurajăm competența, participarea în cunoștință de cauză, decizia expertă. Iar adevărul științific are veleități aristocrate, nu are nevoie de majoritate pentru a se impune și valida. Chiar în perspectiva societății informaționale, când noua tehnologie a comunicării informației permite trecerea la democrația directă, în problemele de interes comunitar vor rămâne în continuare anumite domenii apanajul tehnocraților. Guvernarea se va baza pe principiul minorității.⁴ Politica, anticipa J. Gerstlê, se „tehnicizează și profesionalizează”. În aceste condiții, „incompetența democratică, completa G. Sartori, trebuie să recurgă fără rezerve la competența tehnocratică.”⁵ Visul lui Brzezinski se va împlini odată cu debutul societății în era informațională. Probabil că nu o să realizăm o societate ideală, ci doar una cu probleme mai puține.

W. Churchill și K. Popper, conștienți de limitele democrației, nu văd în acest tip de organizare și conducere socială decât un instrument de evitare a tiraniei, atât și nimic mai mult. Contradictoriu în conținutul său, principiul democratic, considera Popper, presupune „convingerea că (...) acceptarea unei politici proaste într-o democrație (...) este preferabilă supunerii față de o tiranie, oricât de binevoitoare ar fi aceasta.”

O democrație stabilă se confundă cu un monopol politic, deoarece nu există cerere populară de a schimba sistemul de guvernământ. Politicienii ar comite un suicid electoral dacă ar face campanie în acest sens.⁶ Opțiunea democratică este determinată exclusiv rațional, pentru un indice crescut de performanță; o democrație devine falimentară când este lipsită de eficiență, neperformantă, realitate care determină reorientarea oamenilor spre regimuri nedemocratice.

G. Hermet (în „Poporul contra democrației”) sesiza și formula paradoxul legitimității democratice – antinomia realității politice, contradicția dintre „principiul

1 Karl Popper, *Op. cit.*, p. 340-344.

2 Lord Acton, *Op. cit.*, p. 71.

3 *Ibidem*

4 Alvin Toffler, *Op. cit.*, p. 564.

5 Giovanni Sartori (1999), *Teoria democrației reinterpretată*, Iași: Ed. Polirom, p. 378.

6 Richard Rose, William Mishler, Christian Haerpfer (2003), *Democrația și alternativele ei*, Iași: Ed. Institutul European, p. 20.

fondator al suveranității populare și teoria instrumentală a reprezentării poporului de către conducătorii aleși la intervale de timp date” –, faptul că poporul suveran nu domnește cu adevărat.¹ Sesizând această critică, pentru a se reduce marja întâmplării și manipularea, Bernard Manin (în articolul „Volonté générale ou délibération”, 1985) consideră că voința majoritară devine legitimă numai dacă „este constituită la terminarea unui proces deliberativ pe care toți cetățenii sau cel puțin cei care o doreau, l-au arbitrat. (...) Procedura care a precedat decizia este o condiție a legitimității la fel de necesară ca și principiul majoritar.”²

4. Paradoxul statului de drept

Acest tip de stat este definit prin excelență de ideea de justiție și lege care-și subordonează deciziile din toate domeniile de activitate. Însă totul trebuie privit în limitele rezonabilului, unei măsuri. Atunci când această normă se transformă într-o idee în sine există riscul ca statul de drept să degenereze într-un stat polițienesc. Fără îngrădirea statului de către drept, în opinia lui Duguit, „nu este posibilă civilizația, nu există decît despotism.” Aflat sub controlul unei instanțe superioare, statul de drept se opune statului de poliție, în care domnește arbitrariul. A devenit anecdotică vizita lui Petru I în Prusia, când Frederick Wilhelm, Marele Elector, l-a refuzat pe țar, neputând să-i satisfacă curiozitatea privind noua procedură de execuție capitală, din lipsă de condamnați la moarte. Ceea ce arată că și într-un despotism luminat există mai multe trepte de arbitrar.³

O guvernare a judecătorilor sau cine îi conrolează pe controlori rămâne o temă de reflecție. Însă dincolo de soluții, un lucru este clar: totul este preferabil haosului și arbitrariului. Abordând această problemă, N. Bobbio (în „Liberalism și democrație”, 1998) enumeră variantele evolutive ale statului de drept: statul de drept în sens stare (propriu doctrinei liberale, implică acele mecanisme constituționale care împiedică exercițiul arbitrar, abuzul și exercițiul ilegal al puterii; politologul italian îi enumera și mecanismele funcționale cele mai semnificative: controlul puterii executive de către cea legislativă, controlul parlamentului de către o curte jurisdicțională care să se pronunțe asupra constituționalității legilor, o autonomie relativă a formelor de guvernare locală față de guvernarea centrală, o magistratură independentă de puterea politică); statul de drept în sens slab (statul nedespotic, condus de legi, nu de oameni); statul de drept în sens foarte slab (cel kelsenian, conform căruia, odată instituită ordinea juridică a statului, orice stat devine stat de drept).⁴ Deci nu de drept ducem lipsă, ci de aplicarea sa adecvată, consecventă și corectă. Dreptul fiind, constata lord Acton, superior autorității. Trebuie asigurată dominația legii, nu a celor care aplică legea. Altfel intenția generoasă a statului de drept degenerează în stat polițienesc care este statul bazat pe excesul de legalism. Creșterea volumului normativ juridic se află într-o relație de proporționalitate inversă cu gradul de libertate individuală și colectivă; crește volumul normativ, se restrânge libertatea, se diminuează volumul, crește gradul de libertate. „Permanenta elaborare de legi și de reglementări restrictive, sesiza G. Le Bon, care încorsetează în formalități ultrasofisticate cele mai mărunte acte ale vieții, are drept rezultat inevitabil restrângerea treptată a sferei în care cetățenii se pot mișca liber. Victime ale iluziei potrivit căreia înmulțirea legilor garantează egalitatea și libertatea, popoarele acceptă în fiecare zi restricții tot mai grele.”⁵

1 Guy Hermet (f.a.), *Poporul contra democrației*, Iași: Institutul European, p. 48.

2 *Ibidem*, p. 49.

3 Alain Monchablon (1991), *Cartea cetățeanului*, București: Ed. Humanitas, p. 114-115.

4 Norberto Bobbio (1996), *Liberalism și democrație*, București: Ed. Nemira, p. 37-38.

5 Gustave Le Bon (1990), *Psihologia mulțimilor*, București: Ed. Anima, p. 113.

Substituirea dreptului, a legii cu instituția care o aplică, lipsa de control asupra celei de a treia puteri în stat, a puterii judecătorești, poate aduce daune dintre cele mai mari societății. „Magistratura reprezintă, atrăgea atenția G. Le Bon, unica autoritate ale cărei acte nu sunt supuse nici unui control. (...) Noi am izgonit tiranii; dar în fiecare oraș, un magistrat dispune după bunul plac de onoarea și libertatea cetățenilor. Un meînsemnat judecător de instrucție, de-abia ieșit din Școala de drept, are puterea revoltătoare de a trimite la închisoare, pe baza unei simple prezumții de vinovăție pe care nu trebuie să o justifice în fața nimănui, pe cetățenii cei mai însemnați. El poate să-i țină închiși șase luni sau chiar un an, sub pretextul cercetării judecătorești și să-i elibereze apoi fără să le datoreze nici despăgubiri, nici scuze.”¹

Dincolo de distanța în timp, asemănările cu veremurile noastre sunt de-a dreptul izbitoare. Deși s-au gândit soluții, au fost imaginate și instituționalizate instituții (vezi CSM, la noi), societatea se confruntă cu situații problemă: arestări nejustificate, decizii eronate, arbitrării, nemotivate logic și temeinic, decizii infirmate de organisme internaționale, despăgubiri plătite din banii contribuabilului nu ai judecătorului etc.

Datorită situației paradoxale evocate, în opinia teoreticienilor, statul de drept este amenințat de reale pericole: instrumentalizarea dreptului (transformarea dreptului în instrument al politicii), inflația legislativă (exces de normativism juridic), explozia judiciară (creșterea spectaculosă a proceselor), juristocrația (abuzul de independență a judecătorului), multiplicarea și instituționalizarea unor noi drepturi ale omului (vezi drepturile colective)

5. Paradoxul birocrăției

Birocrația, descrisă și concepută de M. Weber ca un instrument necesar organizării raționale și funcționării eficiente a societății moderne, s-a transformat în timp într-un factor disfuncțional, perturbator al mecanismului social.

În condiții de birocrăție, „volumul de muncă acordat unei activități va crește astfel încât să ocupe timpul maxim alocat pentru finalizarea ei.” „Legea creșterii birocrăției endemice”, formulată de englezul N. Parkinson (1957), este centrată pe două principii fundamentale: a) orice funcționar va acționa pentru creșterea numărului persoanelor din subordine (multiplicarea subordonaților); b) se generează artificial sarcini inutile, distribuite ierarhic pentru a ține ocupate cât mai multe persoane asupra cărora șefii să își satisfacă nevoia de „a controla” (multiplicarea activităților inutile). Ierarhizarea birocratică și promovarea implică creșterea de personal administrativ fără a fi influențată de volumul activităților în virtutea regulilor expansiunii birocratice.² Birocrațiile generează efectul pervers, exprimat sugestiv de „legea lui Parkinson”, conform căreia în orice instituție administrativă personalul tinde să crească cu o medie de 5,75% pe an, ceea ce presupune ca periodic, la un număr de ani, societatea să efectueze reforme administrative³; și într-un caz și în celălalt, atât creșterea cât și reducerea efectivelor presupun eforturi financiare din partea statului (contribuabilului), sau fenomenul de „selecție inversă” realizat la nivelul administrației publice.

La nivelul administrației, remarcă G. Le Bon reprezentanții acestei caste tind să „devină adevărații stăpânitori ai unei țări. Puterea lor e cu atât mai mare cu cât,

¹ *Ibidem*, p. 113.

² Cătălin Zamfir, Lazăr Vlăsceanu, coord. (1993), *Dicționar de sociologie*, București: Ed. Babel, p. 326.

³ Sergiu Tămaș (1996), *Dicționar politic*, București: Ed. „Șansa” SRL, p. 144.

în cadrul permanentelor schimbări este singura care rămâne deopotrivă iresponsabilă, lipsită de individualitate și perenă.”¹

Chiar și scopurile generoase pot conduce la birocrăție; ea își afirmă caracterul său alienant. Creație umană, determinată obiectiv de idealul organizării sociale, birocrăția își domină toți membrii, inclusiv liderii. Birocrăția este atotcuprinzătoare. „Orice stat care declară deschis că este preocupat de binele suprem al umanității, îl definește și-și îndreaptă toate eforturile în direcția atingerii lui, tinde să devină o birocrăție.” Șeful depinde de ea, nu ea de șef, deoarece puterea birocrăției rezidă nu într-o persoană ci în sistem; aunci când este puternică, birocrăția este revoluționară; indiferent de cine joacă rolul de lider, el trebuie să se folosească de mecanismul existent, fără de care nu poate guverna. Drept urmare, șeful care manifestă „tendințe reformatoare ostile trebuie să se teamă de birocrăție ca de cel mai nemișos și revoluționar dușman al său.”²

Birocrăția a invadat societatea. Ea se poate dezvolta, remarca L. Acton, în orice tip de regim politic și formă de guvernământ, „conferindu-le un caracter despotice.” Se manifestă, fără excepție, în toate domeniile societății: în politică, în viața economică etc. Iar analizele oferă concluzii neașteptate, surprinzătoare. Indiferent de numărul sau culoarea competitorilor, într-o campanie electorală, anticipa A. Toffler, „va obține mai multe voturi”, va ieși invariabil un singur câștigător: „o birocrăție de partid (partidul invizibil al birocrăției).”

Dintotdeauna politicienii au fost și rămân prizonierii sistemului lor; de fapt, birocrății sunt cei care „conduc esențialmente toate guvernele pe o bază de zi cu zi și iau majoritatea covârșitoare a deciziilor atribuite președinților și prim-ministrilor” (partidelor și oamenilor politici – s.n.). Conducătorii politici, comenta A. Toffler, se plâng mereu de greutățile pe care le întâmpină din partea birocrăției privind realizarea proiectelor lor. „Toți politicienii japonezi, remarca Yoshi Tsurumi, au devenit total dependenți de birocrății centrali pentru a elabora un proiect de lege (...) conform unor scenarii create de elita birocrățiilor fiecărui minister.”³ Această situație se perpetuează, probabil, și datorită unor analize lipsite de profunzime din secolul trecut de unii teoreticieni. Birocrăția, clamată de M. Weber ca necesară funcționalității mecanismului social-politic modern, a fost oarecum justificată și eternizată de aprecierile ulterioare ale altor gânditori. Aserțiunile formulate de R. Aron, valabile perioadei de avânt a sistemelor și regimurilor politice, pot deveni o piedică în procesul conducerii științifice a fenomenului politic. Și astăzi, am rămas tributarii unor prejudecăți enunțate de teoreticianul francez: „funcționarul este un profesionist, omul politic este un amator (...) omul politic nu se definește prin competență, ci prin legitimitate, el este investit cu autoritate legitimă, sarcina lui este de a fixa obiectivele legislației în interiorul regimului și chiar de a-i fixa obiectivele (...) regimurile democratice sunt regimuri de experți conduse de amatori; pentru ei, oamenii politici nu este nevoie să înțeleagă domeniile de care se ocupă”, ei „reprezintă un aspect al ordinii politice.” Aceste realități, fără îndoială, se manifestă, le resimțim și reprezintă un aspect definitoriu al unei societăți alienate, aflată la limita manifestării simptomelor de patologie politică. Soluția, paradoxal, ne-o oferă chiar Aron: o guvernare efectivă de către „oameni politici profesioniști.”⁴

În viața instituțională o regăsim prezentă în cunoscuta expresie devenită un destin: „există o tendință naturală a oamenilor de a încerca atingerea obiectivelor organizaționale cu maximum de resurse care se alocă.” Birocrăția este ambivalentă,

1 Gustave Le Bon, *Op. cit.*, p. 113.

2 Lord Acton (2000), *Despre libertate*, Iași: Ed. Institutul European, p. 185, 201.

3 Alvin Toffler (1995), *Puterea în mișcare*, București: Ed. Antet, p. 258-259.

4 Raymond Aron (2001), *Democrație și totalitarism*, București: Ed. All Educațional, p. 48-52.

deopotrivă benefică (revoluționară prin mecanisme funcționale) și despotică (conferă puteri despotice oricărui guvern sau lider pe care îi slujește).

Se vorbește chiar și de un paradox al statelor birocratice. Formulată în urma analizei atente a blocadelor instituite de beligeranți în timpul conflictelor de anvergură. Mancur Olson (în „The Economics of the Wartime Shortage”), comparând blocadele practicate atât în timpul războaielor napoleoniene, cât și pe durata celor două războaie mondiale, remarcă că M. Britanie a înregistrat cea mai mare pierdere de alimente în cel de al Doilea Război Mondial, deficit situat pe locul al doilea în Primul Război Mondial și de dimensiuni reduse în războaiele napoleoniene. Dependenta M. Britanii de importurile de alimente fiind mai accentuată în secolul XX decât în perioada napoleoniană. Potrivit conjuncturii, firesc ar fi fost ca resimțirea lipsurilor alimentare să fie ridicată în timpul celei de a doua conflagrații mondiale și redusă în războaiele napoleoniene. Dar situația s-a derulat invers. Explicația, potrivit opiniilor sale, rezidă în următorul raționament: „statele birocratice moderne sunt, mai mult decât cele din trecut, adeptele unei mari ajustări și raționalizări a economiilor pentru contracararea blocadelor din timp de război.” Iar „abilitățile administrative ale statului britanic au crescut semnificativ cu timpul, astfel încât capacitatea sa de a-și reorganiza economia pe timp de război și de a atenua efectele blocadei” a fost „cel mai puțin remarcabilă în perioada napoleoniană, apreciabilă în Primul Război Mondial și de a dreptul lăudabilă în cel de al Doilea Război mondial” și, un element deloc de neglijat, „populațiile statelor moderne pot absorbi suferințe mari fără a se ridica împotriva guvernelor lor.”¹

6. Paradoxul partidelor politice

Evoluția acestui tip de organizație socială relevă contradicția evidentă între sensul său etimologic și tendința legică de extindere și cuprindere a întregii societăți, sub forma partidelor de masă. Partidele apar ca partide de cadre și sfârșesc prin a se consacra ca partide de masă. Este începutul sfârșitului. În orice societate vor exista organizații politice care-și vor formula și vor urmări constant realizarea idealului de partid-stat, apogeul eficienței politice și cucerirea puterii absolute. Ca apoi să intre în colaps, strivite de propriile lor dimensiuni. Viitorul acestui tip de organizație este incert. În contextul generalizării noilor tehnologii de comunicare, analiștii „remarcă trecerea de la politica de partid la politica bazată pe inițiativa individuală.”²

7. Paradoxul societăților totalitare

Regimurile totalitare își revendică legitimitatea din legalitate, iar cele autoritare caută să-și întemeieze legalitatea pe legitimitate, să afișeze o legalitate legitimă, mergând până la exagerare. H. Arendt intuiește paradoxul: „guvernarea totalitară nu operează fără ghidul legii și nu este nici arbitrară, căci ea pretinde supunere strictă și fără echivoc față de acele legi ale naturii sau ale istoriei, din care se presupune că izvorăsc totdeauna toate legile pozitive.”³ Iar Rose și colaboratorii reiterează și nuanțează problema: „Trebuie făcută deosebirea între regimurile care organizează alegeri pentru a da o față democratică exercitării dictatoriale a autorității și oligarhiile care nu răspund în fața maselor, dar care respectă supremația legii.”⁴

1 apud John J. Mearsheimer (2001), *Tragedia politicii de forță*, București: Ed. Antet, p. 72.

2 John Naisbitt, Patricia Aburdene, *Op. cit.*, p. 322.

3 Hannah Arendt (1994), *Originile totalitarismului*, București: Ed. Humanitas, p. 598.

4 Richard Rose, William Mishler, Christian Haerpfer, *Op. cit.*, p. 56.

Totalitarismul cultivă paradoxul. El devine sistemul regulilor răsturnate. În care partea își subordonează întregul, legea se personalizează, statul nu este responsabil în fața electoratului, ci alegătorii devin răspunzători în fața sa, tirania se instaurează în numele libertății, dominația cea mai eficientă este dublată de o vulnerabilitate sporită, individul își dedublează personalitatea – una vizibilă (conformistă, mimează adevăzarea la sistem) și o alta ascunsă (sceptică și ostilă regimului) –, construcția societății utopice recurge la mijloacele realității imediate, iraționalitatea se originează în raționalitatea presupusei inginerii sociale, teroarea este confundată cu forța, societatea închisă își afirmă vocația globalizatoare. De fapt, prin ideea „revoluției mondiale”, formulată și promovată de Troțki, comunismul ne propunea primul proiect al globalizării, extensia acestui sistem la scară planetară.

Paradoxul este pus în evidență și comentat de Friedrich, Revel și Sartori – un regim autoritar consolidat și acceptat se bazează tot mai puțin pe coerciția pură.¹ Sunt ilustrative exemplele Spaniei și statului Chile care, în timpul guvernărilor lui Franco și respectiv Pinochet, au impus analiștilor aceste particularități: o societate civilă cu o oarecare autonomie și afirmare a sistemului de drepturi și libertăți individuale, o economie liberă, încurajarea tendințelor de modernizare a societății; dictatura lui Franco, după 1939, a evoluat gradat spre o oligarhie în care competiția de interese între biserică, armată, partid și mediile de afaceri au favorizat apariția și dezvoltarea instituțiilor societății civile, și, în consecință, supremația legii a fost treptat instaurată.²

Paradoxul este subliniat și de cunoscuta lege a lui Tocqueville: puterile autocrate, în condițiile de astăzi, pentru a se menține la putere se văd obligate să „deschidă vanele democrației și libertății pe care cu greu le pot ține închise.” Cei care-și exercită puterea în spațiile unei bariere de protecție ideologică (comunism-anticomunism), religioasă (islam) sau culturală (confucianism), socotită a se opune imperialismului occidental, întâmpină din ce în ce mai multe greutăți pentru întreținerea unui grad suficient de legitimitate, chiar și atunci când sunt capabili să genereze, fapt rar de altfel, o puternică creștere economică.³

„Totalitarismul este un sistem politic extrem de logic, chiar dacă ține de un delir logic”, afirma într-un interviu Stephane Courtois, cofondator al revistei „Communisme”, coordonator al lucrării „Democrație și totalitarism”. El nu este profund rațional în calitate de fenomen uman, ci în ipostaza de sistem ideologic și politic. Comunismul, fascismul și nazismul sunt logice, se întemeiază pe o viziune utopistă și scientiștă asupra lumii și profesionalizării acțiunii revoluționare, teoretizată de Lenin în „Ce-i de făcut?” (1902). El a transformat utopia în program politic. Comunismul implică monopolul politic (monopartidism), monopolul economic (suprimarea proprietății private), monopolul cultural (ideologia partidului se impune ca adevăr științific) și teroarea în masă (asigură funcționarea sistemului). Reprezintă modelul cel mai împlinit, îndeosebi, în ceea ce privește producția și distribuția. În comunism, proprietatea privată dispare, legile pieței sunt negate, triumfă planificarea autoritară; fascismul și nazismul au monopolizat politica și cultura, dar nu s-au atins în mod radical de economic și social.

1 Vezi Jean François Revel (1995), *Revirimentul democrației*, București: Ed. Humanitas, p. 43; Ralf Dahrendorf (1996; 1993), *Conflict social modern*, București: Ed. Humanitas, p. 111-112; *Reflecții asupra revoluției din Europa*, București: Ed. Humanitas, p. 19; Giovanni Sartori, *Op. cit.*, p. 183, 192.

2 Richard Rose și colab., *Op. cit.*, p. 67.

3 A. Blin (2001), „Către o pace democratică ? ” în A. Blin, G. Chailand, F. Gere, *Puteri și influențe. Anuar de geopolitică și geostrategie 2000-2001*, București: Ed. Corint, p. 182.

8. Paradoxul comunicării politice

Democrațiile moderne, atrăgea atenția J. Keane (în „The Media and Democracy”), se confruntă cu o realitate contradictorie între accesul și participarea publicului la comunicarea politică, între necesitatea formării unor instituții care să permită cetățenilor exprimarea colectivă a opiniilor și crearea unor mecanisme care să permită exprimarea unor varietăți de opinie. Logic, „varietatea opiniilor necesită restrângerea altor opinii”. În procesul comunicării „(...) este imposibil ca, în mod simultan, toți cetățenii să pună în circulație informații și totodată să primească informații; în mod normal, în orice moment și în orice loc, unii cetățeni vor alege să tacă și numai anumiți indivizi și anumite grupuri vor interveni în spațiul public.” Paradoxal, spațiul public se diminuează tocmai ca urmare a extinderii și participării indivizilor la acesta prin noile tehnologii de comunicare. Fragmentarea excesivă, determinată de extinderea accesului la spațiului public, face ca interesul public să devină tot mai greu de negociat.¹

9. Paradoxul acțiunii colective

Formulat de M. Olson (în „The Logic of Collective”), paradoxul acțiunii colective se bazează pe o realitate evidentă și demonstrată de viață: logica acțiunii individuale pentru un bun particular diferă de logica individuală a acțiunii pentru un bun colectiv, pentru că beneficiul scontat al acestei acțiuni va fi în orice situație împărțit. De pildă, dacă analizăm atitudinea față de destinul unui partid politic sau participarea la o acțiune sindicală cu obiective punctuale, niște ipotetici simpatizanti sau sindicaliști, deși sunt convinși că partidul preferat sau sindicatul ar fi bine ca să câștige competiția electorală sau drepturile revendicate, totuși nu participă deoarece sunt convinși că formațiunea preferată sau organizația sindicală pot câștiga și fără susținerea lor, iar beneficiile le sunt oricum rezervate. Este exemplul clasic al comportamentului „pasagerului clandestin”, care profită de acțiunile altora, fără ca vreodată el însuși să se angajeze. Comparând costurile acțiunii comune întreprinse cu beneficiile colective din care speră să obțină un avantaj, actorul rațional este tentat să refuze orice angajare sau „cu cât grupul este mai mare, cu atât mai puțin va contribui la interesele sale comune.”² Pentru simplul motiv: la investiții diferite beneficiile sunt identice.³ Dar K. Waltz analizează și reciprocă: „cu cât un grup este mai mic și cu cât sunt mai puțin egale interesele membrilor săi, cu atât mai mare este probabilitatea ca unii membrii – cei mai însemnați – să acționeze în interesul grupului (...) și nu doar în vederea celui propriu.”

Individul – acționând doar funcție de interesul său personal, calculat rațional – nu se va mobiliza pentru promovarea sau apărarea unui interes colectiv, întrucât este suficient să stea în expectativă lăsându-i pe ceilalți să acționeze pentru a participa la distribuirea profitului fără nici un cost personal. El va fi convins să participe la acțiunea colectivă doar dacă a fost stimulat prin gratificații personale. D. Graxie, pornind de la această constatare, explică militantismul și colectivismul prin stimulentele oferite de organizație funcție de investițiile personale ale fiecărui participant.⁴

1 apud Camelia Beciu (2002), *Comunicare politică*, București: Ed. Comunicare.ro, p. 89-90.

2 apud Kennet Waltz, (2006), *Teoria politicii internaționale*, Iași: Ed. Polirom, p. 265.

3 Bernard Denni, Patrik Lecomte (2004), *Sociologia politicului*, vol I., Cluj Napoca: Ed. Eikon, p. 15-16.

4 *Ibidem*, p. 43.

10. Paradoxul normelor

Normele permit funcționalitatea socială, ele aduc mai multă organizare dar nu și mai multă morală; regulile, principiile, măsurile „trebuie gândite pentru a combate un rău concret și nu pentru a încetățeni un bine ideal.” Nu mai departe, Heraclit, afirma: „legea poate pretinde ca voința unui singur om să fie ascultată.” Iar sofistii mergeau mai departe, ei considerau că legile sunt invenția oamenilor slabi pentru a-i deposeda pe cei mai buni decât ei de beneficiul cuvenit superiorității. Deci normele pot da deopotrivă coerență, moralitate, dar și tiranie și legalism, pot crea atât un stat de drept cât și unul polițienesc. „Normele transformă indivizii într-o comunitate guvernată de criteriul evaluării. (...) Regulile și normele transformă contingența în determinism, hazardul în regularitate.”¹ Mai puțin contează cauzele care le-au generat, importante rămân finalitatea, aplicarea și respectarea lor. Este preferabilă o ordine fundamentată pe niște norme imperfecte, decât dezordinea, anarhia și arbitrariul. Realitate ce l-a determinat pe Aristotel să exclame: „simptomul guvernelor proaste este că lasă oamenii să trăiască cum le place.”

¹ Zigmund Bauman, *Op. cit.*, p. 21, 61.

Sistemul electoral românesc și egalitatea de gen

■ ALEXANDRA PETRESCU

The article stresses the importance of gender equality in Romanian politics, analyzing the possibility of adopting in the near future the parity or the quotas. The author presents France and Belgium, two countries that were constitutional and electoral models for Romania in the past and where the parity and the quotas are applied in the present. The question is if these francophone countries can become again models for Romania.

Keywords:

electoral system, gender equality, parity, quotas

Sistem majoritar uninominal vs. Sistem proporțional

În România dezbaterile privind votul uninominal nu au luat niciodată în considerare, până acum, impactul pe care l-ar avea un sistem electoral majoritar asupra egalității de gen. S-a vorbit despre o mai mare reprezentativitate a aleșilor, despre „purificarea” clasei politice, dar nu și despre influența pe care un sistem majoritar uninominal l-ar avea asupra numărului de femei alese. Așa cum constată numeroși autori, printre care Garcia Munoz, Carey sau Rule, în sistemul electoral proporțional (care este în prezent aplicat în România) numărul de mandate care revine femeilor e mai mare decât în sistemul majoritar¹. Petra Meier, în analiza sa asupra impactului sistemelor electorale asupra egalității de gen, observă că în 1999 19,8% din membrii parlamentelor din 53 de țări erau femei acolo unde se aplicau sistemele proporționale, 15,1% unde se aplicau sistemele mixte sau semi-proporționale, pe când în țările unde se aplicau sistemele majoritare doar 10,8% erau femei². Cel mai mic pro-

¹ Petra Meier (2005), „Le système électoral belge et les rapports de genre”, în Béren-gère, Marques-Pereira, Petra Meier (2005) (edit.), *Genre et politique en Belgique et en francophonie*, Louvain-La-Neuve: Bruylant Academia, p. 24.

² *Ibidem*.

centaj de femei reprezentate la nivel național există în țările care au adoptat sistemul majoritar.

România, prin sistemul electoral actual, proporțional cu scrutin de listă, se înscrie în rândul țărilor care promovează femeile în structurile naționale de reprezentare. Numărul femeilor parlamentare s-a triplat după 2000 față de 1992, iar numărul femeilor ministre a crescut de la 3,5% în 1992 la 18% în 2000 (Ghebrea, Tătarâm, Crețoiu, 2005, p. 21). În urma alegerilor din 2004 din cei 332 de deputați, 37 sunt femei, ceea ce reprezintă 11,14%. Cu acest procentaj România se clasează pe locul 25 în clasamentul celor 27 de membri ai Uniunii Europene, fiind devansată de Bulgaria (unde se aplică tot sistemul electoral proporțional cu scrutin de listă blocată) care se situează pe locul 10 după alegerile din 2005 pentru Parlamentul unicameral, cu un număr de femei de 51 (dintr-un număr total de 189), ceea ce reprezintă 25%¹. În ceea ce privește numărul femeilor senatoare în România, acesta e de 13 din 2004, procentajul atins fiind de 9,48%. În ceea ce privește numărul femeilor ministru în România anului 2004, acesta e de 3 dintr-un număr total de 16 miniștri, țara noastră ocupând locul 16 din cele 27 de state membre UE, cu un procentaj al feminizării guvernului de 18,75%, Bulgaria ocupând locul 17 cu 16,67% și tot cu 3 femei ministru în 2004, dar dintr-un total de 18 miniștri.

Așa cum observă Petra Meier, scrutinul de listă în sistemul proporțional favorizează egalitatea între sexe. Autoarea dă și câteva explicații: în sistemele proporționale pot fi propuși mai mulți candidați, existând astfel o deschidere către candidați noi. Pe de altă parte, într-un sistem proporțional mai mulți candidați reprezintă diferite secțiuni ale societății, pe când în sistemul majoritar există doar un candidat care trebuie să-i reprezinte pe toți². Acest candidat unic e mai întotdeauna un bărbat. Un alt element care diferențiază sistemul electoral proporțional de cel majoritar e efectul de „contaminare”, ceea ce presupune că un partid care propune candidați femei va fi imitat de un alt partid care va adopta aceeași strategie, lucru care se întâmplă rar în sistemul majoritar. Un ultim element identificat de Petra Meier este centralizarea procedurilor de selectare a candidaților în sistemele proporționale, ceea ce „facilitează apărarea intereselor care depășesc circumscripția individuală”³. Aceste diferențieri între cele două sisteme electorale sunt și tot atâtea explicații pentru a înțelege de ce femeile candidate sunt mai avantajate de sistemul proporțional de listă decât de cel majoritar.

În România pericolul pentru echilibrul între sexe stă în posibilitatea adopțării unui sistem majoritar uninominal. Există însă și alte soluții de sisteme electorale ce pot fi adoptate pentru ca femeile să fie promovate. Astfel de sisteme sunt aplicate în Franța și Belgia, două țări care au constituit de-a lungul timpului modele pentru România din punct de vedere al influenței pe care au avut-o în adoptarea unor legi electorale sau a unei structuri constituționale. Analiza acelei epoci în care România își găsea modele în surorile francofone va constitui a doua parte

1 Datele sunt preluate de pe site-ul Fundației Robert Schuman (<http://www.robert-schuman.eu>) care a făcut în aprilie 2007 un clasament al celor 27 de state membre UE în ceea ce privește numărul femeilor ministru și numărul femeilor membre ale Parlamentelor naționale (cameră inferioară sau unică). Preferăm comparația cu Bulgaria, devenită membru al UE în același timp cu România Pentru sistemele electorale ale țărilor din UE, v. publicația Asociației Pro Democrația, „25+2 modele electorale-I-Sisteme electorale (2006)”, disponibilă la <http://www.apd.ro/publicatie.php?id=24>. Guvernul cel mai feminizat din UE aparține Finlandei care în urma alegerilor din 2007 are 12 femei ministru dintr-un număr total de miniștri de 20, ceea ce reprezintă 60%. Cele mai multe femei parlamentari se găsesc în Suedia (Parlament unicameral), 182 dintr-un număr de 349, ceea ce înseamnă 52,15%, sistemul electoral fiind proporțional cu scrutin de listă și vot preferențial opțional.

2 Petra Meier, *Op. cit.*, p. 25.

3 *Ibidem*.

a analizei noastre. Ne vom întreba apoi, în a treia parte a analizei, dacă Franța și Belgia nu pot redeveni modele pentru România în ceea ce privește sistemul electoral.

Modelul francez și belgian: o privire asupra trecutului

Lucian Boia vorbește despre mitul francez și cel belgian atunci când evocă mitul în conștiința românească, precizând că elita României din anii 1830-1848, „o dată lansată pe calea occidentalizării, se aruncă în brațele Franței, marea soră latină din Apus. Când ne referim la modelul occidental, trebuie înțeles, în primul și în primul rând, modelul francez, la mare distanță de celelalte repere vestice”¹. Boia mai vorbește de un al doilea model pentru România, și anume Belgia, „țară mică, parțial francofonă, monarhică, neutră, democratică și prosperă, oferind micii Români un model de factură franceză în unele privințe mai bine adaptat propriei sale condiții. Constituția din 1866 a fost o imitație a Constituției belgiene din 1831, iar sintagma *Belgia Orientului*, frecvent utilizată, a ilustrat, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, un interesant mit politic: iluzia unei Români destinate să devină, în toate privințele, o replică a Belgiei la celălalt capăt al continentului”².

Pentru a insista asupra modelului belgian, să spunem că această Constituție din 1831 se inspiră, la rândul ei, din modelul francez, punând bazele unei organizări unitare și centralizate. În ceea ce privește egalitatea politică între femei și bărbați, suntem încă departe de realizarea acesteia fiindcă vorbim de un vot cenșitar, o cetățenie limitată, la care au acces doar bărbații care pot plăti censul. Belgienele vor accede la dreptul de vot de-abia în 1921. Excluderea de la sufragiu e deci sexuată și socială în secolul XIX, iar inegalitatea devine o componentă a organizării ierarhice a societății belgiene.³ Constituția românească din 1866 va adopta și ea votul cenșitar.

În Belgia censul e fixat între 20 și 100 de florini, fiind diferit pentru sate și orașe. În aceste condiții, doar 1% din populație are dreptul de vot. În 1848 guvernul belgian scade censul la 20 de florini temându-se de repercursiunile Revoluției franceze asupra micii burghezii care era privată de dreptul de vot. Ca urmare a acestei schimbări, procentajul alegătorilor va trece la 2%. În 1888 o lege recunoaște votul capacitar masculin pentru alegerile provinciale și comunale, iar în 1893 articolul 47 al Constituției e revizuit, sufragiul cenșitar e abolit și înlocuit cu un sistem hibrid, votul plural. Conform acestei revizuri, orice bărbat în vârstă de 25 de ani dispune de un vot, iar unul sau două voturi suplimentare sunt atribuite anumitor categorii de cetățeni, în funcție de statutul lor familial, de proprietatea lor imobiliară, de profesia lor⁴. În Belgia, dar și în România, votul este o funcție și nu un drept, cetățeanul fiind bărbatul care deține o proprietate. În 1893 mai este introdusă o inovație în reforma electorală belgiană, și anume votul obligatoriu, Belgia fiind prima democrație care adoptă obligativitatea votului, care se menține și astăzi.

1 Lucian Boia (2005), *Istorie și mit în conștiința românească*, București: Humanitas, ediția a 4-a, p. 262.

2 *Ibidem*.

3 Éliane Gubin, Leen Van Molle (1998), *Femmes et politique en Belgique*, Bruxelles : Racine p. 29.

4 Această cronologie a dreptului de vot în Éliane Gubin, Catherine Jaques, Claudine Marrisal (1998), «Une citoyenneté différée? Le suffrage féminin en Belgique 1830-1940», în Yolande COHEN et Françoise THÉBAUD (sous la direction), *Féminismes et identités nationales. Le processus d'intégration des femmes au politique*, Lyon, Programme Rhône-Alpes de recherche en Sciences Humaines, 1998, p. 90.

Sistemul electoral aplicat imediat după Primul Război Mondial în România era diferit în Vechiul Regat și în celelalte teritorii românești, cum ar fi Transilvania și Bucovina: dacă în Vechiul Regat se aplica sistemul proporțional, în Transilvania și Bucovina era aplicat sistemul majoritar. „La fel ca în Transilvania, în Bucovina scrutinul majoritar produce domnia autoritară a unui partid”.¹ Se impune deci extinderea sistemului proporțional pe tot teritoriul țării, lucru care se întâmplă începând cu 1926.

Legea electorală din 1926 nu va institui însă egalitatea între femei și bărbați: după 1926 votul este un drept rezervat bărbaților², deschiderea electorală spre femei fiind decisă prin legea electorală din 1929 care acordă anumitor categorii de femei dreptul de vot la comună. Trebuie însă să precizăm că în 1918 Marea Adunare Națională de la Alba Iulia hotărâ că votul e direct, egal, secret, pentru ambele sexe, egalitate care nu se va aplica însă până în 1929. Între 1919-1922 se aplică un sistem al reformei care combină legislația electorală belgiană care folosea scrutinul majoritar, cu tradițiile locale reprezentate de scrutinul proporțional. Acest sistem electoral, departe de a crea unitatea, produce regionalismul și în 1926 va fi înlocuit cu sistemul revoluției³, modelul fiind de această dată Italia lui Mussolini: România împrumută de la regimul mussolinian prima electorală care favorizează pe câștigătorii scrutinurilor, partidul care obține cel puțin 40% din voturi fiind cel care câștigă alegerile. Această lege electorală din 1926 va fi aplicată până în 1937 și va da naștere „dansului electoral”, cum îl numește Matei Dogan.⁴ Pentru că acest „dans electoral” putea facilita creșterea importanței politice a Gărzii de Fier, Carol II va dizolva Parlamentul și va pune bazele regimului autoritar.

O privire spre viitor: despre paritate și cote

Pericolul sistemului majoritar constă deci și în posibilitatea nașterii unui partid dominant. Propunerea Asociației Pro Democrația, de a menține un sistem proporțional, adăugând compensarea și derularea votului în circumscripții uninominale, pare să ne ferească de perspectiva domniei autoritare a unui singur partid și de instituirea inegalității de gen. Rămâne însă de văzut care va fi varianta finală adoptată de Parlament și supusă referendumului.

Dacă Franța și Belgia au constituit două modele politice pentru România în secolul XIX, ele ar putea fi în continuare două surse de inspirație pentru sistemul electoral românesc, pentru că aplică legi care asigură reprezentarea femeilor în politică, atât la nivel local, cât și la nivel parlamentar. Vom analiza în această ultimă parte alte variante electorale care ar putea fi adoptate în România.

Vom începe cu prezentarea cazului francez: pentru Senat se folosesc două sisteme, majoritar în departamentele mici, și proporțional în celelalte, pe când pentru Adunarea Națională se aplică sistemul majoritar uninominal în două tururi. Dacă ar exista doar sistemul majoritar, am putea vorbi despre dezavantajarea femeilor candidate, însă în Franța se mai aplică o lege, cea a parității, promulgată în 2000 și care se aplică pentru alegerile senatoriale în care se folosește scrutinul proporțional, pentru alegerile municipale (localități cu mai mult de 3500 de locuitori), regionale, și pentru alegerile europarlamentare. Pentru alegerile legislative partidele sunt obligate să prezinte liste în care femeile reprezintă 50% din numă-

1 Cristian Preda (2002), „Influența sistemelor electorale asupra sistemului de partide în România interbelică”, în *Studia Politica: Romanian Political Science Review*, vol. II, n° 1, 2002.p. 39.

2 *Ibidem*.

3 Cristian Preda (2002), *România postcomunistă și România interbelică*, București: Meridiane, pp. 91-112.

4 Matei Dogan (1999), *Sociologie politică. Opere alese*, trad. Laura Lotreanu, Nicolae Lotreanu, București: Alternative, pp. 139-198.

rul total de candidați, iar partidele care nu respectă această condiție sunt amendate. Aplicarea strictă a legii parității a dus la rezultate favorabile pentru femeile candidate, așa cum rezultă din bilanțul făcut de Janine Mossuz-Lavau: după alegerile locale din 2001, 47,5% din consilierii locali sunt femei, iar după alegerile regionale din 2004, 47,6% din consilieri sunt femei, pentru ca la alegerile europarlamentare din 2004 43,6% din aleși să fie femei.¹

În ceea ce privește alegerile la care această lege a parității nu a fost aplicată, rezultatele pentru femeile candidate sunt negative. Cât despre alegerile pentru Senat unde se aplică scrutinul majoritar, numărul femeilor a rămas același: doar două senatoare. Așa cum observă Mossuz-Lavau, problema cea mare e cea a alegerilor legislative: în 2002, deși legea asupra parității era în vigoare, femeile membre ale Adunării naționale au reprezentat doar 12,3% din totalul aleșilor². Marile formațiuni politice, ca UMP sau Partidul Socialist, au preferat să primească amenzi decât să respecte legea parității.

O primă concluzie ar fi că aplicarea parității aduce în prim planul vieții politice femeile, pe când scrutinul majoritar are rolul de a „îngheța” afirmarea politică a femeilor. O altă concluzie e că legea parității poate să propulseze femei în funcții politice la nivel local, regional, etc, doar dacă această lege e obligatorie, având efect de constrângere asupra partidelor. Dacă această lege are efect incitativ, cum a fost cazul alegerilor legislative din 2002, rezultatul e că legea nu e respectată. Dacă o astfel de lege ar fi propusă și adoptată în România, ea ar trebui să aibă efect de constrângere asupra partidelor pentru ca aplicarea ei să fie asigurată.

În Belgia afirmarea politică a femeilor e posibilă prin legea cotelor, votată în 2002 și aplicată la alegerile locale din 2003 și 2004. Această lege prevede un număr egal de femei și bărbați pe liste, și candidați de sex diferit pentru primele trei, ulterior două locuri de pe liste. La alegerile pentru Camera Reprezentanților se aplică sistemul proporțional de listă și votul preferențial opțional, pe când pentru Senat 40 de persoane sunt alese direct în circumscripții plurinomiale, printr-un sistem proporțional cu scrutin de listă. Repartizarea locurilor se face folosind metoda Imperiali la nivel local, care favorizează partidele mari, și D'Hondt pentru restul. Așa cum observă Petra Meier, numărul femeilor alese crește dacă și numărul de locuri eligibile pe listă crește³.

Votul preferențial joacă și el un rol important: în 2003 15% dintre senatori au fost aleși deși ocupau pe liste locuri considerate neeligibile (Meier, 2005, p. 30). Din 1994 legea Smet-Tobback impune ca o listă să nu conțină mai mult de 2/3 candidați de același sex, iar din 2003 sunt aplicate noile cote care prevăd ca o femeie să ocupe al treilea loc de pe listă: în 2003 listele partidelor nu numai că respectau legea cotelor, dar chiar aduceau ceva în plus pentru a avantaja femeile: 63% dintre liste aveau pe primele două locuri un bărbat și o femeie, și doar 31% din liste aveau o femeie candidată pe locul trei.

Petra Meier consideră că impactul cotelor asupra reprezentării femeilor în politica belgiană a fost foarte mare. Dovadă e rezultatul alegerilor din 2003 și 2004 prin raportare la rezultatele alegerilor din 1999: dacă în 1999 doar o treime din numărul total de senatori erau femei, câțiva ani mai târziu femeile reprezintă 40% din numărul total de senatori. Dacă locurile eligibile sunt în număr mic, avantajăți sunt însă bărbații, după cum observă Petra Meier. Atunci când un singur candidat de pe listă a fost ales în 2004, a fost vorba în 84% din cazuri de un bărbat, iar atunci când

1 Janine Mossuz-Lavau (2005), „Genre et science politique en France”, in Marques-Pereira, Bérengère, Meier, Petra (edit), *Op. cit.*, p. 134.

2 *Ibidem*.

3 Petra Meier, *Op. cit.*, p. 29.

primii doi candidați de pe listă au fost aleși, în 44% din cazuri a fost vorba de un bărbat și o femeie, și niciodată de două femei, iar atunci când primii trei candidați au fost aleși, în 71% din cazuri a fost vorba de o femeie, pentru ca atunci când patru sau cinci candidați au fost aleși, tot o singură femeie să se regăsească printre ei¹. Șansa ca două femei să fie alese apare doar atunci când numărul aleșilor de pe o listă e de șase. Neajunsurile legii cotelor stă deci în numărul de locuri eligibile pe care le prezintă fiecare partid cu ocazia alegerilor. Pentru ca numărul femeilor alese să crească, numărul locurilor eligibile trebuie să fie mai mare de șase. De asemenea, pentru ca femeile candidate să aibă mai multe șanse de a fi alese, ar trebui anulat „impactul” votului preferențial sau adoptată alternanța strictă femei-bărbați pentru toată lista.²

Dacă în Belgia votul preferențial este aplicat pentru alegerea membrilor Camerei Reprezentanților, în România acest tip de vot este propus de Asociația Pro Democrația pentru alegerile europarlamentare.

Trebuie să precizăm că adoptarea cotelor în România ar corespunde unui tipar de gândire: ideea cotelor a apărut în România încă din 1932 când membrele Uniunii Femeilor Române și ale Asociației pentru Emanciparea Civilă și Politică a Femeilor duc o propagandă susținută pentru introducerea unei proporții obligatorii a femeilor în consiliile locale. Această revendicare e votată atât la Congresul Uniunii din 1932, cât și la cel din 1936, dar va rămâne fără răspuns din partea partidelor politice.

Concluzie

Atât paritatea, cât și cotele, pot fi soluții pentru ca egalitatea de gen să fie asigurată în sistemul electoral românesc. Dar populația nu pare încă pregătită pentru a fi de acord cu asemenea măsuri electorale, așa cum dovedește Barometrul de opinie publică din octombrie 2005, realizat de Gallup: jumătate din populația României susține că bărbații sunt lideri politici mai buni decât femeile, iar 40% dintre femei sunt de acord cu acest lucru³. Ar trebui însă să adăugăm la această perspectivă asupra participării femeilor în politică și pe cea din iunie 2003: la întrebarea „Dacă partidul d-voastră preferat ar propune pentru alegerile prezidențiale o femeie competentă, ați vota-o?”, 73% au răspuns „da”, și doar 26% „nu”, ceea ce dovedește că legătura dintre partid și candidată, dar și competența candidatei, sunt elemente esențiale pentru mai mult de jumătate dintre români. Sondajul realizat de Gallup în 2003 ajunge la concluzia că „românii sprijină o mai mare participare a femeilor în politică”⁴. Coroborând cele două perspective, din 2003 și 2005, putem spune că succesul femeilor în politică depinde de competența acestora și de statutul de membre ale unui partid „preferat”.

Pentru a acționa pentru o mai mare reprezentare a femeilor în politică nu putem aștepta ca mentalitățile să se schimbe. Primul pas care trebuie făcut este „introducerea unor cote de reprezentare, precum și a altor măsuri de discriminare pozitivă [...] mai întâi la un nivel scăzut-de exemplu o cotă de 30% pentru Parlament și consiliile locale-înainte de a trece la sistemul paritar”.⁵

¹ *Ibidem*, p. 32.

² *Ibidem*, p.34.

³ Barometrul de opinie publică, octombrie 2005, Gallup Organization România, Fundația pentru o Societate Deschisă, Caiet de prezentare 2005 b, capitolul „Familie, copii, valori de gen”, http://www.osf.ro/ro/detalii_program.php?id_prog=19.

⁴ Sondajul „Participarea femeilor în politică”, iunie 2003, Gallup Organization România, http://www.gallup.ro/romana/poll_ro/releases_ro/pro30721_ro/pro30721_ro.htm. / accesat 21.09.2007

⁵ Georgeta Ghebre, Georgeta Tătăram, marina Elena Crețoiu (2005), *Politici de gen în România. Două studii de caz*, București: Nemira, p. 90

BIBLIOGRAFIE

BOIA, Lucian (2005), *Istorie și mit în conștiința românească*, București: Humanitas, ediția a 4-a.

DOGAN, Matei (1999), *Sociologie politică. Opere alese*, trad. Laura Lotreanu, Nicolae Lotreanu, București: Alternative.

GHEBREA, Georgeta, TĂȚĂRĂM, Marina Elena, CREȚOIU, Ioana (2005), *Politici de gen în România. Două studii de caz*, București: Nemira.

GUBIN Éliane, VAN MOLLE, Leen (1998), *Femmes et politique en Belgique*, Bruxelles : Racine
MEIER, Petra (2005), „Le système électoral belge et les rapports de genre”, in Marques-Pereira, Bérengère, Meier, Petra (2005) (eds), *Genre et politique en Belgique et en francophonie*, Louvain-La-Neuve: Bruylant Academia.

MOSSUZ-LAVAU, Janine (2005), „Genre et science politique en France”, in Marques-Pereira, Bérengère, Meier, Petra (2005) (eds), *Genre et politique en Belgique et en francophonie*, Louvain-La-Neuve: Bruylant Academia.

PREDA, Cristian (2002), „Influența sistemelor electorale asupra sistemului de partide în România interbelică”, in *Studia Politica: Romanian Political Science Review*, vol. II, n° 1, 2002.

PREDA, Cristian (2002), *România postcomunistă și România interbelică*, București: Meridiane.

European Neighborhood Policy and the Euro-Atlantic Partnership

two approaches of regional cooperation in Europe

■ LOREDANA ENĂCHESCU

Liberal democratic states have succeeded in building security and stability at regional level through partnership and cooperation. The security communities set up with organizations such as NATO or more recently the EU, while remaining two different institutions, have promoted special relationships with countries situated in the immediate vicinity of their boundaries so as to enhance trust and intensify interdependencies amongst them. This has been both a prerequisite for preserving security at the borders and projecting a soft power of engaging other nations in mutual cooperation and common projects.

Keywords:

partnership, cooperation, building stability, promoting democracy and human rights, assistance, integration

1. Building regional rings of cooperation and partnership

NATO and EU have evolved as two distinct international organizations with different and clearly separated functions at international level, created as a result of the geopolitical situation after the Second World War. They have undergone a process of transformation after the geopolitical changes brought by the end of the Cold War.

Their specific area of activity was different at the outset, nevertheless with the evolution of the security, political and economic international environment these two institutions have drawn closer to one another. Firstly, both NATO and the EU share a number of 21 common members and have established different advanced arrangements of cooperation with the European, Euro-Asiatic and Mediterranean non-members. Secondly, the range of issues and the approaches have increased and diversified for both organizations in the same time with increasing their geographic area. Thirdly, experts have observed a growing trend of pursuing external relations with non-member countries. The engagement with third countries that lie mostly in the immediate vicinity of their geographical boundaries has been an integral part of the wider process of transformation and adaptation to the international environment, the new

emerging threats¹. It resulted from a common need of providing the right incentives to ensure stability at the borders. The process itself has got even further to the extent of providing an institutionalized format for enhancing reforms, deliver education and offer a perspective of integration, provided the political and technical contexts allowed.

As these two institutions stemmed from the wreckage of the Second World War on European territory, NATO and EU have searched to preserve peace, security and stability inside and at the periphery through specific while various means. For the outside countries they have employed a range of measures from economic aid, providing advice for defence and security reform to promoting democracy and liberal values. The aim of it has been to extend the benefices of their own stability beyond their geographic borders.

These two yet different organizations – an alliance (NATO) and a multi-purpose, mostly „civilian power“ organization (EU)- have succeeded in promoting peace, stability, democracy and development by building partnerships with non-members. We acknowledge that this process has been driven by a strong political will of the member nations to creating and preserving an important stance for themselves at international level by using international organizations to achieve this specific means.

The process by which certain nations, united by the same values, principles, operating procedures, political organization (democracy) come together to act like one in defending political or security interests was explained thoroughly by Karl Deutsch (1957) in the **security community concept**. The concept relied on the experience of creating the North Atlantic Alliance. The same approach could also be traced at European level in late '50s. Back then the political situation was not ripe enough to give birth to a cohesive security core at European level alone. Nevertheless, with the evolving security interests, more divergent approaches and different security cultures in the Transatlantic link, EU has slowly developed as a security community with the launching of its European Security and Defence Policy (ESDP). Yet it is not entirely certain how far and fast the EU can go alone in structuring its defence and security agenda.

In the model put forward by Deutsch nations can operate outside the patterns characteristic to the balance-of-power and act together for a common goal. Such examples today are NATO and EU, with each one being at a different level of development as a security community. EU has become wider and deeper in scope as the links among its members are manifold, ranging from economics and reaching to the security and defence fields. But, what is common for both NATO and EU as security communities is the interdependence created among its members, their common values, principles and sense of identity. Thus the members have succeeded in putting together common resources/ efforts and eliminating the security dilemma.

Currently, the threat to stability and prosperity lie outside the security communities, as war amongst its members is inconceivable. Preserving the level of stability already achieved has been possible through opening up to different degrees to cooperation and partnership. **Cooperative security agreements** have gradually replaced former

¹ Terrorism, proliferation of weapons of mass destruction, regional conflicts, state failure, organised crime (European Security Strategy, 2003); terrorism, weapons of mass destruction, instability due to failed or failing states, regional crises and conflicts, growing availability of sophisticated conventional weaponry, misuse of emerging technologies, disruption of the flow or vital resources (Comprehensive Political Guidance, NATO, 2006)

confrontational positions at regional level with a clear purpose to decrease tensions and focus on building trust and multiply links.

Since early '90s both EU and NATO have consistently reached out to non-members and have engaged them in dialogue and cooperation by offering partnership agreements. Thus, Deutsch theory provisions that security communities tend to attract other outside countries in building new security arrangements was proven to be true.

European Neighbourhood Policy (ENP) (2004) and Euro-Atlantic Partnership (EAP) (1997)¹ are concrete mechanisms developed with the aim of reaching out to non-members through closer cooperation and providing assistance to democratize, reach superior levels of security and put the basis for development. They are soft power mechanisms designed to connect and gradually develop strong relations and inter-dependences among a core group of countries and a diverse group of partners.

The power of attraction of such arrangements has increased with the cohesiveness of the security community, the level of like-mindedness of its members, the values shared, its capabilities (political, militarily, economically) as well as its willingness to remain open to outside cooperation.

Thus, cooperative security arrangements, such as EAP and ENP, have taken shape as institutionalized formations of countries that gravitate around the EU and NATO as the core security communities. Among the purposes of such frames could be mentioned the lessening of the likelihood of war and the creation of strong bonds among its members.

For the states at the core of security communities, partnerships represent a double way of preserving their identity, enhance their relevance and legitimacy at international level. On the one hand it attracts states into cooperation with the help of its soft power mechanisms (financial assistance, projects for development, joint programmes, transfer of know-how and best practices etc.) that have been developed and adapted continuously. On the other hand – and in order to keep this attraction alive- the organizations have to function properly, display the right amount of capabilities for their international prestige, relevance and confirmation of their power. These processes are a comprehensive result of putting together resources and interests to build interdependencies and preserve common interests inside the core and in cooperation with its immediate vicinity.

Such arrangements at regional level with non-member countries were inevitable in an environment with ever evolving security risks where the need to preserve national interests (economic, political, militarily), with growing interconnectedness, is pressing. That is why organizations work is impossible in isolation.

Thus big institutions find it worthwhile to engage with outside countries in the neighboring regions in order to safeguard their interests, avoid developing of security dilemmas to their borders and create the conditions for a greater flexibility of their approach to maintain stability and promote development. Partnerships are built on a broad approach to security and development, structured through different layers of cooperation such as political, economic, social, defence or environmental.

¹ Both of them have roots in the beginning of the '90s with the creation of the North Atlantic Cooperation Council (NATO) and the Partnership and Cooperation Agreements (EU)

In this vein, partnerships have been developed on three main dimensions:

- Political: the intensity of the relations is given by the extension of the fields of cooperation that result in solid links and interdependencies; capacity of offering incentives to cooperate; dialogue; the common fields of interest or the common perceived threats;
- Economic: characterized by the capacity to offer financial aid and specific assistance, to benefit from the spill-over effects of growth, to develop joint projects at regional level (transportation, environment etc.), to manage the flows of migration and work force;
- Military: characterized by developing joint capabilities, similar standards of operation, interoperability, joint operations, countering the same threats, confidence building.

The partners are involved in these dimensions of cooperation, some of them display a higher interest in specific areas than others. It was observed that closer the ring of countries to the core more necessary the relationship as geography still has its particular role to play.

Thus, partnerships have been mainly targeted towards the immediate ring of neighbors (Eastern Europe, North Africa and Middle East) for whom membership was not necessarily an immediate deliverable, from various reasons.

One of the main purposes to model partnerships has been to get closer to the neighbouring countries by staying open to cooperation and allowing a free flow of benefits towards them. Thus the core community irradiates its model of development in the economic sphere, as EU gives a stake in the internal market; the political one, building on the democratic way of political organization; military, creating similar standards and method of operation. NATO and EU have engaged through the '90s in impressive efforts of stabilization, development, promoting democracy and the rule of law. Also, enlargement was a very specific means that has brought positive results.

Partnerships have served common strategic and political interests, have replaced the risk of fighting war at the periphery with creating inter-links and spur dialogue, have multiplied channels of dialogue and have set forth new opportunities of development. They have become a part of the security communities' identity by staying open to cooperation outside their borders.

2. European Neighborhood Policy – delivering at regional level

ENP as a soft tool of foreign relations has been meant to manage contacts on various layers with EU's immediate neighbors in the Eastern and Southern part of its boundaries¹. This policy is based on sharing and promotion of values such as human dignity, liberty, democracy, equality, the rule of law, respect for human rights in a society of pluralism, tolerance, justice, solidarity and non-discrimination as put forward in the ENP Strategy Paper (2004).

The **scope** of the policy is to forge an intensified relationship with those countries that have not joined the organization (some of them pertain already to different

¹ Israel, Jordan, R. Moldova, Morocco, The Palestinian Authority, Tunisia, Ukraine, Armenia, Azerbaijan, Egypt, Georgia, Lebanon, Algeria, Belarus, Libya, Syria

mechanisms of cooperation with the EU, i.e. the Barcelona Process for the Mediterranean region) in order to avoid dividing lines between an enlarged Europe and the rest of the countries surrounding it.

ENP **offers** the possibility to participate in various EU activities, through greater political, security, economic and cultural cooperation. It is a mechanism of cooperation that unfolds in different fields of activity and that does not offer membership. Instead, it offers an alternative that brings within the countries willing to take benefit of the opportunity for wide domestic reform, good governance mutual prosperity, stability and security. It puts emphasis on differentiation and joint ownership while achieving its specific objectives of cooperation. It is a very useful mechanism more so as it tackles issues stemming from poverty, migration, poor infrastructure, environmental problems, transportation, health, energy.

It offers the possibility of economic integration („a stake in the internal market”¹), deepening political cooperation (regional and international issues, conflict prevention, crisis management, common security threats like terrorism, and its root causes, proliferation of weapons of mass destruction and illegal arms export).

It is a way to strengthen the perception of shared responsibility between the EU and its partners for security and stability in the neighbourhood region. Also it builds on a possible involvement of partners in aspects of CFSP and ESDP, conflict prevention, crisis management, exchange of information, joint training and exercises and possible participation in EU-led crisis management operations.

It seeks to avoid any sense of exclusion caused by enlargement and to provide an opportunity to share its spill-over effects outside the boundaries of the member countries. The scope and intensity of the cooperation with the partner countries varies, it is tailored to the specificity of the relations in accordance with the mutual interests at stake. The policy delivers results through the implementation of Action Plans agreed between the EU and the nations, bilaterally.

The **areas of cooperation** as mentioned in the ENP Strategy Paper are wide, covering political dialogue and reform, economic and social cooperation and development, trade, market reforms, justice, liberty and security, home affairs (fighting organized crime and corruption, money laundering, trafficking) transport, energy, information society, environment, research and development, people to people contacts, civil society, education, public health.

The ENP has contributed to the on-going activities in the area of regional, cross-border cooperation. It is complementary, coherent, and coordinated with the objectives set in the relationship with those countries and intends to contribute through regional cooperation to conflict resolution in its neighborhood. It also seeks to resolve outstanding issues which have arisen in bilateral relations.

3. Euro-Atlantic Partnership – delivering at regional level

NATO developed its external relations with the neighboring countries since the early '90s, providing security and stability at its borders through partnership, cooperation and dialogue using specific tools of soft security. It was a means of turning

¹ Commission of the European Union (2004), ENP Strategy Paper

former Cold War foes into trusted partners by multiplying the links and the assistance offered in the defence and security fields.

NATO has reached out to the countries in its neighbourhood pertaining now to the EAPC/PfP, Mediterranean Dialogue (MD)¹ by offering them partnership and cooperation in mutual fields of interest. At the same pace with the changes of the international security environment, NATO has extended its cooperation with a wider range of nations through mechanisms that are not as institutionalized as the EAP and MD. This includes Istanbul Cooperation Initiative² and the relations with so called contact countries (such as Australia, New Zealand, South Korea or Japan and Argentina).

From its inception, Partnerships have been meant to include everyone interested and to build strong ties among countries in the security and defence fields so as to help overcome potential divisions and disagreements that might lead to instability or conflict at the periphery.

The **scope** of the cooperation through partnerships is closely linked with the nature of the Alliance after the end of the Cold War, that reached out to its neighbours in an attempt to build regional security and stability and consolidate mutual trust. These partnerships are based on sharing of values and principles and seek to promote stability and security not only for its members but also for the regions in its vicinity.

Partnerships represent a form of cooperation based on a broader concept of security that implies using soft tools to render cooperation more fruitful and predictable in terms of security deliveries. The Strategic Concept of the Alliance (1999) stipulates that the aim of engaging with partners outside NATO lies on increasing transparency, mutual confidence and the capacity for joint action with the Alliance. It has been meant as a tool to shape the security environment and enhance peace and stability along its frontiers. It also seeks to preventing crises and defusing them at an early stage. It has built along the years many channels of dialogue that allowed this to happen.

Its specific objectives are found in the Basic EAPC Document (1997) and PfP Framework Document (1994) and refer mainly to: transparency in national defence planning and budgeting, democratic control of armed forces, preparedness for civil disasters and other emergencies, development of the ability to work together, including in NATO-led PfP operations.

NATO **offers** to its partners the possibility to consultations in case a direct threat to its territorial integrity, political independence or security is perceived. It also offers closer cooperation in defence and security that could hold open the prospect of membership. Membership Action Plans have been launched with countries aspiring to become members. It also engages more closely with interested partners in more intensified cooperation (not with a membership perspective) by developing specific cooperation plans called Individual Partnership Action Plans. With the aim of countering new threats and building solid defence institutional infrastructure NATO launched two other Partnership Actions Plans, PAPDIB and PAPT, one with the pur-

1 Albania, Armenia, Austria, Azerbaijan, Belarus, Bosnia-Herzegovina, Croatia, Finland, Georgia, Ireland, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Republic of Moldova, Montenegro, Russia, Serbia, Sweden, Switzerland, FYROM, Tajikistan, Turkmenistan, Ukraine, Uzbekistan, Algeria, Egypt, Israel, Jordan, Mauritania, Morocco and Tunisia.

2 Bahrain, Qatar, Kuwait and the United Arab Emirates

pose to build defence institutions in the partner countries and the other is meant to contribute to fighting terrorism. Partnerships has contributed to preserving stability while building mutual trust as well as interoperability and laying the ground for participation in military exercises meant to prepare troops for potential crisis management operations.

The **areas of cooperation** are broad and could be traced in training and education, interoperability, civil-military relations, concept and doctrine development, defence planning, crisis management, proliferation issues, armaments cooperation as well as participation in operational planning and operations.

4. Effects of partnership arrangements on the regional cooperation

Partnerships have had a huge influence on the behavior of those engaged in this form of cooperation, both the initiators and the receivers. The security communities, in our case NATO and EU, have seen their legitimacy and attractiveness at international level increased, while the surrounding neighbourhood, has become more cooperative, transparent, prone to reform and stable. The right formula for this positive pattern lies in providing the right kind of incentives for cooperation (political, economic or military), remaining open to cooperation and erasing the perception on „ins“ and „outs“.

Partnerships have succeeded to entice regional cooperation not only between the organizations proposing it and the target countries but to a certain extent amongst the neighbouring countries themselves. This endeavor is more difficult as the interests and objectives that unite countries in regional partnerships are not as strong as the ones that define the security community.

The neighborhood remains still a heterogeneous area, with different countries occasionally being engaged in a leadership competition amongst them. Nevertheless the approach towards EU or NATO has helped overcome competition in a way and replace it with cooperation. This is important because the factors of cohesion among the countries engaged in such forms of agreements are not as strong as the ones that define the security communities. On the contrary, the likelihood of a crises bursting out at the outskirts is not excluded, more so with three unsolved frozen conflicts (Abkhazia, Nagorno-Karabakh, South Ossetia or Transdniestria) looming at the borders. Nevertheless the prospects of cooperation and gaining benefits out of it are higher than engaging in out front confrontation.

There is a perceived fragility of partnerships due to the loose link of those countries involved in it as a group because of the lower level of the economic and commercial ties or the small sharing of values and similar institutions.

It has been the case that these formations function well as long as the give-and-take is reasonably higher on both sides. It is also true that more widespread the interdependence links more likely that the depth and variety of the fields of cooperation increase and have chances to last longer.

The privileged relationships that NATO and EU have built with their neighbours have persisted and multiplied because the well of interests and political will continues to be filled-up. Political and practical reasons for cooperation have changed over time but they have persisted to render possible the continuation of the part-

nerships that have constantly adapted to the changing international environment. For example, in NATO's case, partner countries have had different objectives when pursuing these relations. Some of them have aspired to become full members of the security community while others have wanted to build on interoperability, sharing of common knowledge in the defence and security fields that have generated over time reliable mechanisms to deter or solve potential crisis that might occur. Also they have reduced the diverging perceptions of different security cultures.

In this way NATO and EU have managed to create institutionalized formats of dialogue, cooperation and confidence building that have proved to be long lasting. As partnerships are a soft tool of security diplomacy it has put in place technical mechanisms meant to replace open dissuading with building trust and common operating systems.

In this vein partners have been involved as thoroughly as possible in solving jointly security threats, including by participation in peacekeeping operations, building interoperability, ensuring transparency in defence, overcoming security dilemmas. It also offered the opportunity for political dialogue among members and non-members on strategic issues either in bilateral formats or multilateral ones. More so it provided the right access to joint programmes and projects with economic benefits in sight.

As we have seen the reasons of why and to what extent to engage in dialogue, co-operation varies according to specific interests and objectives. By the same token, the offer from the core security communities varies in line with its specific activities and interests. Thus, NATO has focused mainly on defence and security reform projects for the neighboring area, building interoperability and ensuring an extra number of troops for the operations whose result impact both members and partners alike. In addition to this kind of cooperation, EU offers more incentives to co-operation as its area of activity is wider. But preserving security and stability at its frontiers is an unmitigated objective. The ways to accomplish this are more complex though, encompassing a broad variety of instruments beyond purely military or defence ones. EU's capacity of offering financial assistance is a huge incentive for co-operation.

Both type of partnerships offered by NATO and EU have delivered concrete results at practical and conceptual levels. They succeeded to reduce the security dilemma, keep leverage on partner countries to fulfill reform objectives while receiving assistance and financing for joint projects at regional level. The modalities of interaction have depended mostly upon the reasons countries have taken up the partnership relationship, which have been either for integration purposes, cooperation, access to different instruments, assistance programmes and financial instruments.

By engaging in cooperation through partnership both EU and NATO have preserved their stance and attractiveness at international level as structures with normative powers to change and preserve stability at their borders. Partnerships potential is not over yet, as the incentives for cooperation, positive or negative are still present.

BIBLIOGRAPHY

AKGUL, Acikmese Sinem (2005), „Management of Security in EU's Neighborhood: Union's Tactics Revisited", *Perceptions*, autumn.

BOSSE, Giselle (2007), „Values in the EU's Neighborhood Policy: Political Rhetoric of a Coherent Policy?", *European Political Economy Review*, no. 7.

BORGOMANO – LOUP, Laure (2003), „The Future of Security and Defence Alliances in Europe", Occasional Paper, NATO Defence College (NDC), Rome.

COHEN, Richard (2002), „Spreading Cooperative Security: Creating a Euro-Atlantic Council?", *Connections*, January.

Commission of the European Communities (2004), *European Neighborhood Policy, Strategy Paper*, COM 373 final.

Commission of the European Communities (2006), *Strengthening the European Neighborhood Policy*, COM 726 final.

Chaillot Papers (2003), *Partners and neighbors: a CFSP for a wider Europe*, no.64, September.

MARCHETTI, Andreas (2007), „Consolidation in Times of Crisis: The European Neighborhood Policy as Chance for Neighbors?", *European Political Economy Review*, no. 7

MOLDER, Holger (2006), „NATO's Role in the Post-Modern European Security Environment, Cooperative Security and the Experience of the Baltic Sea Region, *Baltic Security and Defence Review*, vol. 8

NATO (1999), *The Alliance's Strategic Concept*, www.nato.int

NATO (1997), *Basic Document of the Euro-Atlantic Partnership Council*, www.nato.int

TETRAIS, Bruno (2004), „The Changing Nature of Military Alliances", Center for Strategic and International Studies, *The Washington Quarterly*, spring

Secolul XXI și responsabilitatea elitelor în gestionarea problemelor planetei

■ VLAD FLONTA

The article deals with some of the major global problems of our times. On the one side, economic inequalities and poverty tend to grow continuously, which is due to the fact that world trade, while being free, can hardly be regarded as a „fair trade”. On the other side, the contemporary world faces an alarming climate crisis, caused by demographic explosion and the increasing consumerism. The author argues that a critical mass of members of the elites should take a real responsibility, as well as make a change in their lifestyle. Such positive examples could trigger a global mentality change that would solve or at least mitigate those problems.

Keywords:

economic inequality, extreme poverty, excesses of the luxury industry, fair trade, climate crisis, demographic explosion, consumerism, responsibility of the elites

A cum câțiva ani am publicat în nr. 101 din *Sfera Politicii* un text intitulat *Globalizare economică și polarizare ideologică*. Mă refeream în acel articol la controversele și radicalizările generate de globalizarea economiei mondiale. Am fost criticat pentru „gândire unică” și „idei dogmatice” de C. Stroe într-o intervenție din cadrul unei dezbateri pornite de la articolul „Ce nu e în regulă cu capitalismul?”, publicat de Cristian Câmpeanu în *România Liberă* din 29 iunie 2005. Îată ce scrie, între altele, C. Stroe în intervenția sa intitulată „Gândirea unică”: „Comentariul din RL nu este un unicat: asemenea idei dogmatice apar de exemplu și în *Sfera Politicii* nr. Iunie/ 2003 www.sferapoliticii.ro sub semnătura d-lui Vlad Flonta. Pentru acești domni capitalismul a triumfat și nu mai trebuie chestionat, nici de la dreapta, stânga sau alte „direcții”, iar cei care o fac sunt dușmanii poporului. În România, mai ales, nu mai contează cine și cum a obținut capitalul atâta vreme cât oamenii găsesc la acești „capitaliști” un loc de muncă. Nemulțumiților li se ia darul!”¹.

Articolul meu nu a fost bine înțeles de C. Stroe. Faptul că sistemul economic capitalist s-a dovedit mult mai eficient decât cel comunist (și a triumfat în această competiție) nu înseamnă în nici un caz că sistemul capitalist nu mai trebuie chestionat. Nu am susținut niciun-

¹ <http://romania.indymedia.org/ro/2005/07/921.shtml> /accesat 19.07.2007

de acest lucru. Și chiar în cele ce urmează voi pune în discuție cât se poate de serios capitalismul global al zilelor noastre.

Cei 6 ani scurși de la scrierea precedentului text au adus modificări semnificative pe planetă; în consecință și unele din evaluările și opiniile mele s-au schimbat. Există pe de o parte un remarcabil progres științific și tehnologic, dar pe de altă parte o accentuare a inegalităților economice și a segregării sociale în lume, în condițiile în care comerțul internațional se desfășoară într-o manieră profund inechitabilă (mă voi referi și la dezbaterile *free trade* – comerțul liber versus *fair trade* – comerțul echitabil). De asemenea, o agravare dramatică a stării mediului înconjurător (una din consecințe fiind deteriorarea deja vizibilă a climei) ca urmare a bombei demografice și a accentuării consumismului.

Nu îmi propun în articolul de față dezvoltări teoretice, ci constatarea unor realități simple, unele însă insuficient scoase în evidență în cadrul diverselor tipuri de abordări și discursuri și rareori puse cap la cap pentru a crea o panoramă. Voi face apel la multe cifre, tocmai pentru a putea arăta *anvergura și dinamica îngrijorătoare* a unor procese care, în mare, sunt cunoscute chiar de publicul larg. Dar nu și adevărata lor dimensiune.

Voi începe cu problema accentuării inegalităților economice, tendință care durează de câteva decenii și care a continuat și în ultimii ani, accelerându-se chiar în unele zone geografice. O măsură foarte adesea folosită pentru a cuantifica anvergura inegalității de venituri este coeficientul sau indexul Gini (indexul Gini reprezintă coeficientul Gini exprimat sub formă procentuală și este egal cu coeficientul Gini multiplicat cu 100). Mărimea coeficientului arată care este partea din venitul total care ar trebui redistribuită dacă s-ar dori obținerea unei distribuții egale a venitului. Astfel, un index egal cu zero reprezintă egalitatea perfectă, în timp ce un index de 100 înseamnă o „inegalitate perfectă”. Un alt indicator care măsoară caracterul polarizat sau egalitar al unei societăți este raportul dintre veniturile pe care le obțin cei 20% cei mai înstăriți membri ai unei societăți (așa-numita „quintilă superioară”) și cei 20% cei mai săraci („quintila inferioară”), notat S_{80}/S_{20} . Alți indicatori mai rar folosiți sunt curba Lorenz și modelul matematic al lui Eltete și Frigyes¹.

Toți acești indicatori arată o tendință de creștere continuă a inegalităților economice în lume, care a apărut în anii '60 ai secolului trecut și nu dă semne de inversare sau măcar de stagnare. Mai mult, această tendință chiar s-a accelerat începând cu anii '90. Conform Raportului asupra Dezvoltării Umane al Organizației Națiunilor Unite pe 2002, între 1995 și 1999 inegalitățile (măsurate cu ajutorul indexului Gini) au crescut în toate regiunile globului. Cele mai mari creșteri ale inegalității s-au înregistrat în Africa (de la un index Gini de 43,7 la 50,2) și în spațiul Europa de Est + fosta URSS (de la 32,2 la 36,3). Este vorba așadar de creșteri de peste 1,5 puncte anual în Africa și de peste 1 punct anual în spațiul Europa de Est + fosta URSS, care nu pot fi decât foarte îngrijorătoare. Creșteri mai puțin abrupte ale inegalității s-au înregistrat în Asia și în spațiul care include Europa Occidentală, America de Nord și Oceania. Cel mai înalt grad de inegalitate s-a păstrat în acest interval de timp în zona America Latină + Caraibe, dar aici se observă o temporară plafonare, creșterea fiind de la 52,7 la 53,7². Inegalitățile au continuat să crească și după anul 2000 în multe țări (și mai ales în țări în care gradul de inegalitate era deja foarte ridicat și care par să se afunde tot mai mult în cercul vicios al subdezvoltării). Conform Raportului Dezvoltării Umane din 2003, Namibia este țara în care polarizarea veniturilor este cea mai pronunțată (dintre țările în care a putut fi calculat indexul Gini, care sunt peste 100). Indexul Namibiei era de 70,7 în Raportul din 2003 și a urcat la 74,3 în Raportul

¹ Pentru detalii vezi Maria Băcanu (2006), *Realități actuale și perspective ale egalității/inegalităților economice în lume*, București, International University Press, pp. 74-80

² Maria Băcanu, *op. cit.*, p. 78

din 2006¹. Și Lesotho a făcut un salt de la 56,0 la 63,2 în acest interval de numai 3 ani. În Columbia indicele a crescut de la 57,1 la 58,6. Inegalitățile au crescut în acest interval și în China, țară aflată, spre deosebire de cele trei pomenite mai sus, pe un cert curs al dezvoltării (indexul Gini a crescut de la 40,3 la 44,7). Aici este vorba despre faptul că în etapele relativ timpurii ale procesului de modernizare este necesară o concentrare a resurselor, redistribuirea urmând să se facă după ce saltul modernizator a fost făcut².

Sărăcia extremă face în continuare ravagii în cele 122 de țări care formează așa-numita Lume a Treia și care totalizează 4,8 miliarde din cele 6,6 miliarde de locuitori ai planetei. 1,8 miliarde de oameni trăiau în anul 2000 în sărăcie extremă (definită de Banca Mondială ca fiind starea unei persoane care trăiește cu mai puțin de 1 dolar pe zi)³. În fiecare zi mor peste 100.000 de oameni din cauza foametei⁴. 57% din populația lumii câștigă cumulativ cât cei 1% plasați la vârful piramidei⁵. Acum 40 de ani 400 de milioane de oameni sufereau de subnutriție permanentă sau cronică. Astăzi în această situație sunt 854 de milioane de oameni. 850 de milioane de adulți sunt analfabeți și 325 de milioane de copii de vârstă școlară nu au nici o perspectivă de a urma o școală. Dar poate și mai șocante sunt următoarele informații privind Etiopia, țară care ocupă o poziție codașă (dar nu între ultimele 5, totuși) în Rapoartele Dezvoltării Umane: speranța de viață este de 45,7 ani și doar 2,9% din populație atinge vârsta de 65 de ani. 40,3% dintre etiopieni în vârstă de peste 15 ani sunt analfabeți și doar 12% din populație are acces la asistență medicală⁶.

Să privim acum și spre celălalt capăt al spectrului. În topul revistei *Forbes* care îi cuprinde pe cei mai bogați oameni ai lumii figurau la prima ediție, în 1986, 140 de miliardari în dolari. Acest număr de miliardari a crescut constant iar creșterea s-a accelerat în mod semnificativ în ultimii ani: în 2003 erau 476, în 2004 erau 584, în 2005 erau 691, iar în 2006 erau 793⁷. Așadar, după ce numărul de miliardari a crescut cu 366 în 17 ani (ceea ce înseamnă o medie de 19,7 miliardari adăugați în fiecare an) ritmul de creștere a ajuns în „a treia epocă a globalizării”⁸, după depășirea crizei economice globale dintre anii 2000 și 2002 la peste 100 de miliardari pe an. În termenii progresiei geometrice, avem o creștere de 22,6% în 2004 față de 2003, de 18,3% în 2005 față de 2004 și de 14,7% în 2006 față de 2005. Un demers de extrapolare (riscant, desigur, în condițiile volatilității piețelor financiare, dar care poate fi totuși folosit în scop orientativ) ne duce la rezultate frapante. Nu doar numărul miliardarilor

1 Vezi http://hdr.undp.org/reports/global/2003/indicator/indic_126_1_1.html /accesat 19.07.2007 respectiv <http://hdr.undp.org/hdr2006/statistics/indicators/147.html> /accesat 19.07.2007

2 Cyrill Edwin Black (1966), *The Dynamics of Modernisation. A Study in Comparative History*, New York: Harper & Row

3 The World Bank, *Global Economic Prospects and the Developing Countries*, apud Jean Ziegler (2007), *Das Imperium der Schande. Der Kampf gegen Armut und Unterdrückung*, München: Pantheon Verlag, p. 97. (*Imperiul rușinii. Lupta împotriva sărăciei și exploatării*). Ediția originală franceză a apărut în 2005.

4 Klaus Werner, Hans Weiss (2004), *Noua carte neagră a firmelor de marcă. Intrigile concernelor internaționale*, București: Editura Aquila, p. 40 (ediția originală germană a apărut în 2003).

5 Jean Ziegler, *op. cit.*, p. 32

6 Jean Ziegler, *op. cit.*, p. 157

7 300 cei mai bogați români, supliment „Capital”, nr. 4, 2005, pp. 177-178 și 300 cei mai bogați români, supliment „Capital”, nr. 5, 2006, p. 177

8 În cartea sa *Pământul este plat. Scurtă istorie a secolului XXI*, (Editura Polirom, Iași, 2007 – ediția originală a apărut în Statele Unite în 2005) Thomas L. Friedman delimitează trei ere ale globalizării. Prima a început în 1492 (când Cristofor Columb a descoperit America) și a durat până aproximativ în 1800. A doua eră a durat din 1800 până în 2000, fiind întreruptă de Marea Depresiune și de Primul și Al Doilea Război Mondial. A treia eră a globalizării a început în jurul anului 2000, când se realizează convergența între computerul personal, cablul de fibră optică și dezvoltarea software-ului de automatizare a procedurilor de afaceri. Această convergență determină intrarea într-o nouă eră a globalizării (pp. 25-27)

în dolari a crescut în lume ci și cel al milionarilor. În 2003 acest număr a crescut cu 8% față de 2002, la un total de 7,7 milioane¹.

Este aici vorba de fenomenul „câștigătorul ia totul”, în care cel care câștigă competiția într-un anumit domeniu poate realiza sume mult mai mari decât în urmă cu câțiva ani pentru că poate vinde pe o piață tot mai globalizată, deci tot mai mare. Chiar un autor preocupat să scoată în evidență aspectele pozitive ale globalizării, ca Thomas L. Friedman, admite că: „Prăpastia dintre locul întâi și locul secund se deschide tot mai mult, iar prăpastia dintre locul întâi și ultimul loc devine chiar înfricoșătoare. Desigur, în multe domenii există rareori un singur câștigător, dar cei plasați mai aproape de vârf primesc o porție disproporționată.”²

Dar nu faptul că bogații câștigă tot mai mult creează mari resentimente în lume, ci faptul că ei consumă tot mai mult și că proliferază mass media preocupate să scoată în evidență acest consum de lux. Magnați cu un stil de viață cumpătat precum Warren Buffet sau Ingvar Kamprad sunt priviți cu mult mai multă apreciere și simpatie de majoritatea publicului decât exhibiționiștii consumului de superlux. Warren Buffet, deținătorul unei averi de 42 de miliarde de dolari conform evaluării revistei *Forbes* din 2006, declară că cheltuie mai puțin de 100.000 de dolari pe an și că ar fi o prostie să devină sclavul banilor. El circulă cu o mașină obișnuită, veche de aproape 10 ani. Și Ingvar Kamprad, a cărui avere este evaluată la 28 de miliarde de dolari, este cunoscut pentru faptul că zboară la clasa economic și frecventează restaurante ieftine. Acestea reprezintă însă contraexemple izolate.

Ultimii ani arată o creștere masivă a vânzărilor de produse de lux în special pe fondul scumpirii acestora. Astfel, Bernard Arnault, deținătorul imperiului de produse de lux LVMH³, a urcat până pe locul 9 în topul celor mai bogați oameni din lume ca urmare a recordului de vânzări înregistrat în 2006 (16,6 miliarde de dolari) și a creșterii cu 35% a prețului acțiunilor LVMH în decurs de 12 luni⁴.

Să aruncăm o privire asupra lumii luxului. Voi începe cu ceasurile, unde pe segmentul „Premium Haute Horlogerie” prețurile au atins cote amețitoare. Într-un catalog foarte recent⁵ sunt prezentate circa 200 de mărci. Renumita marcă Patek Philippe ne propune ceasul cu cel mai mare preț din acest catalog (în care există și ceasuri al căror preț se comunică doar în urma unei cereri): modelul „Sky Moon Tourbillon”, de 703.000 de euro. Dar și un alt ceas de 565.000 de euro. Audemars Piguet vinde un model de 545.000 de euro. În 2007, la salonul de ceasuri de la Basel, firma Hublot a lansat un ceas de 1 milion de dolari. Ceasul ascunde o construcție monobloc din aur alb, care este însă complet invizibilă, fiind acoperită de cele 493 de diamante de 36 de carate. Până la încheierea salonului de la Basel fuseseră deja comandate 10 exemplare. Ceasuri de sute de mii de euro mai produc peste 10 alte firme. Ca urmare a scumpirii modelelor (și în mai mică măsură ca urmare a măririi numărului de cumpărători) a crescut considerabil și cifra de afaceri generală a industriei elvețiene de ceasuri. În 2006 exporturile de ceasuri elvețiene au atins 13,7 miliarde de franci elvețieni (8,3 miliarde euro), în creștere cu 10,9% față de 2005. Iar în 2005 crescuseră cu 11,5% față de 2004⁶.

De ce își cumpără unii oameni ceasuri de sute de mii de euro? Un răspuns semnificativ ne este oferit de o istorisire anecdotică a fostului mare tenisman Ilie Năstase (care declară că nu este un mare colecționar de ceasuri, posedând cam 20 de modele): „Reporter: Există pe piață modele de ceasuri cu prețuri exorbitante. Cât de

1 Jean Ziegler, *op. cit.*, p. 35

2 Thomas L. Friedman (2001), *Lexus și măslinul*, București: Editura Fundației Pro, p. 327

3 Louis Vuitton – Moët Hennessy, grup care deține mărci precum Christian Dior, Christian Lacroix, Givenchy, Donna Karan sau Kenzo.

4 300 cei mai bogați români, supliment „Capital”, nr. 5, 2006, p. 184

5 *Uhren Exklusiv 2007 – der jährliche Uhrenkatalog*, Schick Verlag, Viena, 2006

6 *Chronos*, supliment „Ziarul Financiar”, iulie 2007, p. 4.

mult este prea mult, atunci când vine vorba de prețul unui ceas? Ilie Năstase: Atunci când îmi place foarte mult un model, nu mă mai gândesc la preț. Recent, am cumpărat câte un Richard Mille, pentru mine și soție. Sunt niște ceasuri foarte reușite și diferite față de cele de pe piață. Am avut chiar și o întâmplare amuzantă legată de acest ceas. Acum o lună m-am întâlnit la Paris cu Jean Todt (n.r. – fostul director tehnic al echipei de formula 1 Ferrari) și aveam ceasul la mână. M-a întrebat ce ceas am la mână. I-am spus că e un Richard Mille și mi l-a aruncat în glumă pe jos. Voia să-mi arate de fapt că poartă unul de 250.000 de euro, când al meu costă „doar” 60.000”¹. Această decuplare completă a unor grupuri foarte bine situate social de preocupările, modul de viață și problemele a miliarde de oameni este ilustrată și de cartea lui Stéphane Marchand, *Războaiele luxului* (Editura Corint, București, 2002). Din această carte care prezintă competiția între cele două mari conglomerate din industria luxului (LVMH și Pinault-Printemps-Redoute) se degajă o „certitudine”: cine nu cumpără produse de lux nu există.

Mă voi referi, pe scurt, și la industria automobilelor de lux. Mai pe scurt pentru că în raport cu industria ceasurilor prețurile sunt mai puțin exorbitante. O mașină de lux „obișnuită” (cum ar fi Mercedes S Klasse, BMW 7er Klasse sau Audi A8) costă între 50 și 100.000 de euro. La un etaj superior se plasează limuzine precum Rolls-Royce, Bentley sau Maybach și mașini sport precum Ferrari, Lamborghini sau Maserati, cu prețuri între 100-500.000 de euro. Totuși Rolls-Royce nu este vârful în materie de preț. Cele mai scumpe mașini din lume sunt modele sport puțin cunoscute publicului larg, dintre care pe primul loc se plasează acum Bugatti Veyron, cu un preț de 1,67 milioane de dolari. Ca orice record de preț al zilelor noastre, și acesta este destinat unei depășiri iminente.

Evident că în aceste condiții automobilele nu mai reprezintă un *status symbol* suficient de consistent pentru cei foarte bogați. Bătălia se mută în privința mijloacelor de transport la nivelul avioanelor și iachturilor. Conform unei știri recente, se pare că Roman Abramovici a început să se simtă clausturat la bordul iachtlui său cu o lungime de 115 m. Drept urmare, el a făcut comandă pentru o navă de 147 m care va deveni astfel cel mai mare iaht aflat în proprietate personală din lume, depășind recordul lui Larry Ellison (proprietarul Oracle), de 138 m. Abramovici va scoate din conturi 250 de milioane de euro; concurența e din nou la mutare².

Nu pot încheia acest periplu din lumea luxului fără a mă referi la domeniul imobiliar. Evident că aici sunt cheltuielile cele mai mari. Cea mai scumpă reședință din lume este în acest moment Updown Court, situată în apropiere de Londra, care costă 130 milioane de dolari. Să vedem ce cuprinde această reședință și să ne îngăduim să privim lucrurile și prin prisma criteriului utilității: 103 camere, 22 de băi, 5 piscine, sală de bal, sală de bowling, cinematograf, terenuri de tenis și squash. Numai cheltuielile cu încălzirea se ridică la 450.000 de dolari pe an³. Aflată în proprietatea lui Leslie Allen-Veroe, această reședință își caută de doi ani un cumpărător. Reședințe de circa 100 milioane de dolari, de un format asemănător, mai au și Lakshmi Mittal și sultanul Bruneiului la Londra sau Bill Gates la Seattle.

În multe țări avansate din punct de vedere economic, comportamentele economice ale generațiilor mature de astăzi sunt criticate de generația părinților lor. Nu este vorba doar de eterna deplângere a decăderii moravurilor. Chiar în cadrul comunităților protestante, pe care Max Weber le remarcă pentru un comportament dominant economic, orientat spre reinvestirea profitului și neostentativ, se constată mutații semnificative⁴.

¹ *Temporis. Ceasuri și lifestyle*, nr. 1, aprilie 2007, p. 31

² *Luxury*, nr. 1, 2007, p. 13

³ *Luxury*, nr. 1, 2007, p. 98

⁴ Max Weber (1993), *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, București: Editura Humanitas

Această tendință de creștere continuă a inegalităților economice în lume este, evident, o problemă în sine. Ea este însă agravată de faptul că activitățile de comerț internațional se desfășoară într-un mod profund inechitabil¹. Acest lucru este scos în evidență de Klaus Werner și Hans Weiss în investigațiile lor din *Noua carte neagră a firmelor de marcă. Intrigile concernelor internaționale*. Autorii arată că marile concerne internaționale își extrag profiturile fabuloase din exploatarea forței de muncă din țările Lumii a Treia. Adesea ele nu plătesc în aceste țări salarii capabile să asigure existența muncitorilor (așa-numitele „*living wages*” – salarii din care să se poată trăi).

Spre exemplu, muncitorii din Indonezia care lucrează la producerea pantofilor sport Nike câștigă numai 2 dolari pe zi. Costurile cu forța de muncă pentru o pereche de pantofi care costă între 100 și 180 de dolari sunt de numai 5 dolari². Ceea ce este însă și mai grav este faptul că adesea este exploatată și munca copiilor, care muncesc pentru sume încă și mai derizorii. Astfel, în Brazilia, salariul mediu pe plantațiile de cacao este de circa 43 de euro pe lună. „Și pentru că nu se poate hrăni o familie cu acești bani, toți trebuie să ajute, și bătrâni și copii, care lucrează pentru 30 de euro”³. Într-o fabrică de jucării din Vietnam care produce pentru Mc Donald’s, unele muncitoare adolescente primeau ca salariu pentru o săptămână de muncă de 70 de ore numai 4,32 euro⁴.

O realitate absolut revoltătoare a zilelor noastre este sclavia a milioane de copii. Conform organizației pentru protecția drepturilor omului „Terre des hommes”, 20.000 de copii din Mali au fost duși cu forța pe marile plantații din Coasta de Fildeș. „Ce se petrece acolo este în definitiv sclavie”, spune Pierre Poupard, conducătorul organizației de protecția copiilor UNICEF din Mali, aflată sub patronajul ONU. „Cei mai mulți nici măcar nu știu de unde provin, cu atât mai puțin unde se află. Cine încearcă să fugă de teroare, riscă să fie bătut, chiar omorât de proprietarul său”⁵. La sclavagismul zilelor noastre se referă și multe alte articole și cărți⁶.

În opinia lui Werner și Weiss, în nici o branșă nu sunt încălcate drepturile omului atât de mult ca în afacerile cu petrol: „Pentru a-și obține profiturile din exploatarea aurului negru, firmele petroliere finanțează războaie, plătesc trupe de mercenari și transformă regiuni întregi în locuri de nelocuit”⁷. Cei doi autori argumentează în mod convingător această afirmație, investigând în special practicile concernului olandezo-britanic Royal Dutch Shell în Nigeria.

Într-o altă carte foarte influentă dedicată acestei problematici (denumită într-o recenzie din *The New York Times* „o biblie a mișcărilor contestatate”), Naomi Klein ne oferă și o explicație: „Singurul mod de a înțelege cum pot multinaționalele bogate, despre care se presupune că respectă legea, să regreseze către nivele de exploatare de secol XIX (și să fie prinse în flagrant în mod repetat) este tocmai prin intermediul sistemului subcontractărilor: la fiecare nivel de contractare, subcontractare și muncă la domiciliu, producătorii licitează unul împotriva celuilalt pentru a scădea prețul, iar la fiecare nivel contractorul și subcontractorul au un mic profit. La

1 La distincția *free trade* (comerț liber) vs. *fair trade* (comerț echitabil) se referă în parte unele din textele din Daniel Dăianu, Radu Vrâncianu (coordonatori), (2006), *Frontiere etice ale capitalismului*, Iași: Editura Polirom. Vezi Marie-Laure Djelic, „Cum și-a pierdut capitalismul sufletul: de la etica protestantă la <baronii jafului>” (pp. 61-84) și Daniel Dăianu, „Derive etice în capitalism: cât de grave pot fi ele?” (pp. 85-106)

2 Klaus Werner, Hans Weiss, *op. cit.*, p. 21

3 Klaus Werner, Hans Weiss, *op. cit.*, p. 155

4 Klaus Werner, Hans Weiss, *op. cit.*, p. 189

5 Klaus Werner, Hans Weiss, *op. cit.*, p. 153

6 Vezi, de exemplu, *Gute Geschäfte mit der Ware Mensch* (Afaceri bune cu marfa om), în revista austriacă *Format*, nr. 17/2001, *Blutiger Kakao* (Cacaoa însângerată), în principalul săptămânal politic german, *Der Spiegel*, nr. 19/2001 sau cartea lui Kevin Bales, *Die neue Sklaverei* (Noua sclavie), Kunstmann Verlag, München, 2001

7 Klaus Werner, Hans Weiss, *op. cit.*, p. 124

capătul acestui lanț de licitații și contracte se află muncitorul – adesea respins de trei sau patru ori de către compania care a plasat comanda inițială –, care primește un salariu redus la fiecare mutare”.¹

În ultimii ani a început să se coaguleze o mișcare tot mai semnificativă în sprijinul comerțului echitabil². Au apărut produsele care poartă sigla Transfair (care garantează, în urma unui sistem de control destul de riguros și credibil, că produsul respectiv nu este realizat prin exploatarea muncii copiilor și că sunt plătite salarii cât de cât decente). Aceste produse sunt însă aproape întotdeauna mai scumpe și nu toți consumatorii sunt capabili sau dispuși să plătească acest preț corect. Lupta împotriva practicilor dubioase ale unora din marile concerne multinaționale este dificilă în condițiile în care cele mai mari 500 astfel de concerne controlează 52,8% din Produsul Social Brut al planetei și mai mult de jumătate dintre ele se concentrează în Statele Unite. Împreună, aceste concerne dau de lucru doar la 1,8% din forța de muncă angajată în lume³.

O altă problemă majoră a omenirii este agravarea dramatică a stării mediului înconjurător. Una din consecințe este deteriorarea deja vizibilă a climei (nu este vorba aici doar de o „încălzire globală”, ci și de deșertificarea unor arii întinse, de creșterea nivelului oceanelor care va provoca inundații, de amplificarea frecvenței și intensității furtunilor violente, uraganelor, cicloanelor etc.). Această deteriorare a stării mediului înconjurător are drept principale cauze bomba demografică și accentuarea consumismului. Creșterea demografică explozivă este evident și una din cauzele amplificării sărăciei.

Populația lumii, care se cifra la 1 ianuarie 2007 la 6,6 miliarde, va ajunge la 9,07 miliarde în 2050. Dinamica este însă complet diferită în țările dezvoltate și în țările „în curs de dezvoltare”⁴. În timp ce populația lumii dezvoltate va rămâne între 2005 și 2050 aproape constantă (circa 1,2 miliarde), populația celor mai puțin dezvoltate 50 de țări se va dubla, ajungând de la 0,8 miliarde în 2005 la 1,7 miliarde în 2050. În același interval, restul țărilor în curs de dezvoltare va cunoaște o creștere de la 4,5 la 6,1 miliarde. În unele țări, populația se va multiplica în acest interval cu un factor cel puțin egal cu 3. Printre acestea se numără Mali, Niger, Liberia, Uganda, Ciad, Burkina Faso, Burundi, Guinea-Bissau și Afganistan. Aceste creșteri se vor înregistra în ciuda faptului că rata fertilității în lume va scădea de la 2,65 copii/femeie în intervalul 2000-2005 la 2,05 copii/femeie în 2045-2050. Chiar și în grupul celor mai puțin dezvoltate 50 de țări fertilitatea va scădea de la 5 copii/femeie în 2000-2005 la 2,57 copii/femeie în 2045-2050⁵. Așadar, deși semnificative, aceste scăderi ale fertilității nu sunt suficiente pentru a păstra populația lumii la un nivel sustenabil din punct de vedere economic și ecologic. Este nevoie de o scădere mai abruptă a natalității în condițiile în care speranța de viață va crește. O performeră a lumii în curs de dezvoltare va fi în această privință în continuare China, a cărei populație va cunoaște o creștere moderată, de la 1,315 miliarde în 2005 la 1,392 miliarde în 2050 (5,8%).

1 Naomi Klein (2006), *No logo. Tirania mărcilor*, București: Editura Comunicare.ro, p. 193

2 Pentru informații și link-uri spre alte organizații care sprijină mișcarea, vezi, spre exemplu, www.fairtrade.net / accesat 23.07.2007 sau www.transfair.org/ accesat 23.07.2007

3 Jean Ziegler, *op. cit.*, p. 213 (Aceste informații apar în debutul părții a cincea, intitulată semnificativ „Refeudalizarea lumii”)

4 Aceasta este o formulă eufemistică care provine din limbajul diplomatic și care a intrat și în limbajul comun. Ea este însă inoperantă din punct de vedere științific pentru că pornește de la premisa falsă că toate țările s-ar afla pe un curs al dezvoltării. Din păcate nu este așa. Există țări dezvoltate și țări subdezvoltate. Dintre cele subdezvoltate, o parte sunt într-adevăr pe un curs al dezvoltării, dar multe se zbat în cercul vicios al subdezvoltării.

5 United Nations (2005), *World Population Prospects. The 2004 Revision. Highlights*, New York: United Nations, pp. VI-VIII. Documentul poate fi găsit la www.un.org/esa/population/publications/WPP2004/2004_Highlights_finalrevised.pdf / accesat 27.07.2007

În China programele de limitare a natalității au deja tradiție. India va depăși în 2030 China¹, ajungând în 2050 la 1,592 miliarde (față de 1,103 miliarde în 2005, creștere de 44,3%). Faptul că într-o țară cu un regim autoritar programele de limitare a natalității sunt mai ușor de implementat nu poate să nu ne pună pe gânduri.

În paralel va continua și procesul de urbanizare. În special componenta acestui proces prin care cele mai populate orașe ale lumii își vor mări și mai mult dimensiunile este foarte îngrijorătoare din punct de vedere ecologic. Aici prognozele ONU merg doar până în 2015 însă rezultatul comparației dintre situația din anul 2000 și cea prognozată pentru 2015 este frapant. Dacă în 2000 existau în lume 42 de aglomerări urbane cu peste 5 milioane de locuitori, totalizând 417 milioane, până în 2015 numărul acestora va crește la 61, totalizând 627 de milioane. Numărul orașelor cu peste 19 milioane de locuitori va crește de la 1 la 6 în decurs de numai 15 ani (Tokio cu 36,2 milioane, Bombay cu 22,6, New Delhi cu 20,9, Mexico City cu 20,6, Sao Paulo cu 19,9 și New York cu 19,7). Atrage atenția ascensiunea vertiginosă a unor mari orașe din Lumea a Treia: Dacca (capitala Bangladesh-ului) urcă de pe locul 16 pe locul 7 cu 17,9 milioane, Jakarta de pe 12 pe 8 cu 17,4 milioane, Lagos de pe 24 pe 9 cu 17,0 milioane și Karachi de pe 18 pe 11 cu 16,1 milioane². Evident că impactul unei asemenea creșteri în dimensiuni a marilor orașe din Lumea a Treia va fi considerabil (având în vedere că aici standardele de protecție a mediului sunt foarte puțin exigente, când nu sunt cvasi-inexistente). Să ne imaginăm ce înseamnă 17,9 milioane pentru capitala Bangladeshului, formată în cea mai mare parte din cartiere de tip *bidonville*.

A doua cauză principală a deteriorării climei este accentuarea consumismului. În condițiile apariției unor noi tehnologii (în special a celor digitale) și a uriașei capacități de persuasiune și manipulare a industriei publicitare, intervalul de timp după care un produs este considerat uzat moral scade continuu. Extrem de relevant în acest sens este nou-apăruta industrie a telefoanelor mobile. După cum observa deja Jean Baudrillard într-o carte a cărei ediție originală a apărut în 1970, societățile industriale moderne nu sunt societăți de abundență: „Pentru că sunt satisfăcute într-o societate de creștere – tot mai mult, pe măsură ce crește productivitatea – tocmai nevoile ordinii de producție, și nu „nevoile” omului, pe necunoașterea cărora se sprijină întregul sistem, și din acest motiv este clar că abundența devine un ideal tot mai îndepărtat; mai mult, ea este negată în mod iremediabil în favoarea domniei organizate a rarității (sărăcia structurală).”³

Nevoile reale ale omului fiind necunoscute, ele pot fi multiplicare și „rafinare” la nesfârșit prin publicitate⁴. Un produs care ieri nici nu exista poate deveni în curând indispensabil. În fața cantității uriașe de bunuri care ar putea fi potențial deținute, se acutizează în cazul multor consumatori o frustrare care era mai palidă în vremurile în care termenul *shopaholic* nu exista încă: aceea de a nu avea o locuință mai încăpătoare, care să poată deveni un veritabil depozit. De aici tendința unei categorii de consumatori de a părăsi locuințe relativ mici din cartierele centrale ale orașelor pentru locuințe mai spațioase construite mai recent la periferie.

1 www.newsoffuture.com/india_is_now_more_populous_than_china_future_population.html /accesat 27.07.2007

2 United Nations (2004), *World Urbanization Prospects: the 2003 Revision*, New York: United Nations, p. 78-79. Documentul poate fi găsit la www.un.org/esa/population/publications/wup2003/WUP2003_Report.pdf /accesat 27.07.2007

3 Jean Baudrillard (2005), *Societatea de consum. Mituri și structuri*, București: Editura Comunicare.ro, p. 84

4 Pentru a ne face o idee despre ordinul de mărime, unul din supermarketurile bucureștene oferă celor care îi trec pragul peste 100.000 de produse. Ceea ce este mult pentru o țară relativ mică și săracă. În schimb, cel mai mare *shopping center* din Statele Unite, care se găsește la Minneapolis, acoperă echivalentul a 88 de terenuri de fotbal european. Vezi Pascal Bruckner (2005), *Tentația inocenței*, București: Editura Nemira, p. 52

Este evident că această spirală a consumului numit pretențios „de *replacement*” (adică înlocuirea produselor de dragul înlocuirii lor de către marea majoritate a celor care își pot permite acest lucru) are consecințe foarte grave în plan ecologic. În cuvintele lui H.-R. Patapievici : „Exercită ca substanță, modernitatea va sfârși – ea, care nu poate vreodată sfârși – prin a transforma întregul univers într-un enorm depozit – coș de gunoi. Universul se va fi umplut de toate obiectele imaginabil tehnologic și confecționabile tehnic – într-un delir nihilist al aglomerării materiale a tuturor obiectelor *überhaupt* cu putință.”¹

După ce am constatat toate aceste lucruri rămâne să ne întrebăm, precum Lenin, ce-i de făcut.

Aș dori să subliniez din capul locului că articolul de față nu este nici anti-globalizare și nici anticapitalist. Simplificând puțin, nu este antiglobalizare pentru că globalizarea este inevitabilă și nu este anticapitalist pentru că sistemul comunist nu s-a dovedit o alternativă viabilă. Dar atât globalizarea cât și capitalismul pot fi direcționate în așa fel încât să fie fructificate șansele pe care aceasta le oferă și să fie reduse costurile.

Există multe definiții ale globalizării, dar puțini contestă faptul că globalizarea este un proces care are drept cauză principală noile tehnologii informatice și de comunicație (Internetul care face posibil *e-mail*-ul, *e-commerce*, *e-signature*, *online-banking*), accelerând enorm tranzacțiile internaționale de capital și de mărfuri. Poșta rapidă DHL și telefonია mobilă contribuie de asemenea la acest proces. De asemenea, pe Internet există ediții *online* ale tuturor marilor ziare și, în general, știri de orice fel. Apoi, televiziunea prin satelit, în special posturi informative precum CNN, Euronews, CNBC, Bloomberg. Este însă bine să nu cădem în capcana unui determinism tehnologic. Faptul că progresul tehnologic va continua (deși cu variații de ritm) este un lucru indubitabil. Dar de aici nu rezultă o evoluție liniară a proceselor din economia mondială într-o anume direcție². Complexitatea fenomenelor sociale este considerabilă și istoria a arătat mereu că evenimente și tendințe majore nu au putut fi prevăzute de nimeni. Spre exemplu, căderea regimurilor comuniste din Europa de Est nu a fost prezisă de nici un gânditor politic important³. Este însă demn de remarcat faptul că un autor reputat precum Thomas L. Friedman se declară cu seninătate adeptul determinismului tehnologic în cartea sa despre aplatizarea lumii (reducționistă și chiar puțin naivă în hiperentuziasmul cu care întâmpină noile tehnologii)⁴. Fără a fi așadar adeptul determinismului tehnologic, cred totuși că globalizarea are drept cauză principală noile tehnologii informatice și de comunicație și că ea este un proces inexorabil. A fi pentru sau împotriva globalizării este în consecință un mod inadecvat de a pune problema. Întrebarea este cum trebuie gestionat procesul de globalizare de către guvernele lumii și instituțiile financiare internaționale

1 H.-R. Patapievici (2001), *Omul recent. O critică a modernității din perspectiva întrebării „Ce se pierde atunci când ceva se câștigă?”*, București: Editura Humanitas, pp. 15-16

2 Vezi în acest sens și Daniel Dăianu, „Cât de nouă este <noua economie>?” în Daniel Dăianu (2000), *Incotro se îndreaptă țările postcomuniste? Curente economice în pragul secolului*, Iași: Editura Polirom, pp. 43-58 (și în special pp. 55-57)

3 Într-un interviu acordat lui Dan Pavel, Ferenc Fehér declara: „Nu veți găsi nici un singur important teoretician, savant politic sau actor politic care să se fi exprimat oficial în legătură cu un apropiat colaps al comunismului. Aș menționa două exemple, unul mai faimos decât celălalt. Kissinger a scris că faptul fundamental al lumii moderne este că lucrurile se pot schimba, dar comunismul va supraviețui și că restul este utopie. Al doilea este cel al conferinței internaționale privind viitorul comunismului organizată de Vladimir Tismăneanu, în 1987, la New York. Eram sute de participanți, dar nici una din persoanele prezente nu ar fi spus că este sigur că va vedea acest lucru întâmplându-se pe perioada vieții sale.” Vezi Dan Pavel (1998), *Cine, ce și de ce? Interviuri despre politică și alte tabuuri*, Iași: Editura Polirom, pp. 159-160.

4 Thomas L. Friedman, *Pământul este plat*, p. 373

pentru ca tendința de creștere a inegalităților economice în lume să fie stopată. O lume în care 1,8 miliarde de oameni (adică circa o treime din populația lumii) trăiesc cu mai puțin de 1 dolar pe zi și 100.000 de oameni mor din cauza foametei, în timp ce industria luxului a atins cotele inventariate mai sus arată eșecul clar al instituțiilor financiare internaționale.

Marile concerne trebuie în cele din urmă obligate, ca urmare a presiunii opiniei publice și a reglementărilor elaborate de instituțiile financiare internaționale, să practice comerțul echitabil. Așa cum am văzut mai sus, sunt necesare în primul rând reglementări care să reformeze sistemul actual de subcontractări. De asemenea, trebuie întărite reglementări prin care să fie limitate pe cât posibil abuzul de poziție dominantă și alte practici anticoncurențiale. Această chestiune este esențială având în vedere anvergura concentrărilor de capital care rezultă din fuziunile dintre marile concerne dar și creșterea organică a unor concerne care aleg să nu fuzioneze cu altele.

Explozia demografică din Lumea a Treia (cauză atât a sărăciei cât și a deteriorării climei) este, în opinia mea, prea puțin prezentă în dezbaterile publice din ultimii ani. În locul unei atitudini combative mulți factori de decizie importanți dau dovada unei resemnări vecine cu iresponsabilitatea. Dacă privim lista țărilor în care populația lumii se va tripla în intervalul 2005-2050 sau chiar se va multiplica cu un factor mai mare decât 3 (ea cuprinde țări precum Mali, Niger, Liberia, Uganda, Ciad, Burkina Faso etc.) devine evident că omenirea nu se poate baza pe responsabilitatea guvernelor acestor țări, formate de obicei preponderent din cletocrați. Guverne ale unor țări dezvoltate care s-au arătat profund îngrijorate de situația din Irak și au găsit de cuviință să intervină, ONU, instituțiile financiare internaționale și alte organisme își rezumă demersurile de combatere a bombei demografice la o retorică nici măcar prea vehementă.

Pentru atenuarea consumismului este necesar un apel la întreaga populație cu suficientă putere de cumpărare din țările dezvoltate. Problema este însă că, pentru a fi credibili, liderii care fac un asemenea apel trebuie să fie ei înșiși un exemplu în această privință. „Un exemplu bun face cât o mie de teorii”, remarca Stanley Fischer, fost director adjunct la FMI.

Presa a semnalat în repetate rânduri că activistul ecologist Al Gore, realizator al remarcabilului film documentar *An Inconvenient Truth*, (Paramount Pictures, 2006) deține mai multe reședințe somptuoase cu facturi energetice uriașe. Politicianul Silvio Berlusconi este, conform unui inventar realizat de *Corriere della Serra*, proprietarul unei colecții de avioane, elicoptere și iahturi care valorează peste 100 de milioane de euro¹. Madonna, care a participat pe 7 iulie 2007 la concertul londonez din cadrul „Live Earth”, organizat pentru salvarea Pământului, are un singur avion particular, dar 9 reședințe și 22 de mașini². Exemplele ar putea desigur continua.

Ipocrizia este așadar în floare. Din fericire însă presa și alți autori atrag atenția asupra acestor prăpastii între predicile și comportamentul unor membri ai diverselor elite. Proprietarii, editorii și managerii de presă, și ei bine situați social, trebuie la rândul lor chestionați asupra modului lor de viață. Expresia *la gauche caviare* nu și-a pierdut actualitatea. Astfel, încetul cu încetul, printr-un asemenea mecanism de control reciproc, acei membri ai elitelor care înțeleg să trăiască mai înțelept, mai decent, mai cumpătat și mai responsabil ar putea atinge o masă critică. Odată atinsă această masă critică ei ar putea avea un rol de exemplu și pentru restul societății. Responsabilitatea socială ar putea deveni *trendy*. S-ar putea intra astfel într-un cerc virtuos.

Parafrazându-l pe André Malraux, am putea spune că secolul XXII va fi al responsabilității sociale și al cumpătării sau nu va fi deloc.

¹ *Gândul*, 10.07.2007

² *Financial Times*, 9.07.2007

Dezbateri recente cu impact asupra securității europene

(scutul-antirachetă și tratatul CFE)

■ LIVIU TATU și OCTAVIAN MANEA

This article provides some early assessments on key international security developments such as the euro-Atlantic missile defense debate and the impact of the suspension of the CFE Treaty. At the same time the article elaborates on the policy rationality behind these projects and on the consequences of these developments on the whole NATO-Russia relation. In the end the authors intend to articulate an explanation and develop a rationality for the latest Russian strategic policy, making a brief assessment on the core-beliefs of the Russian elite.

Keywords:

missile defense, CFE Treaty, Istanbul Agreements, NATO, Russia

La acest moment Alianța Nord Atlantică se confruntă cu trei dosare internaționale de maxim interes pentru securitatea europeană mai ales din perspectiva pe care un potențial recul în aceste dosare interdependente îl poate genera asupra relației instituționalizate dintre NATO și Rusia. Dintre acestea numai unul implică Alianța ca întreg și ne referim aici în primul rând la criza provocată prin anunțul Rusiei de suspendare și eventual de retragere din regimul tratatului privind Forțele Convenționale în Europa. Celelalte două implică în mod direct Statele Unite și anumiți membrii NATO însă natura specifică a acestor acorduri bilaterale între SUA și state suverane NATO, acorduri bilaterale încheiate în afara NATO, au fost interpretate ca afectând semnificativ securitatea Rusiei, fapt care în sine induce un recul de amploare asupra relației globale dintre NATO și Rusia (ne referim atât la inițiativa SUA de a desfășura elemente ale scutului antirachetă în Polonia și Cehia și în al doilea rând la desfășurarea de baze militare americane în Bulgaria și România). Articolul își propune să studieze aspecte semnificative ale fiecărui dosar cu accent pe dezbaterile legate de scutul antirachetă și în egală măsură pe dezbaterile legate de Tratatul CFE modificat. Intenționăm să analizăm în ce măsură poziția Rusiei în fiecare dintre cele trei contexte poate proiecta un șablon sau un tipar în măsura să explice deciziile de politică

externă asumate în ultimul timp de către Moscova. Induce dubla-inițiativă a Statelor Unite atât cea privind desfășurarea scutului anti-rachetă, cât și cea a desfășurării bazelor militare în zone extrem de sensitive pentru interesele de securitate ale Rusiei, o divizare a securității membrilor Alianței negând astfel unul dintre principiile constitutive ale NATO ca organizație de apărare colectivă acela al indivizibilității securității membrilor NATO?

În ultima parte ne propunem să funcționăm pe coordonatele conceptuale ale abordării propuse de către Alexander George prin conturarea unui „cod operațional” capabil să explice sistemele cognitive și epistemice fundamentale ale elitelor politico-decizionale rusești implicate în fundamentarea politicilor de securitate cu efect asupra configurării raporturilor și interacțiunilor Rusiei cu sistemul internațional. Înțelegerea acestor sisteme coerente de asumții și presupozitii este imperativă în măsura în care vom putea astfel contura o schema logică de interpretare și receptare a modului în care elitele politico-decizionale procesează informațiile, dezvoltă o serie de raționalizări strategice și nu în ultimul rând acționează în spațiul politicii internaționale. Codul operațional ne ajută în sine să conexăm spațiul elaborărilor, al calculelor și radiografiilor strategice cu spațiul pragmatic al acțiunii imediate¹. Paradigma codului operațional ne este în mod special utilă pentru a înțelege sistemele de reprezentări (acele „core beliefs” ale unui veritabil *Weltanschauung*) ale elitelor politice despre politica internațională și care în cele din urmă le predetermină să acționeze într-un anumit mod: *„A political leader's beliefs about the nature of politics and political conflict, his views regarding the extent to which historical developments can be shaped, and his notions of correct strategy and tactics-whether these beliefs be referred to as operational code, weltanschauung, cognitive map, or an elite's political culture, are among the factors influencing that actor's decisions. The operational code is a particularly significant portion of the actor's entire set of beliefs about political life.”*² În consecință în partea a treia vom încerca să identificăm aceste sisteme de „core beliefs” legate de aspectele fundamentale ale relațiilor internaționale, perspectivele/paradigmele de conceptualizare a politicii internaționale în general dar mai ales a securității europene în particular, fiind în primul rând interesați de imaginile, raționamentele, categoriile și tipul de limbaj pe care îl utilizează elitele politico-diplomatice în fundamentarea politicilor de securitate în Rusia lui Vladimir Putin.

1. Dezbaterea Privind Scutul Antirachetă

Evoluțiile de pe scena politică internațională privind dosarul nord-coreean și cel iranian, schimbul de declarații politice și natura tot mai elastică a punctelor de vedere exprimate de liderii comunității internaționale privind posibilitatea folosirii rachetelor balistice intercontinentale, încercările diplomatice de a pune sub un control strict desfășurarea acestor forțe, au adus în centrul preocupărilor de securitate internațională sistemele de apărare împotriva unui atac cu rachete balistice.

Spațiul euro-atlantic nu a rămas indiferent la tipul de amenințare balistică, declanșând-se o serie de dezbateri atât la nivelul NATO, cât și la nivel bilateral național în încercarea de a exista un sistem coerent complex de apărare împotriva unui atac

1 Pascal VENNESSON, „European Worldviews: Ideas and the European Union in World Politics”, European University Institute Working Papers, Florence, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, 2007/07, p.6

2 Alexander L. George (1969), „The «Operational Code»: A Neglected Approach to the Study of Political Leaders and Decision-Making”, in *International Studies Quarterly*, Vol. 13, No. 2. (Jun.), p. 197

cu rachetă, la acest moment doar câteva state europene dispunând de un astfel de sistem complex de protejare a teritoriului lor național.

În ceea ce privește SUA, administrația de la Washington a anunțat extinderea sistemului său de scut antirachetă în Europa de Est, mai precis în Republica Cehă și Polonia, prin amplasarea unui radar performant și a unor elemente de interceptare în eventualitatea unui atac din partea regimului de la Teheran sau al celui de la Phenian.

Ultimul summit al NATO, desfășurat la Riga, în noiembrie 2006, a confirmat la nivelul voinței politice statelor membre, faptul că programul complex de apărare împotriva unui atac cu rachete este o prioritate în actualul context de transformare a organizației și de a face față cu brio amenințărilor mediului de securitate aflat într-o continuă transformare.

Dezbaterea la nivelul statelor membre a cuprins paliere interesante, diferite aspecte necesitând un răspuns concret din partea tuturor statelor membre astfel încât procesul de transformare al Alianței să continue nestingherit, iar relațiile speciale de parteneriat cu statele nemembre să nu aibă de suferit, incluzând aici, în mod special relația cu Federația Rusă.

Poziția exprimată la începutul anului 2007, de administrația de la Washington de a plasa elemente ale sistemului de apărare antirachetă în Europa de Est, în două dintre statele membre NATO, Republica Cehă și Polonia a atras imediat reacția opiniei publice moscovite, publicația Ria Novosti, citând la 1 februarie 2007, punctul de vedere al analistului politic rus Alexander Pikayev de la Institutul de Relații Internaționale și Economie Mondială, care atrage atenția asupra faptului că „Este o amenințare aici. Nu este imediată, nu astăzi sau mâine, dar este desigur o amenințare serioasă”¹.

Administrația SUA urmărește proiectarea cât mai largă a intereselor de securizare cât mai eficientă a teritoriului său, prin amplasarea unui radar și a unor sisteme de interceptare a rachetelor balistice intercontinentale în Polonia și Republica Cehă, vizând în principal amenințarea ce ar putea veni din partea regimurilor de la Teheran sau de la Phenian. Alianța Nord-Atlantică se confruntă în această situație cu o dezbatere fără precedent, dacă sistemul american antirachetă acoperă doar flancul centru-estic al continentului european, ce se întâmplă cu celelalte state care desfășoară în acest moment relații de securitate guvernate de Articolul 5 din Tratatul de la Washington, și la care SUA sunt parte (Italia, Grecia, Turcia), există posibilitatea ca acest sistem să fie extins la întreg spațiul euro-atlantic sau cât de viabilă este teza adoptării de către Alianță la întreg spațiul euro-atlantic a sistemului american antirachetă și cum va afecta acest lucru viitoarele relații cu Federația Rusă?

Dezbaterea necesită așa cum spunea secretarul general al NATO, Jaap de Hoop Scheffer într-un interviu acordat Financial Times, la 11 martie 2007, o atenție deosebită „pentru că sunt multe teme de rezolvat”², iar „principiul după care trebuie să ne ghidăm este indivizibilitatea conceptului de securitate”³, încercând să mute dezbaterea de la nivel național privind securitatea propriu-zisă a statelor membre la nivel colectiv pentru a se evita deschiderea unei noi falii între statele membre pe de o parte, și SUA și statele europene membre NATO pe de altă parte. „Apărarea antirachetă este un subiect foarte important pentru Alianță. Cum vom realiza acest lucru, este devreme de precizat. Dar avem un studiu de fezabilitate care precizează că teoretic este foarte posibil să putem folosi sistemul de apărare antirachetă pentru a proteja Europa întreagă. Însă este nevoie de dezbateri politice. Și de asemenea este nevoie de o discuție privind cine și cât este dispus să plătească” a mai precizat

1 *US Missile Defense in Europe Could Threaten Russia*, by Staff Writers (RIA Novosti), February 01, 2007, disponibil la http://www.spacewar.com/reports/US_Missile_Defense_In_Europe_Could_Threaten_Russia_999.html / accesat 21.09.2007.

2 *FT Interview: Jaap de Hoop Scheffer*, by Daniel Dombey and Fidelius Schmid, March 11, 2007, <http://www.ft.com/cms/s/8d77c600-cfff-11db-94cb-000b5df10621.html> / accesat 21.09.2007.

3 *Ibidem*.

Jaap de Hoop Scheffer¹ motivând complexitatea procesului de desfășurare a sistemului de apărare antirachetă, care necesită un șir de discuții bilaterale cu toate statele membre în parte, în vederea obținerii voinței politice ferme pentru o astfel de cooperare la nivel euro-atlantic. Pozițiile exprimate deja la nivel național de către o parte a liderilor statelor membre NATO și de către oficialii Alianței îmbracă aspecte deosebit de sensibile, în sânul comunității euro-atlantice, fiind voci care avansează ideea ca planul american antirachetă să fie integrat Alianței Nord Atlantice, dar și lideri ai unor grupuri parlamentare europene care consideră că „sistemul de apărare antirachetă va trimite comunitatea internațională într-o nouă cursă a înarmărilor”², alimentând și mai mult animozitățile la nivelul relațiilor internaționale. În acest sens la 2 martie 2007, ministrul german al apărării Franz Josef Jung a subliniat că „ar fi inteligent să se integreze acest întreg sistem în NATO”³, specificând totodată că statul federal german deocamdată nu este împotriva sau în favoarea acestei ipoteze, însă este clar faptul că Alianța trebuie să facă mult mai mult pentru a răspunde îngrijorărilor Federației Ruse privind planul american⁴.

Alexander Loszyukov, adjunctul ministrului rus de externe, a precizat într-un interviu la 15 martie 2007, „Chiar dacă aceste lucruri sunt făcute cu intenții bune sau nu, nu contează, ci crește ipotetic gradul de amenințare. Vom reacționa la acest lucru și vom continua să reacționăm luând toate măsurile militare necesare”⁵. E foarte important ca dialogul NATO-Rusia să nu aibă de suferit din cauza plasării în Cehia și Polonia a elementelor sistemului american antirachetă, iar invitația la discuții pe care Alianța a lansat-o indirect privind viitorul sistem de apărare antirachetă al organizației să fie discutat și cu oficialii de la Moscova este o condiție pentru a nu exista premisele declanșării vreunei dispute, chiar și doar la nivel declarativ. Efortul depus de NATO din 1997 și până în prezent de a construi și dezvolta o relație de parteneriat solidă cu Federația Rusă obligă oficialii Alianței și pe cei ai administrației de la Moscova de a oferi credit larg dialogului pentru rezolvarea oricărei dispute privind sistemul NATO antirachetă.

Semnalele privind sistemul american antirachetă, sunt împărțite, îmbracă diferite aspecte fiind o chestiune deosebit de sensibilă, mai ales pentru opinia publică a statelor membre NATO, iar într-un sondaj de opinie realizat în Polonia, opinia publică nu era la momentul realizării chestionării de acord cu amplasarea elementelor sistemului antirachetă pe teritoriul național al statului polonez, fiind necesare la nivelul societății poloneze dezbateri serioase în acest sens⁶.

¹ *Ibidem*.

² Liderul Grupului Socialist în Parlamentul European, Martin Schulz a precizat că „Acest sistem de apărare antirachetă nu va rezolva nimic și ne va duce într-o nouă cursă a înarmărilor”. Și liderilor liberalilor britanici Graham Watson a sugerat că există posibilitatea ca acest scut antirachetă să devină o „Linie Maginot în aer”. De cealaltă parte liderul polonez conservator Konrad Szymanski a precizat că „Scutul pentru apărarea antirachetă nu reprezintă pericolul. Pericolul este reprezentat de statele membre care împărtășesc punctul de vedere rus”, EU split on US missile shield sites in Europe, Reuters, 30 March 2007, în The Peninsula – Qatar Leading English Daily, http://www.thepeninsulaqatar.com/Display_news.asp?section=World_News&subsection=Rest+of+the+World&month=March2007&file=World_News2007033093657.xml / accesat 21.09.2007

³ Germany suggests NATO use U.S. missile shield, Reuters, March 2, 2007, <http://www.ihf.com/articles/2007/03/02/news/germany.php> / accesat 21.09.2007

⁴ *Ibidem*.

⁵ Russia to Take Military Steps on U.S. Missile Shield, by James Brooke, Bloomberg, March 15, 2007, <http://www.bloomberg.com/apps/news?pid=20601085&sid=aMg4wSotbm9Q> / accesat 21.09.2007

⁶ Conform studiului realizat de către Centrul Pentor, mai mult de 53% dintre cetățenii polonezi sunt împotriva desfășurării elementelor sistemului american antirachetă pe teritoriul național al Poloniei, în vreme ce doar 34% susțin această propunere a administrației de la Washington., http://www.spacewar.com/reports/US_Missile_Defense_In_Europe_Could_Threaten_Russia_999.html / accesat 21.02.2007

La nivelul Alianței Nord Atlantice există o diferențiere în ceea ce privește apărarea antirachetă. Avem de-a face cu necesitatea apărării teatrului de operații în care NATO acționează într-un moment de criză și care se vrea a fi un sistem complex integrat de răspuns în cazul unui atac cu rachete balistice, cunoscut drept programul *Active Layered Theatre Ballistic Missile Defence* (ALTBMD) și de asemenea avem de-a face cu apărarea întregului teritoriu al Alianței Nord-Atlantice, printr-un sistem bine pus la punct la nivelul întregului spațiu euro-atlantic, orientat să facă față tuturor tipurilor de amenințări balistice, dar care trebuie proiectat pe voința politică fermă a tuturor statelor membre și pe sprijinul logistic necesar. Este foarte important ca la nivelul statelor membre să existe o percepție corectă asupra necesității scutului antirachetă și asupra contribuției naționale a fiecărui stat în parte, astfel încât să nu se mai repete situația neplăcută de la episodul extinderii misiunii ISAF în sudul și vestul capitalei Kabul, când decizia luată la nivelul Consiliului Nord Atlantic de sprijinire a extinderii mandatului misiunii prin suplimentarea fondurilor alocate de fiecare stat membru și a trupelor dislocate a întârziat până la un moment atât de critic ce ar fi putut pune în pericol continuarea sa, și încât l-a determinat pe secretarul general al NATO să declare că Alianța stă cu sabia lui Damocles deasupra capului în ceea ce privește Afganistanul.

În interviul pe care l-a acordat publicației *Financial Times*, secretarul general al NATO, Jaap de Hoop Scheffer sublinia de asemenea necesitatea ca scutul antirachetă să nu traseze falii la nivelul organizației, transformând alianța în două grupuri de state, cele protejate și cele aflate în afara scutului, „Pentru mine indivizibilitatea conceptului de securitate este foarte importantă. Vorbind de apărarea antirachetă, nu trebuie să existe o Ligă A și o Ligă B în cadrul NATO. Nu cred că vom ajunge acolo. Dar cred că până la urmă vom ajunge la un punct de vedere comun privind percepția asupra amenințării balistice”¹.

În cadrul conferinței de presă care a urmat întâlnirii Consiliului NATO-Rusia desfășurat la 19 aprilie 2007, la Bruxelles, secretarul general al NATO a fost supus unui tir de întrebări din partea jurnaliștilor, atingând pe alocuri aspecte sensibile ale celor două sisteme de apărare antirachetă, propunerea avansată de SUA și proiectul Alianței. Întrebat de Jonathan Marcus de la BBC, dacă nu cumva faptul că cele două sisteme de apărare antirachetă vor deveni operaționale în momente de timp diferite, va determina acest lucru o falie temporală, și care va afecta state membre care nu vor beneficia de scutul american antirachetă. Secretarul general a replicat „*Părți concrete din teritoriul european al Alianței nu vor avea prea mult de câștigat ..., pentru că sunt prea aproape din punct de vedere geographic. Aceste state au nevoie de protecție în cazul amenințării balistice de rază scurtă și medie de acțiune. Acest lucru a discutat NATO. [...] Singurul lucru cert este că faptul că există un sistem SUA care va avea urmări pentru NATO, pentru că NATO ca alianță nu mai are nevoie să dezvolte un sistem NATO împotriva amenințării cu rachete balistice*”². Conceptul de complementaritate enunțat de secretarul general NATO, în interviul acordat *Financial Times* și în chiar debutul conferinței de presă din 19 aprilie 2007³, se regăsește doar în parte în răspunsurile oferite jurnaliștilor prezenți la conferința de presă.

1 *FT Interview: Jaap de Hoop Scheffer*, by Daniel Dombey and Fidelius Schmid, March 11, 2007, <http://www.ft.com/cms/s/8d77c600-cfff-11db-94cb-000b5df10621.html> / accesat 21.02.2007

2 *Press Conference by NATO Secretary General, Jaap de Hoop Scheffer after reinforced meetings of the North Atlantic Council and the NATO-Russia Council discussing missile defence*, NATO HQ, Brussels, 19 April 2007, <http://www.nato.int/docu/speech/2007/so70419a.html> / accesat 21.09.2007

3 „...Și dacă spun voința comună, aceasta înseamnă împărtășită de către toți Aliații, de către toți cei 26 de Aliați, că sistemul SUA care va fi negociat și discutat cu partenerii noștri polonezi și cehi, trebuie să fie complementar față de orice sistem NATO de apărare antirachetă. Incluzând, în mod potențial, și spun potențial, un sistem bazat pe proiectul *Active Layered Theatre Ballistic Missile Defence* care poate fi interconectat în cadrul altui sistem care să acopere amenințările de rază scurtă și medie de acțiune privind teritoriul Sud-Est al NATO” (*Ibidem*).

În prezent este clar că NATO va dezvolta un sistem antirachetă destinat amenințărilor balistice cu rază scurtă și medie de acțiune și care va trebui să reprezinte o umbrelă reală de securitate împotriva amenințărilor balistice în momentul desfășurării trupelor în teatre de operații în afara teritoriului Alianței, ceea ce împinge și cu un pas înainte procesul de transformare al NATO, prin extinderea conceptului „*deployable*” (*desfășurabil*), atât de mult enunțat în documentele finale ale reuniunilor la nivel înalt ale NATO de la Praga și Riga. Sistemul antirachetă de tip ALTBMD va trebui să fie operațional până în 2010-2015 și va avea drept scop eliminarea amenințării prin interceptarea rachetei balistice în orice fază a lansării sale, fie că este vorba de prima fază, după momentul lansării, de faza a doua cu interceptarea rachetei la mijlocul distanței parcurse sau de faza finală, ultima parte a traseului de parcurs înainte de impactul cu ținta¹. Statele membre NATO trebuie să furnizeze senzorii și sistemele de armament de interceptare, în timp ce Alianța ar urma să se ocupe de dezvoltarea centrului de comandă și control și să faciliteze integrarea tuturor acestor elemente². Raza de acțiune a acestui program a fost identificată la aproximativ 3000 de km, de către Peter C. W. Flory, Asistentul pentru Investiții de Apărare al Secretarului general al NATO, la 16 mai 2007, în cadrul unui interviu, oferind totodată explicații suplimentare privind apărarea antirachetă³. Întrebat care este impactul inițiativei SUA de dislocare a scutului antirachetă asupra proiectului actual al NATO privind apărarea antirachetă, oficialul Peter Flory a declarat: „Ei bine, acest lucru trebuie să aflăm. Studiul de fezabilitate nu a luat în considerare actualele sisteme americane de apărare antirachetă. Și desigur nu le-a luat în considerare pentru că nu fusese anunțată inițiativa SUA de a desfășura un al treilea scut antirachetă. După cum vă puteți imagina propunerea care ar putea oferi protecție substanțială Europei, de către sistemele SUA și sistemele americane care operează în afara Republicii Ceha și Poloniei ar schimba substanțial ecuația privind proiectul NATO de apărare antirachetă. ...] Este mai sigur să spunem că preluând o mare parte din apărarea teritoriului Alianței, acest lucru ar permite Alianței să dezvolte în mod potențial propriile sisteme care să apere zonele rămase”⁴, neprotejate de către scutul American antirachetă. Întâlnim încă odată la nivelul discursului oficialilor NATO, *conceptul de complementaritate* între sistemul american antirachetă și proiectul NATO, dezbateră rămâne deschisă și deosebit de complexă, pentru că scutul American antirachetă are un scop bine stabilit, protejarea în cazul amenințării balistice la adresa SUA, și se construiește pe discuții bilaterale cu mai puțin actori statali implicați, însă proiectul NATO, pe lângă necesitatea protejării întregului spațiu euro-atlantic, va desfășura misiuni de apărare „out-of-area” a trupelor dislocate sub comanda NATO în cadrul diferitelor operații, și trebuie construit pe un sistem de discuții și negocieri comune cu toate statele membre, și care trebuie la final să beneficieze de consensul tuturor celor 26 de aliați, inclusiv al SUA. Decizia adoptată trebuie discutată pe larg cu Federația Rusă sau pe măsură ce negocierile avansează între aliați, Consiliul NATO-Rusia să funcționeze și să contribuie la adoptarea unei decizii finale, care astfel să fie acceptată și de Moscova, pentru a nu se risca afectarea relațiilor cu Federația Rusă.

1 Missile defence, http://www.nato.int/issues/missile_defence/practice.html / accesat 21.09.2007

2 *Ibidem*

3 *Explaining missile defence*, Video Interview with NATO's Assistant Secretary General for Defence Investment, Peter Flory, NATO HQ, Brussels, 16 May 2007, <http://www.nato.int/docu/speech/2007/s070516a.html> / accesat 21.02.2007

4 *Ibidem*.

2. Dezbaterea privind Tratatul CFE Adaptat

La 26 aprilie 2007, în discursul anual adresat Parlamentului, președintele Vladimir Putin propune și avertizează Occidentul cu retragerea Rusiei din Tratatul privind Forțele Armate Convenționale din Europa în caz de neratificare a Tratatului CFE Adaptat din 1999 de către toți membrii NATO (ne referim la Tratatul Adaptat privind Forțele Armate Convenționale din Europa încheiat cu ocazia summit-ului OSCE de la Istanbul din 1999, tratat ratificat de către Rusia la 6 decembrie 2004): *"I believe that the right course of action is for Russia to declare a moratorium on its observance of this treaty until such time as all NATO members without exception ratify it and start strictly observing its provisions, as Russia has been doing so far on a unilateral basis.... If no progress can be made through negotiations, then I propose that we examine the possibility of suspending our commitments under the Conventional Forces in Europe Treaty (Applause). I was about to say that I call on the Federal Assembly to support this proposal, but I understand from your reaction that you do support it."*¹

O primă întrebare care se ridică este de ce nu au ratificat membrii NATO acest Tratat? În conferința de presă susținută de către Secretarul General al NATO, Jaap de Hoop Scheffer din 28 iunie 2004, de la Istanbul, după reuniunea Consiliului NATO-Rusia acesta a vorbit de importanța deosebită pe care toate statele NATO o atașează acestui tratat perceput ca fiind unul dintre fundamentele securității europene: *"The CFE Treaty is considered by allies, and I think there's no difference of opinion between Russia and the NATO allies, as a very important treaty. Indeed, as a very important building block in European security."*² Importanța deosebită pe care statele NATO o conferă acestui Tratat reiese și din Comunicatul Summitului NATO din Istanbul (28 iunie 2004): *"We reiterate our commitment to the CFE Treaty as a cornerstone of European security, and reaffirm our attachment to the early entry into force of the Adapted Treaty."*³ Dar revenind, de ce nu au ratificat statele NATO acest Tratat din moment ce pe lectura lor importanța sa este fundamentală? Pentru că între ratificarea Tratatului CFE Adaptat și Angajamentele de la Istanbul există o legătură cauzală: ratificarea Tratatului CFE Adaptat se produce în momentul îndeplinirii Angajamentelor de la Istanbul. Iată ce declară secretarul general al NATO la 28 iunie 2004: *"But now you know that there is this link between the ratification of the adapted CFE Treaty. It has to be of course... to come into force and have to be ratified by all relevant states. There's a link between the adapted CFE Treaty and the so-called Istanbul Commitments, as I mentioned in my introduction. So the importance is very big, I should say, but it is adapted CFE and Istanbul Commitments linked. Not only political, I should add, but also legally. I mean, there's also a legal link between the two."*⁴ Această legătură de cauzalitate politico-juridică între ratificarea Tratatului CFE Adaptat numai după îndeplinirea Angajamentelor de la Istanbul este foarte clar formalizată în documente curente ale NATO. Iată spre exemplu Declarația

1 Vladimir Putin, Annual Address to the Federal Assembly, 26 April, 2007, Marble Hall, the Kremlin, Moscow, http://www.kremlin.ru/eng/speeches/2007/04/26/1209_type70029_125494.shtml / accesat 21.02.2007

2 Press Conference by NATO Secretary General, Jaap de Hoop Scheffer after the NATO-Russia Council at Foreign Ministers level, Istanbul, Turkey, 28 June 2004, <http://www.nato.int/docu/speech/2004/so40628i.htm> / accesat 21.02.2007

3 Istanbul Summit Communiqué, Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council, 28 June 2004, <http://www.nato.int/docu/pr/2004/p04-096e.htm> / accesat 21.02.2007

4 Press Conference by NATO Secretary General, Jaap de Hoop Scheffer after the NATO-Russia Council at Foreign Ministers level, Istanbul, Turkey, 28 June 2004, <http://www.nato.int/docu/speech/2004/so40628i.htm> / accesat 21.02.2007

Summit-ului NATO de la Istanbul din 28 iunie 2004: „*We recall that fulfilment of the remaining Istanbul commitments on the Republic of Georgia and the Republic of Moldova will create the conditions for Allies and other States Parties to move forward on ratification of the Adapted CFE Treaty.*”¹ Aceleași proiecții legate de raportul de intercon condiționare politico-juridică între ratificarea Tratatului CFE Adaptat de către statele NATO și îndeplinirea de către Rusia a angajamentelor asumate prin Angajamentele de la Istanbul apar și la nivelul Declarației Summit-ului NATO de la Riga din 29 noiembrie 2006: „*We reaffirm our commitment to the CFE Treaty as a cornerstone of European security and to the early entry into force of the Adapted Treaty, which would permit accession by new States Parties. The 3rd Review Conference underscored the vital importance we attach to the CFE Treaty and we are determined to maintain our constructive approach to conventional arms control. Fulfilment of the remaining Istanbul commitments on the Republic of Georgia and the Republic of Moldova will create the conditions for Allies and other States Parties to move forward on ratification of the Adapted CFE Treaty.*”² Interesantă în această perspectivă este poziția Statelor Unite care prin ambasadorul său Julie Finley la Consiliul Ministerial al OSCE din 5 decembrie 2006 a anunțat ca deși SUA consideră Tratatul CFE Adaptat ca fiind extrem de important el nu va fi ratificat până la îndeplinirea integrală a Angajamentelor asumate la Istanbul: „*The United States places the highest value on the CFE regime but we will not ratify the Adapted CFE Treaty until remaining Istanbul commitments have been fulfilled.*”³

Interesant este faptul că președintele Vladimir Putin explicând motivul pentru care statele NATO nu au ratificat Tratatul CFE Adaptat, nu recunoaște intercon condiționarea politico-juridică dintre ratificare și îndeplinirea Angajamentelor de la Istanbul: „*They have not even ratified the adapted treaty, citing the Istanbul Agreements providing for the withdrawal of Russian troops from Georgia and Trans-Dniester... More importantly, the Conventional Forces in Europe Treaty is not in any way legally bound to the Istanbul Agreements.*”⁴

Ca reacție la mesajul președintelui Putin, secretarul general al NATO reafirmă în pe 26 aprilie 2007, la o conferință de presă în Oslo, Norvegia, condiția esențială pe care statele NATO o consideră ca imperativă pentru inițierea procesului de ratificare a Tratatului CFE Adaptat (Modificat) – îndeplinirea angajamentelor asumate de către Rusia la Istanbul în noiembrie 1999: „*The allies attach great importance to ratification of the adapted CFE Treaty, but we have things like the Istanbul Commitments which have to be fulfilled, because as you know, all relevant nations have to agree on the ratification... We are in favour of ratification, but we have the Istanbul Commitments, and we do know, and I think our Russian partners do know what the Istanbul Commitments are. And before there(?) it will be fulfilled I'm afraid there will be no ratification of the adapted CFE Treaty.*”⁵ Secretarul General al NATO

1 Istanbul Summit Communiqué, Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council, 28 June 2004, <http://www.nato.int/docu/pr/2004/p04-096e.htm> / accesat 21.02.2007

2 Riga Summit Declaration, Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Riga on 29 November 2006, <http://www.nato.int/docu/pr/2006/p06-150e.htm> / accesat 21.02.2007

3 United States Mission to the OSCE, Closing Statement at the 14th OSCE Ministerial Council as delivered by Ambassador Julie Finley to the Ministerial Council, Brussels December 5, 2006, osce.usmission.gov/archive/2006/12/MC_ClosingStatement_Finley_12_05_06.pdf / accesat 21.02.2007

4 Vladimir Putin, Annual Address to the Federal Assembly, 26 April, 2007, Marble Hall, the Kremlin, Moscow, http://www.kremlin.ru/eng/speeches/2007/04/26/1209_type70029_125494.shtml / accesat 21.02.2007

5 News Conference (Q&A) by the Secretary General Informal meeting of the North Atlantic Council in Foreign Ministerial Session, Oslo, Norway, 26 April 2007, <http://www.nato.int/docu/speech/2007/s070426e.html> / accesat 21.02.2007

rezumă argumentele fiecărei părți tot la 26 aprilie 2007 după o întâlnire cu partea rusă, reprezentată de Ministrul Afacerilor Externe, Sergey Lavrov: *"We want the Adapted CFE Treaty, we Russians want the Adapted CFE Treaty to be ratified. You don't do that. The argument you use by not doing that we do not share, and one of the arguments, as you know, there is no legal relationship between the Istanbul Commitments and ratification of the Adapted CFE Treaty. We disagree, there is a clear legal relationship. It's on paper. It's written down. You can read it."*

Dar care este efectiv legătura politico-juridică dintre ratificarea Tratatului CFE Modificat și Angajamentele de la Istanbul ?

Astfel Actul Final al Conferinței Statelor Părți la Tratatul privind Forțele Armate Convenționale din Europa încheiat la 19 noiembrie 1999 afirmă angajamentul Federației Ruse de a-și restrânge sau distruge armamentul convențional până la sfârșitul anului 2001 în contextul angajamentului asumat prin paragraful 19 al Declarației Summitului OSCE de la Istanbul: *"Have taken note of the statement by the Republic of Moldova, which is attached to this Final Act, concerning its renunciation of the right to receive a temporary deployment on its territory and have welcomed the commitment of the Russian Federation to withdraw and/or destroy Russian conventional armaments and equipment limited by the Treaty by the end of 2001, in the context of its commitment referred to in paragraph 19 of the Istanbul Summit Declaration;"*²

Declarația Republicii Moldova la care se face referire în Actul Final este cuprinsă în Anexa 13 atașată Actului Final și în care se consacră neutralitatea teritoriului Rep. Moldova în raport cu prezența de trupe străine pe teritoriul său (de altfel prezența de trupe străine pe teritoriul său este ferm interzisă și prin Constituția sa): *"The Republic of Moldova renounces the right to receive a temporary deployment on its territory due to its Constitutional provisions which control and prohibit any presence of foreign military forces on the territory of Moldova"*.

Astfel Paragraful 19 al Declarației Summit-ului OSCE de la Istanbul reafirmă angajamentul Federației Ruse de a-și retrânge complet forțele de pe teritoriul Republicii Moldova până la sfârșitul anului 2002: *"We welcome the commitment by the Russian Federation to complete withdrawal of the Russian forces from the territory of Moldova by the end of 2002."*³

Și ajungem efectiv la textul Tratatului CFE Modificat ratificat de către Rusia, deci juridic obligatoriu, și în care se afirmă textual că „am luat cunoștință de Actul Final al Conferinței Statelor Părți la Tratatul CFE (17-19 Noiembrie 1999) ca și de declarațiile făcute de anumite state părți în legătură cu angajamentele politice asumate în aceste declarații”: *"Having taken note of the Final Act of the Conference of the States Parties to the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe held in Istanbul from 17 to 19 November 1999, as well as of the statements made by certain States Parties concerning their political commitments referred to therein."*⁴ Rusia a ratificat acest tratat, inclusiv prevederea din paragraful de mai sus care trebuie coroborat cu Actul Final și cu paragraful 19 al Declarației Summit-ului OSCE. Textul Tratatului CFE Modificat recunoaște Actul Final al Conferinței Statelor Părți la Tratatul CFE deci inclusiv paragraful: *have welcomed the commitment of the Russian Federation to withdraw and/or destroy Russian conventional armaments and equipment limited by the Treaty by the end of 2001, in the context of its commitment referred to in paragraph 19 of the Istanbul Summit Declaration.*

1 News Conference (Q&A) by the Secretary General Informal meeting of the North Atlantic Council in Foreign Ministerial Session, Oslo, Norway, 26 April 2007, <http://www.nato.int/docu/speech/2007/s070426h.html> / accesat 21.02.2007

2 OSCE Istanbul Summit Declaration, http://www.osce.org/documents/mcs/1999/11/4050_en.pdf / accesat 21.02.2007

3 Ibidem.

4 Ibidem.

Actul Final al Conferinței Statelor Părți la Tratatul CFE trimite și recunoaște angajamentul Federației Ruse asumat prin paragraful 19 al Declarației Summitului OSCE de la Istanbul („*We welcome the commitment by the Russian Federation to complete withdrawal of the Russian forces from the territory of Moldova by the end of 2002*”).

Deci rezultă ratificarea Tratatului CFE Modificat implică asumarea legală a paragrafului 19 al Declarației Summit-ului OSCE prin care se recunoaște angajamentul Federației Ruse de a-și retrage forțele de pe teritoriul Rep Moldova .

Observăm pe fond o abordare standardizată la nivelul întregii comunități euro-atlantice (folosim termenul exhaustiv incluzând statele NATO și acele state UE părți la Tratatul CFE) de abordare a problematicilor de securitate din imediata sa vecinătate, în speță – Republica Moldova, prin prisma acestei platforme proiectată la momentul 1999 să plaseze Rusia în centrul unui sistem de angajamente și intercondiționări politico-juridice care ar permite soluționarea conflictului Transnistrean.

Acest pachet multidimensional de intercondiționări politico-juridice (textura sa logică) a fost gândit la momentul negocierii Tratatului CFE Modificat tocmai cu scopul obținerii din partea Rusiei a unor angajamente ferme esențiale în viziunea elitelor euro-atlantice și care implementate, ar fi condus gradual la soluționarea unor probleme reziduale aflate pe agenda de securitate europeană încă de la începutul anilor 90. Importanța majoră a Angajamentelor de la Istanbul constă în faptul că a multilateralizat¹ o problemă ce până atunci era tratată într-un format strict bilateral Rusia-Rep. Moldova aducând în scenă actori cu spații semnificative de manevră diplomatică precum statele NATO și mai ales SUA. Ideea era aceea a unei platforme sprijinite de actori cu relevanță pentru securitatea și stabilitatea internațională care să pună presiune pe Rusia. Astfel că elitele diplomatice euroatlantice implicate în designul politico-juridic al Angajamentelor de la Istanbul au condiționat ratificarea Tratatului CFE Modificat (tratat valorizat în cel mai înalt grad de Rusia) de retragerea trupelor ruse din Moldova și Georgia. Fostul coordonator al misiunii OSCE în Moldova, William Hill consideră că intercondiționarea obligă părțile să găsească soluții la problematice de maxim interes pt fiecare dintre părți (elitele euro atlantice valorizau în cel mai înalt grad retragerea trupelor ruse de pe teritoriul Rep Moldova iar Rusia valoriza în cel mai înalt grad ratificarea de către statele NATO a Tratatului CFE Modificat): „*With the CFE tied to the Istanbul decisions on Moldova and Georgia, it's in the interests of all the parties to work to find a satisfactory resolution to these particular issues or problems so that the treaty can proceed towards entry into force.*”²

La 24 Mai 2007, Daniel Fried (Assistant Secretary for European and Euroasian Affairs) preciza la Washington DC în cadrul unei audieri în fața Comisiei Helsinki că statele NATO continuă să valorizeze în sens maximal Tratatul CFE, vizualizat ca fiind „*a cornerstone of the European security*”, aliații fiind pregătiți să ratifice tratatul numai după ce Rusia își va fi îndeplinit integral angajamentele de la Istanbul din 1999 vizând retragerea trupelor și a bazelor sale de pe teritoriul Moldovei și al Geor-

1 Ambassador Dunkerley, a key participant in the 1999 Istanbul negotiations: „*Even more important than that, however, the adapted CFE treaty provided a means of legitimizing „multilateral kibitzing” of what had previously been treated as bilateral basing issues between the Russian Federation and these individual countries. I think back to the OSCE discussions of some of these issues in Vienna in the early 90s when the question of the 14th Army in Moldova would come up. And essentially the response at that time was, „That’s a bilateral basing issue being handled elsewhere.” By putting this question into the CFE treaty context, however, it becomes a multilateral issue. And in that context, both Georgia and Moldova gained the ability to draw more effectively on political and material support from the rest of the international community*”, www.wilsoncenter.org/topics/pubs/oscemoldova.pdf / accesat 21.02.2007

2 www.wilsoncenter.org/topics/pubs/oscemoldova.pdf / accesat 21.02.2007

giei.¹ De asemenea în preziua Conferinței extraordinare OSCE convocată de către Rusia pentru a discuta prezentul și viitorul regimului juridic ce reglementează plafoanele de armamente convenționale în spațiul Europei, delegația Statelor Unite condusă de către Daniel Fried rezuma punctul de vedere al aliaților asupra relației de interdependență și intercondiționare juridică între ratificarea Tratatului CFE Modificat și angajamentele de la Istanbul din 1999, accentuând asupra necesității retragerii trupelor rusești (angajament asumat de către Rusia la Istanbul în 1999) desfășurate pe teritoriul Georgiei și Moldovei fără acordul guvernelor lor suverane. Pe fond însă, atât Statele Unite cât și aliații săi din NATO sunt pregătiți să imagineze formule creative de implementare a angajamentelor de la Istanbul și totodată deschiși să discute rezervele ridicate de către Moscova față de anumite prevederi ale Tratatului CFE Adaptat².

Este foarte interesant însă modul în care la nivelul elitelor ruse cu impact în formalizarea proiecțiilor de politică externă persistă și aplică un mindset specific epocii Războiului Rece, identificabil mai ales în pozițiile oficiale ce raționalizează politicile de securitate dezvoltate de către Alianța Nord Atlantică. Practic cât valorizează Rusia Tratatul CFE în proiectarea unor politici de securitate care să interacționeze cu spațiul NATO? Ministrul de externe al Rusiei, Sergei Lavrov răspunzând la o întrebare legată de consecințele suspendării tratatului CFE asupra balanței strategice în Europa, preciza că nu consideră că aceasta va fi afectată substanțial din moment ce echilibrul a fost în mod radical afectat în favoarea statelor NATO și în defavoarea Rusiei: „*I don't think it will in any way, because the balance has long since been upset radically in favor of the NATO countries.*”³ Sergei Lavrov consideră că logica și substanța constitutivă a tratatului CFE a fost demult pierdută chiar până la a deveni inutilă. Extrem de semnificativ credem că este să evidențiem modul în care aliații europeni valorizează Tratatul CFE perceput ca fiind un pilon esențial al securității europene (formula standard rutinizată la nivelul discursului public european în raport cu valoarea atașată Tratatului CFE modificat este aceea de „*cornerstone of European security*”) în timp ce Moscova consideră că tratatul a devenit inutil: „*The very logic of CFE was devalued, and the treaty actually became pointless.*” Mai mult Rusia consideră în argumentația sa că este singura care respectă tratatul în speranța că și celelalte state semnatare ale tratatului vor face la fel: „*Russia is practically the only one who abides by this treaty in the hope that it will be adopted by all the countries*”. Oare Rusia este singura țară care dezvoltă politici de securitate în limitele și în baza regimului CFE modificat? Un foarte important punct de vedere a fost precizat de către purtătorul de cuvânt al NATO, James Appathurai în press-briefing-ul săptămânal din 18 Iulie 2007, care a declarat că deși statele NATO nu au ratificat Tratatul CFE Modificat, deci nu a fost implementat formal din punct de vedere juridic totuși plafoanele forțelor convenționale ale aliaților respectă întru-totul prevederile acestuia: „*The NATO countries have, A, always been in compliance with the existing CFE treaty. They are in compliance with the adapted CFE treaty limits, even though those have not been ratified, have not yet entered into a force. They intend to continue to comply with those. They intend to continue to comply with requests for and the provisions surrounding inspection. So you will see NATO countries continue to meet*

1 Daniel Fried, Assistant Secretary for European and Eurasian Affairs, *Russia: In Transition or Intransigent?*, Testimony Before the Helsinki Commission Washington, DC, May 24, 2007, <http://www.state.gov/p/eur/rls/rm/85479.htm> / accesat 21.02.2007

2 Daniel Fried, Assistant Secretary of State for European and Eurasian Affairs, *Russia and U.S.-Russia Relations*, Remarks before the U.S. Senate Foreign Relations Committee, Washington, DC June 21, 2007, <http://www.state.gov/p/eur/rls/rm/86990.htm> / accesat 21.02.2007

3 Transcript of Remarks and Replies to Media Questions by Russian Minister of Foreign Affairs Sergey Lavrov Following Ministerial Meeting of Russia-NATO Council, Oslo, April 26, 2007, http://www.mid.ru/brp_4.nsf/e78a48070f128a7b43256999005bcb3/a0e7d8a140e816c2c32572ca005a73e5?OpenDocument / accesat 21.02.2007

*their commitments under the treaty, even though they have not yet ratified it, even though it has not yet entered into force. And we would hope, certainly, that as quickly as possible, Russia would come back into the fold.”*¹ Prin toată această retorică ce contestă instrumente esențiale de transparentizare și „restraining” în formalizarea unor politici de securitate esențialmente cooperative, Rusia se transformă într-o putere eminamente revizionistă, cu interese în dislocarea unui status-quo care pe o logică tipică războiului rece îi maximizează vulnerabilitatea și îi reduce la minim poziția de putere. În discursul președintelui Putin se contestă raționalitatea existenței acestui Tratat care obligă Rusia să își limiteze forțele convenționale impunând totodată și restricții de mișcare asupra forțelor sale militare în partea europeană a țării, mai ales în contextul în care este vizualizat ca un produs dintr-o altă epocă, fiind un rezultat al negocierii între pactul de la Varșovia și Alianța Nord Atlantică. Pe logica discursului președintelui Putin raționalitatea acestui Tratat ar fi trebuit să înceteze în momentul disoluției Pactului de la Varșovia: *„As you know, the Warsaw Pact countries and NATO signed the Conventional Forces in Europe Treaty in 1990. This treaty would have made sense if the Warsaw Pact had continued to exist...But today all that this treaty means is that we face restrictions on deploying conventional forces on our own territory. It is difficult to imagine a situation where the United States, for example, would accept restrictions on such a basis on the deployment of troops on its own territory”*². Dimpotrivă raționalitatea existenței acestui tratat rămâne pentru europeni o premisă esențială de lecturare și un filtru major de interpretare a peisajului de securitate post '90: *„But the CFE Treaty is such an important document and represents years of extensive negotiations and discussions that there is every reason to strive – on all sides – for preserving this landmark Treaty and bringing the Adapted CFE Treaty into force. Don't forget also that the Adapted Treaty reflect not the realities of the bygone, bloc to bloc era, but those of the new cooperative security situation in Europe”*³.

O serie de elemente fundamentale ale arhitecturii de securitate articulate în scopul gestiunii relației Europa-Rusia în perioada post'90 sunt astăzi contestate de o Rusie anti-status-quo pe cale de urgență și interpretate într-o logică de sumă zero. Lărgirea NATO și plasarea Rusiei în interiorul unui sistem multidimensional de reguli care angajează deopotrivă Europa și Rusia în limitarea forțelor convenționale sunt astăzi percepute de elitele reponsabile cu elaborarea pozițiilor factuale de politică externă ca fiind produsele unei doctrine de containment a Rusiei. Rusia contestă Tratatul CFE modificat invocând dispariția raționalității sale constitutive. Dacă tratatul este fondat pe principiul echilibrului securității rațiunea tratatului dispare în momentul disoluției tratatului de la Varșovia fapt ce compromite iremediabil principiul fondator al Tratatului, mai ales prin perpetuarea intactă a NATO care optează pentru politici de extindere în mai multe valuri. Toate acestea sunt proiecții ce aparțin chiar ministrului rus de externe, Sergei Lavrov: *„The desire to contain Russia clearly manifests itself as well in the situation surrounding the 1990 Treaty on Conventional Armed Forces in Europe (or CFE Treaty). Russia complies with the treaty in good faith and insists only on the one thing that the treaty promises: equal security. However, the equal security principle was compromised with the dissolution of the Warsaw Pact; meanwhile, NATO was left intact and then enlarged.”*⁴ Mai mult, în poziția oficială din 14 iulie

1 Weekly press briefing by NATO Spokesman, James Appathurai, Résidence Palace, Bruxelles, 18 Jul. 2007, <http://www.nato.int/docu/speech/2007/so70718a.html> / accesat 21.02.2007

2 Vladimir Putin, Annual Address to the Federal Assembly, 26 April, 2007, Marble Hall, the Kremlin, Moscow, http://www.kremlin.ru/eng/speeches/2007/04/26/1209_type70029_125494.shtml / accesat 21.02.2007

3 Secretarul general al NATO, într-un interviu acordat agenției Interfax, <http://www.interfax.com/17/296014/Interview.aspx> / accesat 21.02.2007

4 The Article by Russian Minister of Foreign Affairs Sergey Lavrov, „Containing Russia: Back to the Future?”, <http://www.russianembassy.org/> accesat 19.07.2007

2007, a Ministerului Rus al Afacerilor externe și care anunță intenția Rusiei de a suspenda aplicarea tratatului CFE modificat acesta era considerat ca fiind „hopelessly outdated”: „*The CFE Treaty in its present form is hopelessly outdated. Suffice it to say that it was signed in 1990 and proceeds from the existence of two opposed military-political alliances – NATO and the Warsaw Treaty Organization. Since then the Warsaw Treaty Organization ceased to exist. Neither does the Soviet Union exist any more. And the former allies of the USSR have joined NATO. The 1990 CFE Treaty does not take all those changes into account.*”¹ Poziția Ministerului de Externe rus respinge în același comunicat orice fel de intercon condiționare juridică între implementarea angajamentelor de la Istanbul (ca o condiție prealabilă ratificării) și ratificarea tratatului CFE Adaptat, precizând foarte clar că în perioada de suspendare a aplicării tratatului, Rusia nu poate fi juridic constrânsă de nici o limită care fixează un anumit plafon al forțelor convenționale (și asta în ciuda faptului ca în mod transparent statele NATO au respectat în tot acest timp limitele prevăzute de tratatul CFE Modificat): „*In practical terms, in particular, providing information and receiving and conducting inspections will be temporarily suspended. Russia during the suspension will not be bound by any limits on conventional arms*”.

3. Concluzii

Într-o audiere în fața Comisiei pentru Securitate și Cooperare în Europa, profesorul de Relații Internaționale, Rajan Menon, propune o paralelă interesantă între Rusia anului 2007 și Germania care succede Republicii de la Weimar: ambele au pierdut un război și au fost umilite de status-quo-ul postbelic responsabil în mare măsură de o diminuare a prestigiului internațional și a statului de mare putere. Însă în ambele cazuri acest parcurs de slăbiciune structurală produce practic același rezultat: reemergența discursului naționalist cuplată cu ascensiunea unui lider carismatic capabil să își consolideze legitimitatea pe o platformă politică care ambiționează și pledează pentru recâștigarea prestigiului internațional și a statutului de mare putere. Rusia anului 2007 este o „putere revizionistă” dar categoric nu în sensul „unui revizionism teritorial expansionist” (specific Germaniei anilor '30) ci în sensul revizuirii acelor instrumente negociate cu Vestul într-o perioadă de maximă slăbiciune și percepute astăzi de către noua elită ca limitând spațiul de manevră și de afirmare al unei mari puteri. Rusia anului 2007 este în mod esențial o putere revizionistă ce contestă elemente constitutive ale relației articulate pe parcursul anilor 90 între comunitatea euro-atlantică și Rusia post'90, o Rusie aflată atunci în defensivă diplomatică și într-o profundă situație de inechitate în raport cu Vestul: „*For the past several years, the Russia of Vladimir Putin has been sending very clear signals that it is no longer the weakened, troubled and Western-dependent state that it was following the collapse of the Soviet Union*”².

Toate acțiunile recente ale Rusiei de contestare a unor instrumente esențiale și care definesc interacțiunea Rusiei cu Occidentul trebuie lecturate din perspectiva logicii unei mari puteri aflate în căutarea recunoașterii prestigiului de altă dată: „*Frustrated with its place in the world, humiliated by its recent history of imperial collapse, and angry that it has not achieved acceptance by the West: Russia is all these things, but not immune to rational self interest and reasonable compromise. Russia*

¹ Press release, Statement by the Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, Moscow, 14 July 2007, <http://www.russianembassy.org/>

² Rajan Menon, Monroe J. Rathbone Professor of International Relations, Lehigh University, Hearing before Commission on Security and Cooperation in Europe, May 24, 2007, http://www.csce.gov/index.cfm?Fuseaction=ContentRecords.ViewDetail&ContentRecord_id=388&Region_id=0&Issue_id=0&ContentType=H,B&ContentRecordType=H&CFID=3497362&CFTOKEN=97274679 / accesat 21.02.2007

today is undergoing the aftermath of loss of empire and of great power status”¹.

Rusia anului 2007 vizualizează ordinea internațională articulată pe parcursul anilor 90 cu profundă suspiciune și de cele mai multe ori dintr-o logică de suma o. Pentru elita rusă ordinea europeană post 1990 este o ordine ilegală și nedreaptă impusă în contextul unei Rusii vulnerabilizate și aflate într-o avansată stare de slăbiciune structurală. Dacă mandatele lui Boris Elțin sunt asociate cu o perioadă a statului rus considerat în derivă, cu o democrație nefuncțională și într-o stare de marasm economic, Vladimir Putin este un restaurator al ordinii și al sentimentului de mândrie și măreție națională, fiind perceput ca un veritabil „state builder”. *„In the view of many Russians, however, the European order that emerged in the 1990s was imposed on a weak, vulnerable Russia... This order was, in the view of many Russians, unjust; a function of a latter day „Time of Troubles” to be challenged and to some extent rolled back. We are witnessing a backlash... President Vladimir Putin is often seen as a restorer of order and a state builder, and on the international stage, as a leader who has halted national retreat and sought to reverse it. Russians attribute to Putin a return to national pride”*². Extinderea NATO în zone extrem de sensibile pentru securitatea Rusiei precum Europa Centrală, statele baltice, Europa de Est dar și încurajarea aspirațiilor euro-atlantice ale unor state precum Ucraina și Georgia sunt percepute de către Moscova cu profundă suspiciune, întreaga arhitectură și dinamică euro-atlantică post’90 fiind contestabilă tocmai din perspectiva faptului că angajează o Rusie a anilor’90, vulnerabilă, fragilă incapabilă să-și articuleze potențialul de mare putere. Ordinea internațională articulată pe parcursul anilor’90 reflectă o logică exclusivă de maximizare a intereselor comunității euro-atlantice consecința fiind o diminuare considerabilă a sentimentului de securitate și a capitalului de prestigiu internațional asociat Moscovei. În acest sens și în acest context de senzitivitate internațională, cu o Europă dependentă energetic de Rusia, cu o Americă blocată într-o campanie de contra-insurgență și dependentă de poziția Rusiei în Consiliul de Securitate pe un set de dosare de o importanță crucială pentru prestigiul comunității internaționale precum Kosovo și Darfur, asistăm la emergența unei politici de putere revizionistă în măsura în care ținta anti-status-quo este o structură de ordine depășită incapabilă să integreze sau să mai reprezinte interesele Rusiei anului 2007: *“If all of this is unsettling, it is by no means unusual. Actually, Russia’s actions are rather predictable. They are the steps taken by a traditional power elite that, having suffered defeat and humiliation, is now bent upon the recovery of its assets, its authority and its capacity to intimidate.”*³ De aici interesul fundamental al Rusiei președintelui Putin de negare a raționalității fondatoare a tratatului CFE (pivotal fundamental al ordinii anilor 90) și de opoziție în raport cu orice inițiativă care afectează securitatea sa prin desfășurarea în imediată sa proximitate a scutului anti-rachetă și a unor baze militare americane chiar pe teritoriul unor state foste membre ale Pactului de la Varșovia.

Problematica scutului american antirachetă trebuie privit mai mult decât doar o dezbaterie serioasă care trebuie să producă răspunsuri concrete față de programul iranian de îmbunătățire a arsenalului național, fie că este vorba de arsenalul nuclear sau de programul balistic al guvernului de la Teheran⁴. E zguduitor de important impactul

1 E. Wayne Merry, Senior Associate, American Foreign Policy Council, Hearing before Commission on Security and Cooperation in Europe, May 24, 2007, http://www.csce.gov/index.cfm?Fuseaction=ContentRecords.ViewDetail&ContentRecord_id=388&Region_id=0&Issue_id=0&ContentType=H,B&ContentRecordType=H&CFID=3497362&CFTOKEN=97274679/ accesat 21.02.2007

2 Daniel Fried, Assistant Secretary of State for European and Eurasian Affairs, Remarks before the U.S. Senate Foreign Relations Committee on „Russia and USA-Russia Relations”, Washington, DC, June 21, 2007, <http://www.state.gov/p/eur/rls/rm/86990.htm> / accesat 21.02.2007

3 Paul Kennedy, „Worried about Putin’s Russia?” in *International Herald Tribune*, Monday, August 20, 2007, <http://www.iht.com/articles/2007/08/20/opinion/edkennedy.php> / accesat 21.02.2007

4 Ronald D. Asmus, *How Missile Defense Could Heal Transatlantic Relations*, in *The New Republic*, April 2, 2007, <http://www.gmfus.org/publications/article.cfm?id=293> / accesat 21.02.2007

pe care acest program antirachetă îl poate avea asupra relației transatlantice, serios afectată și încă incomplet refăcută după criza irakiană, dar la fel de important și asupra relațiilor între statele membre NATO, într-un moment în care Afganistanul este piatra de încercare a organizației și totodată pe fondul agravării relațiilor cu autoritățile de la Moscova ca urmare și a anunțului șoc produs de Federația Rusă de retragere din Tratatul privind Forțele Convenționale în Europa. Toate aceste chestiuni conexe produc o instabilitate nedorită la nivelul arhitecturii europene de securitate. Federația Rusă este un actor care nu trebuie absolut deloc neglijat, este un actor care trebuie adus la masa discuțiilor când apar germenii unei tensiuni la nivelul relației bilaterale sau multilaterale, *„așa numitele linii roșii care există pentru noi, când o amenințare apare la adresa securității noastre naționale sau la adresa ordinii legitime sau curente internaționale”* pomenea ministrul rus de externe Sergei Lavrov într-un discurs adresat studenților de la Institutul de Stat din Moscova pentru Afaceri Externe¹. Pe un ton hotărât Lavrov a punctat *„Rusia nu se târguiește și partenerii noștri internaționali trebuie să înțeleagă acest lucru”*. Interpretarea anunțului făcut de administrația de la Washington privind poziționarea radarului și a elementelor de interceptare în Republica Cehă și Polonia este tradus de oficialii de la Moscova, mai mult ca pe o amenințare și ca pe o retrasare a vechiului sistem aparținând războiului rece, cel al sferelor de influență. Opinie împărtășită de fostul secretar al apărării de la Moscova, Sergei Ivanov, în prezent prim adjunct al premierului rus, și care a transmis administrației Bush un mesaj direct fără prea multe valențe diplomatice *„Nu considerați securitatea voastră și stabilitatea Europei Centrale ca pe un lucru indiscutabil și să continuați să ne ignorați”*². Federația Rusă este conștientă de rolul pe care îl poate juca și de cât anume poate supralicita pentru a-și consolida poziția pe plan internațional, protejându-și interesele deopotrivă, mai ales că la acest moment deține pârguri suficiente de sensibile, mai ales în ceea ce privește securitatea energetică a continentului european pentru a-și promova și duce la îndeplinire cât mai bine interesele naționale.

Rusia încearcă pe cât posibil să își reia poziția de actor european și internațional în aceeași măsură în care înțelege să fie un jucător puternic la aceeași masă și joacă la maximum cartea reconfigurării securității europene. Alianța Nord-Atlantică se află în situația inedită de a se confrunța cu o nouă criză sau cu o acțiune inversă de consolidare normală a relațiilor interaliat datorită problematicei scutului antirachetă și găsindu-se în situația de a reia relația cu Federația Rusă pe un făgaș normal și să aducă în discuție argumente viabile care să delimiteze clar dezbaterile Moscova-Washington privind scutul american antirachetă de ceea ce va însemna cândva scutul antirachetă al NATO, și o relație constantă solidă cu Moscova.

Arhitectura de securitate europeană se află într-o dezbateră deosebit de amplă, propunerea SUA privind scutul antirachetă grăbește dezbaterile în interiorul NATO și obligă accelerarea procesului de transformare al Alianței, de asemenea a zdruncinat serios relația cu Rusia aruncând organizația într-o poziție destul de delicată, în ciuda colaborării constante din ultimii ani. Statutul provinciei Kosovo, Tratatul CFE și scutul antirachetă aduc Rusia din nou pe o poziție de forță și SUA de partea opusă acesteia, iar NATO plasată în imediata apropiere a acestei dezbateri cu misiunea de a menține nealterat consensul euro-atlantic, de a continua procesul de transformare acceptat la Riga, care include drept componentă importantă apărarea antirachetă a tuturor statelor membre și de păstrare a Federației Ruse în coordonatele relației de parteneriat special.

¹ *BMD Focus: Lavrov's red line*, by Martin Sieff, United Press International, http://www.upi.com/International_Security/Industry/Analysis/2007/09/05/bmd_focus_lavrovs_red_line_/7583/ accesat 21.02.2007

² *Ibidem*

Serbia versus Kosovo: planuri pentru un viitor incert

■ GEORGE SURUGIU

The Kosovo issue has become one of the top issues on international agenda. While the Albanian majority in the province hopes to establish an independent state by the end of 2007, Belgrade tries to assess its possible policy to confront such a possible outcome of the 120 days of negotiations with Pristina. So far, Serbia's ally, Russia, succeeded to block the 'Ahtisaari Plan' for Kosovo in UN Security Council. The article analyses Belgrade's situation and potential of compromise, taking into consideration Moscow's ambitions in Balkans, the pro-independence pressures from United States and the hesitant approach of European Union.

Keywords:

Kosovo, international negotiations, national minorities, Ahtisaari Plan

A tunci când cineva te atacă, trebuie să răspunzi cu aceeași măsură, în funcție de situație și circumstanțe, și să provoci pagube similare". Acestea sunt cuvintele primului ministru sârb, Vojislav Koštunica, rostite în cadrul unei conferințe de presă la Belgrad, prilejuită de aniversarea a o sută de zile de guvernare, la 30 August 2007¹.

Afirmația vizează viitorul Kosovo-ului, provincie locuită în majoritate de albanezi și care, *de jure*, este parte a Serbiei, dar *de facto*, este administrată de Națiunile Unite de la sfârșitul bombardamentelor NATO asupra Serbiei. Avertismentul este adresat statelor care ar recunoaște independența Kosovo-ului, dorită de majoritatea albaneză a provinciei dar respinsă cu vehemență de autoritățile sârbe. Premierul Koštunica a evitat să explice la ce fel de măsuri și respectiv „pagube” se gândește. Pentru un atent observator al situației din regiune, remarcile sale criptice capătă o rezonanță aparte, deoarece intervin la doar o zi după cele ale liderului ultranaționalist Tomislav Nikolić,

Opiniile exprimate în acest articol aparțin exclusiv semnatarului textului și surselor citate, neavând nicio legătură cu Misiunea OSCE în Kosovo – în cadrul căreia autorul activează ca funcționar civil internațional secundat de Guvernul României – și nici cu poziția oficială a autorităților române în legătură cu problema Kosovo.

¹ „Sednica povodm 100 dana Vlade”, B92.net, Beta, 30 august 2007.

vicepreședintele Partidului Radical Sârb (SRS), aflat în opoziție. Nikolić, cunoscut pentru excesele sale de limbaj, a amenințat deja cu un nou conflict în Kosovo, declarând că „atunci când unei țări i se ia o parte din teritoriu, întotdeauna există pericolul declanșării unui război”¹.

Deși Partidul Radical Sârb nu face parte din cabinetul de la Belgrad, potențialul negativ al retoricii reprezentanților săi nu trebuie neglijat, cum nu trebuie neglijată nici inflexibilitatea deschis asumată de liderii kosovari albanezi în ceea ce privește statutul final al provinciei. Șeful guvernului provizoriu de la Priștina, Agim Ceku, a afirmat răspicat că așteaptă recunoașterea independenței Kosovo-ului la 10 decembrie anul acesta, când se vor fi scurs cele 120 de zile de negocieri suplimentare impuse de Națiunile Unite. Supervizate de Grupul de Contact pentru Fosta Iugoslavie², prin intermediul unei „troika” formată din reprezentanți ai Statelor Unite, Uniunii Europene și Rusiei, aceste negocieri intervin după blocarea „Planului Ahtisaari” în Consiliul de Securitate al ONU, la 20 iulie, ca urmare a opoziției Moscovei, membru cu drept de veto. Planul prezentat de mediatorul ONU Martti Ahtisaari³, care propune un Kosovo independent sub supervizare internațională, cu o substanțială autonomie pentru enclavele locuite de sârbi, este considerat de albanezi drept baza oricăror viitoare negocieri. Belgradul însă respinge vehement independența Kosovo-ului și propune majorității albaneze din provincie o largă autonomie în cadrul Serbiei⁴.

Prăpastia dintre cele două părți a devenit și mai evidentă cu ocazia primei runde de negocieri purtate la Viena, la 30 august. Delegațiile Priștinei și Belgradului și-au prezentat pozițiile, separat, în fața diplomaților din „troika”, iar concluzia unanimă a comentatorilor a fost aceea că nu se întrevede nici-un progres în direcția unei posibile soluții de compromis⁵. La fel de pesimiste sunt și previziunile pentru negocierile directe dintre cele două părți, prevăzute să aibă loc la New York, în a doua parte a lunii septembrie.

La Priștina, cele 120 de zile de negocieri apar mai degrabă ca o amânare a independenței Kosovo-ului, obținută de Serbia ca urmare a presiunilor făcute de aliatul său, Rusia. Toți liderii politici importanți ai comunității albaneze se arată convinși că, deși este greu de precizat o dată clară, independența va veni cu siguranță⁶ iar aceasta nu constituie un subiect ce poate fi negociat cu Serbia. Mai mult, poziția oficială a Priștinei este aceea că minoritățile din Kosovo, în special cea sârbă, au primit suficiente garanții în cadrul „Planului Ahtisaari”, iar majoritatea albaneză nu poate accepta nici-un fel de relații viitoare cu Serbia, alta decât cele obișnuite existente între „două state independente”⁷. Politicienii albanezi, împreună cu mulți membri ai soci-

1 „Odoh, ako ode Kosovo”, *Vecernje Novosti*, 28 august 2007, p. 4; *V.I.P. Daily News Report* nr. 3664, 29 august 2007.

2 „Ceku: Pas 120 dimesh Kosova do te shpallet e pavarur” 1 septembrie 2007, *Balkanweb.com*.

3 Planul poate fi consultat la www.unosek.org/docref/Comprehensive_proposal-english.pdf. / accesat 21.09.2007. Argumentul de principiu oferit de Ahtisaari este acela că independența supervizată reprezintă unica opțiune, deoarece reintegrarea provinciei în Serbia nu este viabilă, iar administrarea internațională a Kosovo-ului nu poate fi extinsă la infinit (pentru detalii, vezi și raportul *International Crisis Group*, „Kosovo: No good alternatives to the Ahtisaari Plan”, *Europe Report* nr. 182, 14 mai 2007).

4 „Belgrade, Pristina harden positions ahead of new talks on Kosovo’s future”, *Associated Press*, 8 august 2007.

5 „Kosovo talks restart in Vienna; no deal in sight”, *Reuters.com*, 30 august 2007.

6 Cel mai bun exemplu în acest sens este discursul public al premierului kosovar Agim Ceku, rostit cu ocazia „Zilei Diasporei”, la 4 august 2007, în fața a aproximativ o mie de persoane, prezente la Memorialul „Adem Jashari” din satul Prekaz (centrul Kosovo-ului). Aceași poziție a fost reluată ulterior de numeroși politicieni de la Priștina; vezi și „Serbs, ethnic Albanians remain bitterly divided as new Kosovo talks get under way”, *Associated Press*, 30 august 2007.

7 „Kosovo asks Serbs to accept separate, cordial future”, *Reuters.com*, 30 august 2007; „Kthehen të matur”, *Express*, 31 august 2007, p. 7;

etății civile, sunt încredințați că independența nu le mai poate fi refuzată, deoarece prin „Planul Ahtisaari” s-au oferit concesii majore minorităților, în special cea sârbă, care – susțin aceleași voci – „a căpătat privilegii pe care nici-o țară vest-europeană le-ar accepta sau include în propria Constituție”¹. Există convingerea, la Priștina, că renegocierea pachetului de măsuri propuse de Ahtisaari ar putea afecta funcționalitatea viitorul stat kosovar, deoarece ar limita serios suveranitatea acestuia asupra întregului teritoriu al provinciei, respectiv în municipalitățile controlate de sârbi.

Temerile albanezilor kosovari sunt legate însă, în mare măsură, de tot mai desele referiri, inclusiv la nivel internațional, la posibila separare de Kosovo a zonei de nord a provinciei, delimitată de râul Ibar și locuită în majoritate de sârbi. La începutul lui iulie 2007, fostul prim-ministru rus Evgheni Primakov era citat de presa sârbă ca propunând un astfel de compromis². Ulterior, șeful diplomației franceze, Bernard Kouchner, declara că țara sa nu s-ar opune unei astfel de soluții, dacă ea ar fi agreată de ambele părți³. Ministrul de externe al Olandei, Maxime Verhagen, a caracterizat ideea separării ca fiind una „creativă”, în timpul vizitei sale la Priștina, la 28 august⁴, iar ministrul rus de externe, Serghei Lavrov, a afirmat recent că Rusia va susține orice acord pentru Kosovo convenit de părțile implicate, inclusiv partiția provinciei⁵.

Liderii kosovari se opun cu înverșunare aducerii în discuție a unui astfel de scenariu, proclamând integritatea teritoriului provinciei ca fiind unul dintre principiile de bază pentru reglementarea conflictului, așa cum au fost ele anunțate încă din 2003 de Grupul de Contact pentru Fosta Iugoslavie⁶. Premierul Agim Ceku nu a ezitat să avertizeze comunitatea internațională: „Dacă începem să retrasăm frontierele în Balcani, cine știe când și unde ne vom opri”⁷.

Paradoxul expus de declarația premierului kosovar nu trebuie trecut cu vederea; aceleași cuvinte sunt permanent pe buzele tuturor politicienilor sârbi, dar ele vizează integritatea teritorială a Serbiei. La Belgrad, argumentele albanezilor kosovari sunt respinse fără drept de apel. Suveranitatea Serbiei asupra Kosovo-ului este considerată dincolo de orice negociere; în schimb, majorității albaneze din Kosovo i se oferă o maximă autonomie⁸, incluzând competențe „în organizarea vieții economice, sociale și culturale, împreună cu elemente ce țin de relațiile internaționale, care nu presupun neapărat existența unui stat independent”⁹. Așa cum avea să detalieze ulterior ministrul de externe sârb Vuk Jeremic¹⁰, planul pentru reglementarea

1 „Vienna 3”, editorial nesemnat apărut în *Kosova Sot*, 30 august 2007.

2 „Primakov: podela Kosmeta ako pregovori propadnu”, *Politika*, 2 iulie 2007.

3 Zeri, 14 iulie 2007; „Major powers nudge Serbs, Kosovo towards partition”, *Reuters*, 12 iulie 2007; „Powers say partition may be an option for Kosovo”, *Reuters*, 12 august 2007; „Kosovo partition ‘on the table’”, *BBC News*, 13 august 2007.

4 „Ndarja ide creative”, *Express*, 29 august 2007, p.17.; Priștina reacts to Dutch FM’s statement”, *B92.net*, *Beta*, 29 august 2007.

5 „Lavrov does not dismiss partition as option”, *Beta*, 31 august 2007.

6 Celelalte două principii sunt refuzul întoarcerii provinciei la situația din 1999 și refuzul alipirii sale la un alt stat (Albania).

7 Declarație reprodușă de cotidienele de limbă albaneză de la Priștina (*Express*, *Koha Ditore*, *Kosova Sot*), la 29 august 2007; fostul premier kosovar Bajram Kosumi a sugerând deschis o posibilă compensare a pierderii nordului provinciei prin alipirea regiunii Preșevo, aflată la vest de Kosovo, unde trăiesc numeroși albanezi („Severno Kosovo u zamenu za Doljnu Preševa”, *B92.net*, 17 august 2007).

8 „Što pre dogovor s Albancima o statusu Kosova”, interviul cu ministrul sârb pentru Kosovo, Slobodan Samardžić, publicat de ziarul *Blizic*, la 6 august 2007.

9 „Ponuda Albancima: Srbiji granice, Kosovo u MMF-u”, *Politika*, 2 august 2007.

10 Jeremic a prezentat aceste propuneri într-un interviu oferit agenției *Associated Press*, la Washington, la 27 iulie 2007 (interviu citat de *BBC News*, la 1 august 2007 – „Serbia sees hope for Kosovo deal”).

situației Kosovo-ului ar urma să asigure păstrarea granițelor Serbiei recunoscute la nivel internațional, cea mai largă posibil autonomie pentru Kosovo, garanții internaționale privind drepturile omului și ale minorităților pentru toți locuitorii provinciei, precum și revenirea la casele lor a tuturor celor siliți de conflict să se refugieze în afara Kosovo-ului¹. În același timp, surse oficiale de la Belgrad au confirmat că Serbia ar putea accepta prezența în Kosovo a unor misiuni internaționale cu responsabilități în domeniul securității, susținute de organizații precum NATO și Uniunea Europeană, precum și stabilirea de relații directe între Priștina și Fondul Monetar Internațional².

Argumentele Serbiei în dosarul Kosovo se bazează pe principiile dreptului internațional, consfințite de Carta Națiunilor Unite. Liderii sârbi au subliniat în repetate rânduri că un stat democratic și suveran nu poate fi depozitat de aproape 15% din teritoriul său, doar pentru ca populația majoritară în regiune, dar minoritară la nivelul țării, dorește să se separe³. Neîndoiros, această poziție poate fi apreciată ca fiind conformă cu normele acceptate în relațiile internaționale, ce stau la baza construcției Organizației Națiunilor Unite și, nu în ultimul rând, a relațiilor bilaterale dintre state vecine și nu numai, pe întregul mapamond.

Prin urmare, Belgradul respinge „Planul Ahtisaari” și orice altă soluție pentru Kosovo care ar contravine principiului suveranității și integrității teritoriale a Serbiei. Din acest punct de vedere, blocarea „Planului Ahtisaari” la ONU, sub amenințarea veto-ului Rusiei, reprezintă o victorie pentru Belgrad, în războiul diplomatic asupra Kosovo-ului⁴. Desigur, este vorba doar de o bătălie, dar aceasta trebuie apreciată corect, deoarece implicațiile sale sunt importante la nivelul politicii internaționale.

Pentru Rusia, dosarul kosovar reprezintă în mod evident o ocazie de a-și lua revanșa față de umilitorul moment 1999, când Moscova nu a reușit să împiedice bombardamentele NATO asupra Serbiei. Astăzi însă, după ani de dificultăți economice, creșterea prețului petrolului și gazelor naturale pe piața internațională permite Federației Ruse să se re poziționeze ca o super-putere, în Europa și nu numai. Manifestându-se ca un apărător al dreptului internațional⁵, Moscova fructifică ocazia de a spăla din imaginea destul de șifonată căpătată în contextul conflictului din Cecenia. În același timp, Rusia nu are trupe în teren, prin urmare nu o privesc amenințările cu eventuale violențe din partea majorității albaneze, frustrată de mult-dorita independență. În fine, Rusia are o considerabilă marjă de mișcare în a interpreta în folosul propriu aproape orice posibilă soluție impusă în Kosovo, inclusiv o eventuală independență a provinciei, caz în care mișcări separatiste pro-ruse din spațiul ex-sovietic (Abkhazia, Transnistria etc.) ar beneficia de crearea unui precedent în Balcani.

Pentru Serbia, amicitia cu Rusia, atrăgătoare în prezent, riscă să coste destul de scump, la propriu și la figurat, pe termen mediu și lung. Deja, penetrarea capitalului rusesc în economia sârbă, prin intermediul unui tratament favorabil în cadrul programului de privatizare al Belgradului, a atras atenția Uniunii Europene. În iunie, comisarul european pentru extindere Ollie Rehn a ținut să precizeze că „atunci când te îmbrățișează un urs, fie el și prietenos, e bine să te păzești să nu te sufocă în strânsoare”⁶. Desigur, așa cum sublinia premierul Koštunica, este în interesul legitim

1 Majoritatea s-au refugiat și trăiesc în Serbia; Belgradul apreciază numărul acestor *internal displaced persons* la circa 200.000 de persoane, cele mai multe de etnie sârbă.

2 Apud. *International Crisis Group*, Europe Report nr. 185, august 2007, „Breaking the Kosovo Stalemate: Europe’s Responsibility”, p. 9.

3 „Kostunica: There are countries believing they will profit from Kosovo independence”, *V.I.P. Daily News Report* nr. 3633, 17 iulie 2007.

4 „Kostunica: UN will never grant Kosovo independence”, *B92.net, Beta*, 31 august 2007.

5 „Putin: Position on Kosovo base don rule of law”, *Voice of America*, 25 iunie 2007.

6 „Serbia aims to be EU ‘ candidate ’ in 2008”, în *EUobserver* din 13 iunie 2007.

al Serbiei să atragă investitori importanți din Rusia¹, însă la fel de legitim este și interesul Uniunii Europene în a se opune intențiilor Moscovei de a stabili un cap de pod în Balcani, cu un potențial perturbator pentru integrarea europeană a regiunii.

La Belgrad se manifestă, pe de altă parte, o tot mai pronunțată retorică anti-NATO a partidelor sârbe din opoziție, Radical și Socialist, care pare a găsi ecou și în opiniile unor reprezentanți ai coaliției la putere. Ministrul sârb al Afacerilor Interne, Dragan Jočić, și cel al Energiei, Aleksandar Popović, au acuzat recent Alianța Atlanticului de Nord și Statele Unite că intenționează să facă din Kosovo „un stat militarizat”, în care NATO ar avea puteri nelimitate conferite de „Planul Ahtisaari”². La începutul lui septembrie, în cadrul DSS câștiga teren ideea de a cere Parlamentului de la Belgrad să legifereze refuzul Serbiei de a deveni membru NATO în cazul proclamării independenței Kosovo-ului³. Astfel de declarații se suprapun peste sugestiile liderilor Partidului Radical Sârb, potrivit cărora Serbia ar trebui să abandoneze orice plan de a accede în NATO și să sporească, în schimb, cooperarea militară cu Rusia.

Refuzul Rusiei de a susține la ONU „Planul Ahtisaari” a pus într-o situație dificilă Statele Unite dar mai ales Uniunea Europeană, care deja acceptase propunerea. Ecurile acestui eșec, reverberate de mass-media moscovite⁴, nu au cum să treacă neobservate la Bruxelles, unde blocajul din Kosovo irită și amintește stânenitor de anii conflictului civil din Bosnia-Herțegovina, când statele europene s-au dovedit divizate. Nu trebuie uitat că, pentru UE, stabilitatea Balcanilor de Vest este mult mai importantă decât pentru SUA și Rusia – acesta fiind și motivul pentru care UE continuă să fie cel mai important susținător economic al Kosovo-ului, fără a abandona eforturile de a menține funcțională relația cu Belgradul. Interesul UE de a se extinde în Balcani, pe linia adoptată la Summit-ul de la Salonic din 2003, face din Kosovo un „dosar european”, a cărui rezolvare are nevoie de participarea activă și constructivă atât a Rusiei cât și a Statelor Unite și, nu în ultimul rând, de o deschidere maximă către compromis din partea Serbiei.

La rândul lor, Statele Unite au fost și rămân apropiate de promisiunile făcute albanezilor kosovari. Vizita președintelui George W. Bush la Tirana, în iunie, și mesajul său pro-independență a creat senzație în Kosovo. Cu toate acestea, opoziția Rusiei pare să fi temperat inițiativele Washington-ului, mai ales după întâlnirea Bush-Putin de la Kennebunkport, în iunie, când Kosovo nu a fost unul dintre subiectele de discuție pentru cei doi lideri. Secretarul de Stat Condoleezza Rice a dat asigurări că independența Kosovo-ului va veni după cele 120 de zile de negocieri sub egida Grupului de Contact, însă s-a ferit să precizeze o dată clară. Ulterior, adjunctul Secretarului de Stat al SUA, Nicholas Burns, a confirmat că țara sa este în continuare favorabilă acordării independenței Kosovo-ului în 2007⁵. La Belgrad, aceste declarații au fost dur criticate, fiind descrise ca periclitând rezultatul negocierilor deoarece sugerează o finalitate acceptată doar de una dintre părți.

Rezistând presiunilor SUA și încercărilor de persuasiune ale Bruxelles-ului, Serbia pare a-și propune atât continuarea proiectului de aderare la Uniunea Euro-

1 V.I.P. Daily News Report nr. 3637, 23 iulie 2007.

2 Ambii miniștri aparțin Partidului Democrat Sârb (DSS) al premierului Koštunica: „DSS continue war of words against NATO”, B92.net, 16 august 2007; „U.S. commander denies 'NATO state' Kosovo plan”, Reuters, 16 august 2007.

3 V.I.P. Daily News Report nr. 3668, 4 septembrie 2007;

4 Un comentator al canalului TV rus NTV, Alexei Pushkov, afirma la 7 iulie că „SUA și EU n-ar trebui să fie ajutate de Rusia să scape din situația dificilă din Kosovo”, deoarece un compromis acceptat de Moscova ar urma să fie „perceput în Vest ca o înfrângere a rușilor, nu ca un act de parteneriat” (citată în „Moscow content to block Kosovo resolution”, Radio Free Europe/Radio Liberty, 18 iulie 2007).

5 „Burns: U.S. wants Kosovo independent this year”, B92.net, 22 august 2007.

peană, cât și fructificarea la maximum a parteneriatului cu Rusia în contextul dosarului Kosovo. Astfel, liderii sârbi au respins hotărât ideea că ar putea fi constrânși, mai devreme sau mai târziu, să aleagă între integrarea europeană și Kosovo, caracterizând drept „indecentă” o astfel de situație evocată de „unele cercurilor europene”¹.

Criticii Serbiei, care nu sunt în mod necesar pro-albanezi, văd acțiunile Belgradului ca motivate de dorința de a evita, prin amânare, o soluție neplăcută în Kosovo. Astfel, potrivit *International Crisis Group* (*think tank* considerat a avea un discurs legat de agenda diplomației americane), Belgradul trage de timp în speranța că imposibilitatea de a rezolva statutul final al Kosovo-ului în viitorul apropiat va duce la o deteriorare a situației din teren, ca urmare a unor acțiuni unilaterale ale politicienilor albanezi sau a unor violențe de stradă îndreptate împotriva sârbilor din provincie, ceea ce ar întări poziția Serbiei la nivel internațional². Analiztii americani susțin că, dacă guvernul provizoriu de la Priștina proclamă independența Kosovo-ului fără girul Consiliului de Securitate al ONU, Serbia va putea în continuare să reclame *de jure* suveranitatea asupra întregului său teritoriu, indiferent de recunoașterea Kosovo-ului de către terțe state. Într-o astfel de situație, Belgradul își va permite, pe de o parte, să-și întărească vizibil controlul asupra părții nordice a provinciei, locuită în majoritate de sârbi, iar pe de altă parte, să acuze Priștina de secesionism și să încerce să blocheze recunoașterea noului stat ca subiect de drept internațional, în diverse foruri și organizații internaționale³. Această situație va crea, practic, un „conflict înghețat” în Balcanii de Vest, cu implicații negative asupra stabilității zonei (cele mai afectate state urmând a fi Macedonia și Bosnia-Herțegovina).

O astfel de evoluție ar amplifica probleme economice și sociale ale Kosovo-ului, mai ales în eventualitate unui embargo comercial impus de Belgrad, combinat cu presiuni asupra statelor vecine și asupra partenerilor economici ai provinciei⁴ (de exemplu, Macedonia, Muntenegru, Slovenia). Trebuie subliniat că, față de cele două milioane de locuitori ai Kosovo-ului, Serbia reprezintă o piață de patru ori mai mare, nu în ultimul rând cea mai mare din spațiul ex-iugoslav. Analiztii economici vest-europeni⁵ susțin că deja, companii din UE au învățat să evite Kosovo în favoarea Serbiei.

Dincolo de presiunile economice, Belgradul nu este lipsit, cel puțin la nivel teoretic, de instrumente politice pentru a reacționa *vis-à-vis* de posibila recunoaștere a independenței Kosovo-ului de către terțe state. O posibilitate ar putea fi aplicarea „doctrinei Hallstein”⁶ aplicată de Germania Federală între 1955 și 1969. Practic, Germania Federală își rezerva la acea vreme dreptul exclusiv de a reprezenta întreaga națiune germană, refuzând să stabilească relații diplomatice cu orice stat ce recunoștea Republica Democrată Germană. Doctrina Hallstein a fost abandonată în 1969, odată cu recunoașterea reciprocă a celor două state germane. O altă posibilă reacție a Serbiei, sugerată deja de Partidul Radical Sârb, este aceea a ruperii relațiilor diplo-

1 Ministrul sârb de externe Vuk Jeremic, citat de *V.I.P. Daily News Report* nr. 3642, 30 iulie 2006.

2 *International Crisis Group*, Europe Report nr. 185, august 2007, „Breaking the Kosovo Stalemate: Europe's Responsibility”, p. 10.

3 *Ibidem*, p. 11.

4 De exemplu, Serbia ar putea adopta o lege similară cu *Helms-Burton Act* (lege votată de Congresul american în 1996 prin care companiile străine ce fac afaceri cu regimul comunist din Cuba pot fi penalizate, inclusiv prin interzicerea accesului în SUA sau expulzarea din SUA a proprietarilor unor astfel de firme).

5 „Kosovo waiting for funds”, *Financial Times*, 13 august 2007.

6 Walter Hallstein (1901 – 1982), politician german, primul președinte al Comisiei Comunității Economice Europene.

matice cu statele care vor recunoaște independența Kosovo-ului. O variantă „soft” ar consta în reducerea relațiilor diplomatice la nivelul minim, fără întreruperea lor totală¹.

Indiferent de cursul evenimentelor din frământatul spațiu al fostei Iugoslavii, un lucru este clar: viitorul Serbiei este direct legat de procesul de integrarea europeană. Balcanii aparțin, de fapt și de drept, familiei europene, iar acest lucru, cu toate consecințele sale pentru procesul de reglementare a „dosarului Kosovo”, trebuie conștientizat atât la Belgrad cât și la Priștina, în interesul păcii, stabilității și dezvoltării economice a regiunii.

¹ Un gest radical ar fi recunoașterea de către Serbia a mișcărilor separatiste din statele ce vor stabili relații cu Kosovo-ul independent, permițând deschiderea de „ambasade” ale acestor organizații la Belgrad (de exemplu, Frontul Național pentru Eliberarea Corsicii, sau Armata Republicană Irlandeză). O astfel de sugestie a fost formulată însă public doar pe forumul de discuții al website-ului postului de radio sârb *Bg2.net*, la 31 august 2007, de către un comentator din Statele Unite.

Diferiți, dar uneori la fel!

Despre limitele clivajului stânga-dreapta la alegerile
prezidențiale franceze din 2007

■ SERGIU MIȘCOIU

This article investigates the limitations of the left/right cleavage in the French Presidential elections of 2007. The main hypothesis is that, despite the appearances, the right/left cleavage was weakened by the relative convergence of the two main candidates, Nicolas Sarkozy and Ségolène Royal, over the nodal issues of national identity, citizenship and immigration.

Keywords:

elections, presidential elections, left/right cleavage, national identity, citizenship, immigration

Alegerile prezidențiale din 2007 au fost considerate, din diferite motive, ca fiind alegerile care au reprezentat întoarcerea la „normalitate”, chiar și numai dacă ne gândim la faptul că stânga și dreapta au reușit, spre deosebire de alegerile din 2002, să își mențină candidații în turul al doilea, făcând din acesta o confruntare clasică. În plus, această prezență în turul al doilea părea să se bazeze pe recuperarea de către cei doi candidați a temelor care furnizaseră conținutul dezbatărilor dintre cele două tabere. Dacă Ségolène Royal (Partidul Socialist – PS) a privilegiat teme ca solidaritatea, echitatea socială, redistribuirea, protecția socială și descentralizarea, Nicolas Sarkozy (Uniunea pentru o Mișcare Populară – UMP) a preferat individul, munca, ordinea, respectul, defiscalizarea, apărarea națională.

Este însă această întoarcere la clivajul clasic consistentă pe toate planurile? În ciuda impresiei inițiale, conform căreia logica duelului îi determină pe candidați să prezinte idei și programe care îi opun pe cât posibil, o analiză mai profundă demonstrează faptul că a existat cel puțin o temă centrală asupra căreia candidații au avut poziții mai degrabă convergente – tema identității naționale. Convergența pozițiilor candidaților în ceea ce privește tema identității naționale, în ciuda caracterului discontunuu și puțin evident, s-a datorat importanței și *staturii prezidențiale* a acestei teme. Aceasta a reprezentat, *grosso modo*, nu

doar un acord asupra ne-marginalizării națiunii comparativ cu Uniunea Europeană, ci și o revalorizare a identității naționale, pe de o parte, ca element central al edificiului republican, iar pe de altă parte, ca sursă de legitimitate morală și politică.

Care a fost maniera de realizare a convergenței pozițiilor candidaților? A fost aceasta un element de bună sau, mai degrabă, de proastă strategie pentru cei care au pus-o în practică? Consecințele care au decurs din re poziționarea centrală a identității naționale și a cetățeniei în cadrul dezbaterilor prezidențiale din Franța din 2007 vor fi de lungă sau de scurtă durată?

Iată întrebările la care încercăm să răspundem în paginile următoare ale acestui articol. Ipoteza principală a analizei noastre este aceea că poziția convergentă stânga-dreapta asupra problemelor pe care le implică identitatea națională și cetățenia este rezultatul unui proces complex de combinare a efectelor mecanice ale lui 21 aprilie (2002) și a elementelor strategice planificate sau improvizate de către candidați și de către staff-urile acestora.

Context, mize și strategii

Cu scopul de a demonstra ipoteza demersului nostru de cercetare, încercăm mai întâi să punem în evidență prezența spectrului lui 21 aprilie ca parte esențială a contextului alegerilor prezidențiale din 2007. Pe 21 aprilie 2002, Jean-Marie Le Pen, președintele Frontului Național, a reușit performanța de a-l depăși cu două sute de mii de voturi pe candidatul socialist, Lionel Jospin (16,86 % față de 16,18 %) și de a participa astfel la al doilea tur al alegerilor prezidențiale, unde va fi fost învins de către Jacques Chirac, în jurul căruia o largă coaliție anti-lepenistă se crease între cele două tururi. Alegeri unice sub cea de-a V-a Republică, Prezidențialele din 2002 au fost marcate, așadar, de înlăturarea istorică a candidatului socialist încă din primul tur de scrutin, de prezența extremei drepte în turul decisiv, de cea mai ridicată rată de absenteism sub cea de-a V-a Republică (28,4 %) și prin alegerea *din oficiu*, în turul doi, a unui candidat pentru care mai puțin de 20 % dintre alegători optaseră în primul tur.

Percepute ca fiind un nou ecou al crizei structurale ce caracteriza viața politică franceză, criză care generase *fenomenul politic* al Frontului Național¹, alegerile prezidențiale din 2002 au avut urmări profunde pentru conștiința publică. În 2005, *Nu-ul* larg exprimat de către francezi față de Tratatul Constituțional European (54,67 %) va adânci și mai mult clivajul între clasa politică și cetățeni. Dacă temerile care îl propulsaseră pe candidatul frontist, Jean-Marie Le Pen, în al doilea tur al Prezidențialelor din 2002 fuseseră mai degrabă legate de insecuritate și de imigrație², acelea care au produs respingerea Constituției Europene erau determinate de pericolul suprimării modelului social francez.³ Punctul de joncțiune între preocupările sociale și cele legate de securitate părea a fi atins: majoritatea anchetelor și analizelor descriau coerența, aparent paradoxală, între voturile celor care contestaseră Constituția europeană, împărtășind mai degrabă argumente și opinii specifice stângii și cele ale celor care se opuneau Tratatului european în cauză, împărtășind argumente și opinii specifice dreptei⁴. De fapt, sub stindardul condamnării „euro-mondializării liberale”,

1 Vezi Sergiu Mișcoiu (2005), *Le Front National et ses répercussions sur l'échiquier politique français*, Cluj: EFES, pp. 5-7.

2 Vezi cercetarea *1er tour Présidentielle 2002: comprendre le vote des français*, disponibilă pe site-ul Institutului Ifop, <http://www.ipsos.fr/Canallpsos/poll/7549.asp> /accesat 4.06. 2007

3 Vezi cercetarea *La transformation sociale à l'ère de la mondialisation*, disponibilă pe site-ul Institutului Ifop, <http://www.ipsos.fr/Canallpsos/poll/8060.asp> /accesat 4.06.2007.

4 Vezi Dominique Reyne (2005), «La dissidence électorale» în *Le Figaro Magazine* din 4 iunie 2005, pp. 32-3.

contestatarii care făceau parte din rândul stângii și din cel al dreptei radicale, din rândul extremei stângi și din cel al extremei drepte, ori adepți ai „ninișmului” și-au reunit voturile, găsind astfel în Tratatul Constituțional țapul ispășitor ideal care trebuia să plătească pentru toate relele structurale sau conjuncturale ale societății franceze: șomajul, sărăcia, insecuritatea, pierderea valorilor; într-un cuvânt, un *Nu împotriva punerii în discuție a „felului de a fi francez”, din perspectiva modelului social (pentru electoratul de stânga și pentru cel de extremă stânga), cât și din perspectiva modului de viață (pentru electoratul de dreapta și pentru cel de extremă dreapta).*

Ca un efect incontestabil al acestui mecanism de coagulare trans-ideologică a polului contestatar, Prezidențialele din 2007 au fost plasate, de la început, mai întâi sub spectrul alegerilor prezidențiale precedente, și, mai apoi, sub amprenta respingerii Tratatului Constituțional. În mod mecanic, principalele partide care au propus candidați au căutat să evite erorile alegerilor din 2002:

- Pentru candidatul UMP, Nicolas Sarkozy, strategia era de a se plasa suficient de la dreapta eșichierului pentru a limita spațiul politic al contra-candidatului de extremă dreaptă (Le Pen), cât și pe cel a posibilibilor candidați de dreapta, de orientare suveranistă;

- candidata Partidului Socialist, Ségolène Royal, trebuia să împiedice cu orice preț apariția unui nou val de candidați de stânga (precum Jean-Pierre Chévènement¹ sau Christine Taubira²) și să obțină marginalizarea candidaților de extremă stânga; pentru aceasta, trebuia să se plaseze într-o logică a uniunii și a votului util, realizând astfel un „curcubeu” care să curpindă toate tendințele, de la cea social-democrată la cea socialistă de stânga;

- candidatul Uniunii pentru Democrația Franceză (UDF), François Bayrou, trebuia să ocupe, în mod strategic, centrul, „preluând” alegătorii de centru-dreapta, care votaseră în 2002 cu Jacques Chirac sau cu Alain Madelin³ și seducând alegătorii de centru-stânga (social-democrați, radicali de stânga și ecologiști);

- în fine, pentru candidatul Frontului Național, Jean-Marie Le Pen, strategia era aceea de a scăpa de eticheta de candidat extremist (care provocase respingerea sa în turul al doilea al alegerilor din 2002), moderându-și, de această dată, discursul și preluând astfel electoratul eurosceptic de dreapta, electorat care votase în 2002 cu Chirac, cu Saint-Josse⁴ sau cu Boutin⁵ și care se presupunea că ar fi fost înclinat să voteze în 2007 cu Sarkozy sau cu de Villiers⁶.

Date fiind toate aceste mize, cei doi candidați ai principalelor partide au fost nevoiți să elaboreze strategii de ocupare a spațiului electoral – a celui de centru-stânga și de stânga – Ségolène Royal – și a celui de dreapta moderată și de dreapta

1 Jean-Pierre Chévènement, candidat al stângii suveraniste, obținuse 5,33 % în 2002; a fost consilier special al lui Ségolène Royal pentru alegerile prezidențiale din 2007.

2 Christine Taubira, candidată a Partidului Radical de Stânga, primise 2,32 % în 2002. Nu s-a prezentat în 2007, susținând candidatura lui Royal. În total, candidații care reprezentau stânga ne-extremistă și ne-socialistă obținuseră în 2002 16,27 %, deci aproximativ același scor ca și candidatul socialist Lionel Jospin (16,18 %), ceea ce produsese eliminarea acestuia din urmă încă din primul tur.

3 Alain Madelin, candidat al partidului dreptei libérale Democrația Liberală, obținuse 3,91 % în 2002. Nu s-a prezentat în 2007.

4 Jean Saint-Josse, candidat al partidului tradiționalist Chasse, Pêche, Nature et Traditions (Vânătoare, Pescuit, Natură și Tradiții), obținuse 4,23 % în 2002. „Urmașul” său din 2007, Frédéric Nihous, nu a reușit să strângă decât 1,15 %.

5 Christine Boutin, candidata drepte catolice, adunase 1,19 % în 2002; nu s-a prezentat în 2007, susținând candidatura lui Nicolas Sarkozy.

6 Philippe de Villiers, candidat al drepte suveraniste, a obținut 2,23 % în 2007. Nu se prezentase în 2002.

radicală – Nicolas Sarkozy. Însă urcarea vertiginoasă în sondaje a candidatului centrist, François Bayrou, a schimbat radical situația, determinând radicalizarea candidaților socialist și popular pe teme care să le permită identificarea în opoziție față de candidatul UDF. Această operațiune nu s-a dovedit însă la fel de dificilă pentru ambii candidați: în vreme ce Sarkozy marșase încă de la început pe teme de dreapta, tocmai pentru a seduce alegătorii lui Jean-Marie Le Pen, Ségolène Royal trebuia să surmonteze handicapul tentativei de cucerire a zonei de centru, centru care avea de acum un candidat propriu, ce părea mai periculos pentru candidata socialistă decât pentru candidatul UMP.

Acesta este momentul în care candidata socialistă a început să accentueze cu precădere elementele care o diferențiau de candidatul centrist. Și cum punctul principal de diferențiere a lui François Bayrou față de ceilalți candidați era orientarea europeanistă a candidatului centrist, Ségolène Royal (ea însăși favorabilă lui *Da* în 2005), și-a permis, în martie 2007, să efectueze un viraj în ceea ce privește tema identității naționale. Se presupunea că această alegere strategică îi va fi asigurat voturile suveraniștilor de stânga, de dreapta sau chiar de extremă dreapta, care nu erau pregătiți să voteze cu Sarkozy datorită liberalismului economic propăvăduit de acesta și care i se opuneau lui François Bayrou datorită atașamentului său față de Europa.

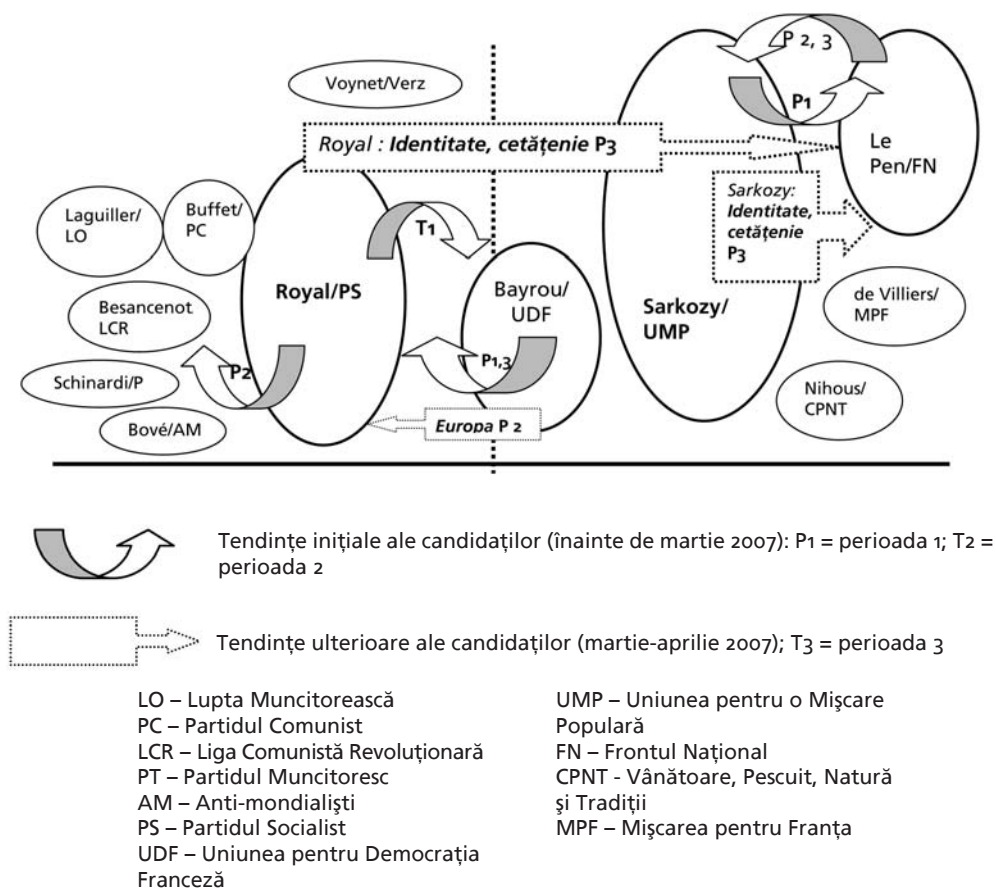

Fig. nr. 1. Dispunerea și evoluția candidaților pe axa stânga-dreapta.

Astfel, în mod paradoxal, Ségolène Royal și Nicolas Sarkozy s-au „întâlnit” pe tema identității naționale și pe cea a cetățeniei, în sensul recuperării acestora pentru a se face auziți „peste” François Bayrou și pentru a evita un nou puseu al lui Jean-Marie Le Pen, care avusese în 2002 un monopol asupra acestei teme. Dacă înainte de martie 2007, anumite semne lăseseră să se întrevadă preferința lui Ségolène Royal față de acest tip de temă¹, ultimele două luni de campanie au fost marcate de o adevărată „mobilizare națională”.

În fapt, tocmai tema identității naționale și, prin asociere, cea a obținerii cetățeniei franceze, este cea care a provocat apropierea celor doi principali candidați înainte de primul tur al alegerilor prezidențiale. Reluarea temelor naționale în discursurile lui Ségolène Royal a culminat cu afirmațiile privind recucerirea simbolurilor naționale (drapelul tricolor și Marseieza), afirmații făcute în timpul deplasării în Provence, către sfârșitul lunii martie 2007 și care au atras critici concertate din partea extremei stângi și a centrului². Dar, din nou, „supra-licitarea identitară” s-a dovedit mult mai profitabilă pentru dreapta decât pentru stânga politică: conform sondajelor, poziția lui Nicolas Sarkozy în materie identitară a fost percepută de către electorat ca fiind legitimă și înscrisă în tradiția dreptei de la valorile căreia acesta se revendica, în vreme ce „alunecarea” lui Royal către un discurs cu componente identitare sonore nu a făcut decât să susțină imaginea caricaturală a unei candidate cu un profil politic vag, aflată în căutarea unor teme de campanie pe teritoriul ideologic al adversarilor³.

Am putea, de asemenea, să explicăm schimbarea de macaz a candidatei socialiste în ceea ce privește cetățenia și identitatea prin evidențierea unei strategii „anti-21 aprilie”, al cărei inspirator pare să fie ex-suveranistul Jean-Pierre Chévènement, devenit consilier personal al lui Ségolène Royal. Ca și în 2002, se presupunea că dreapta și extrema dreaptă își vor fi concentrat campania – îndeosebi pe ultima sută de metri – pe temele care le avantajează. Dat fiind profilul lui Nicolas Sarkozy, tema care ar fi avut cele mai multe șanse să devină calul de bătaie al sfârșitului de campanie ar fi fost cea a identității și cetățeniei. Dar, de data aceasta, stânga nu s-ar mai fi lăsat păcălită, ca în 2002, arătându-și „naivitatea” în ceea ce privește această problemă⁴. Din contră, stânga ar fi trebuit să atace pe terenul adversarului pentru a-l deposea pe acesta de temele „regaliene” și pentru a-l neutraliza.

Cum s-a ajuns la punctul de convergență?

Cum s-au exprimat cei doi candidați pe aceste teme-cheie? Nicolas Sarkozy s-a poziționat, încă de la început, în apărătorul ideii națiunii identitare: naturalizarea trebuie condiționată de învățarea limbii franceze și de respectarea „normelor și obiceiurilor poporului francez”⁵. Imigrația „suportată” trebuie să lase locul celei „alese”. Această din urmă propunere era consonantă cu acțiunea guvernamentală a lui Sarkozy în calitatea sa de Ministru de Interne, acțiune care a privilegiat selectarea noilor

1 «(...) La nation qu'il ne faut pas abandonner à la droite, et qui n'a pas à être opposée à la République et à l'État (...)», extras din discursul lui Ségolène Royal pronunțat pe 7 octombrie 2006 la Consiliul Național al Partidului Socialist și disponibil pe http://www.desirsdavenir.org/index.php?c=sinformer_cequejaiddit&id=203 /accesat 4.06.2007.

2 <http://www.la-croix.com/article/index.jsp?docId=2298630&rubId=4076> /accesat 5.06.2007.

3 Vezi articolul «29 mars: Identité Nationale, sans papiers... Royal ne convainc pas les Français» în *Le Figaro* din 29 martie 2007, bazat pe al 12-lea sondaj din seria *Politoscope* Le Figaro-LCI.

4 Lionel Jospin mărturisea în direct „că păcătuiește printr-o anume naivitate în ceea ce privește problema insecurității” (pe 3 martie 2002).

5 Vezi documentul de campanie «Toutes mes propositions», p. 15, disponibil pe site-ul www.sarkozy.fr /accesat 5.06.2007.

cetățeni prin intermediul restricțiilor legale. Excepțiile de la această manieră de obținere a cetățeniei sunt legate exclusiv de misiunea universală a Franței: cetățenia va fi acordată totuși persoanelor care trăiesc „sub regimuri în care drepturile elementare ale omului sunt violate”¹. Dar, în afara acestei excepții, care servește mai degrabă susținerii proiectării puterii mondiale a Franței, deschiderea față de imigranți din anii 1960 nu va fi „în nici un caz reproducă”². Regularizarea persoanelor fără acte, care, în cea mai mare parte, sunt imigranți, „nu va fi în nici un caz automată”, întrucât „Franța nu are vocația de a-i adăposti pe toți nefericiții acestei lumi”³. Față de un Jacques Chirac mai degrabă preocupat de „fractura socială” și de remedierea consensuală a acesteia, Nicolas Sarkozy nu ezită să apese pedala pentru a câștiga cursa electorală cu Le Pen și combină, într-o manieră explicită, mai ales către sfârșitul campaniei, tema acordării cetățeniei cu temele imigrației, insecurității și identității, abținându-se totuși, cu câteva mici excepții, de la derapajele rasiste sau ultra-naționaliste⁴. În acest context, atacurile lui Jean-Marie Le Pen contra sa nu reușesc decât să îi confere lui Sarkozy o legitimitate suplimentară, susținută și de originea ne-franceză a părinților, care îl pune la adăpost de contestări prea virulente pe tema rasismului.

Cu ce rezultate? Periferiile „sensibile” resping, în general, viziunea lui Sarkozy bazată, pe de o parte, pe respectarea tradițiilor, și, pe de altă parte, reînnoirea socială radicală. Orașele din Vest și, mai ales, din Sud-Vest, dominate de tradițiile centristă, social-democrată sau radicală de stânga, votează mai ales cu Ségolène Royal sau cu François Bayrou. În schimb, restul țării este dominat, în mod indubitabil, încă din primul tur, de candidatul dreptei moderate – mai ales Nord-Estul și Sud-Estul, aflate odinioară sub influența lui Jean-Marie Le Pen.

Ségolène Royal a avut, în 2006, un start care trebuia să îi asigure, la vremea aceea, diferențierea față de oferta politică a celorlalți candidați socialiști la investi-tură. Ruptura cu „ortodoxia” i-a asigurat victoria în interiorul propriei tabere, însă cu prețul punerii în mișcare a platformelor concurente, ceea ce avea să alimenteze imaginea unei candidaturi relativ contestate și slab susținute de către curentele socialiste minoritare. Această ruptură a fost marcată mai ales de propunerile „non-doctrinare” privind „restabilirea ordinii prin încadrarea militară a tinerilor delincvenți” și a stagiilor de reeducare pentru „părinții iresponsabili”⁵. În ceea ce privește imigrația, Royal respinge viziunea dreptei, denunțată ca fiind „neo-colonialistă”, dar pare că preferă, totuși, soluțiile care se concentrează pe limitarea imigrației, precum sprijinirea dezvoltării țărilor cu o emigrație puternică, „pentru a asigura dreptul familiilor respective de a trăi demn în țările lor de origine”. Dacă în ceea ce privește insecuritatea și imigrația, Ségolène Royal părea „oricum, numai laxistă nu”, ea s-a arătat mult mai moderată în privința regularizării copiilor fără acte, fiind favorabilă acesteia⁶.

Din contră, din noiembrie 2006 și până februarie 2007, Ségolène Royal și-a temperat tonul, dând impresia unei întoarceri la o viziune programatică, mai apropiată de „standardele” PS. Efectul combinat al presiunilor exercitate de către apa-

1 Extras din discursul pronunțat de Nicolas Sarkozy pe 29 aprilie la Paris.

2 «Je dis que ceux qui n'ont pas de papiers n'ont pas vocation à demeurer en France», *Libération*, 22 august 2006. Vezi și documentul de campanie «Toutes mes propositions», p. 15, disponibil pe situl www.sarkozy.fr /accesat 5.06.iunie 2007.

3 Extrase din dezbaterile televizate Sarkozy-Royal din 2 mai 2007.

4 Rămân celebre afirmațiile lui Nicolas Sarkozy din timpul revoltelor din 2005 referitoare la „canaliile” (*racaille*) care populează cartierele sărace și la necesare „epurare” (*nettoyage au Karscher*) a acestora.

5 Vezi, printre altele, articolul «Sarkozy demande le soutien de Royal» în *Le Nouvel Observateur* din 1 iunie 2006.

6 <http://archquo.nouvelobs.com/cgi/articles?ad=societe/20060713.OBS5066.html&host=http://permanent.nouvelobs.com> /accesat 5.06.2007.

ratul partidului, precum și imperativul securizării flancului său stâng – pe care era amenințată de cinci posibili candidați „anti-liberali” – au determinat o poziționare mai tradițională a lui Royal în această perioadă. Însă numeroasele momente tensionate, precum dezertarea trezorerului Eric Besson, au obligat-o pe Royal să efectueze o adevărată relansare a campaniei. Relansarea s-a produs tocmai prin recuperarea temelor naționale, precum cetățenia, identitatea și imigrația. Așa cum am văzut mai sus, strategia candidatei socialiste era aceea de a bate dreapta și extrema dreaptă pe propriul lor teren. Cum? Prin inserarea temelor legate de identitate și de imigrație în cele mai importante acțiuni de campanie: intonarea Marseiezei la meetingurile socialiste, revalorizarea discursurilor patriotice ale Părinților socialismului (Jean Jaurès, Léon Blum, „confiscați” de către Nicolas Sarkozy), recuperarea democrației naționale în fața „derivei liberale mondialiste”.

Pentru a-l contra deci pe un Sarkozy care se lansase într-o cursă de capacitate a electorilor lui Jean-Marie Le Pen, Ségolène Royal trebuia să cucerească spațiul electoral și tematic al acestuia. Rezultatul a fost că cei doi principali candidați s-au găsit pe aceeași lungime de undă, reublicană și națională – inedită, din punct de vedere ideologic, pentru un candidat de stânga și nepracticată de vreun candidat de dreapta în ultimii treizeci de ani. Dar această recuperare a temelor naționale, deși susținută de strategiile ambilor candidați, s-a dovedit profitabilă, în primul rând, pentru Nicolas Sarkozy. O parte a electoratului pentru care socialismul trecea, înainte de toate, prin internaționalism, s-a regăsit cu greu într-o candidată socialistă care făcea apologia virtuților națiunii, agitând drapelul tricolor; această parte a electoratului i-a preferat pe Olivier Besancenot și, mai ales, pe François Bayrou, care se remarcaseră prin pozițiile lor față de „derapajul naționalist” al discursului lui Royal¹.

Și deci, în ciuda diferențelor care îi opuneau în privința unei palete largi de teme din sfera socialului și din cea a economicului, discursurile despre națiune ale celor doi candidați evidențiau viziuni relativ congruente, în special în ceea ce privește conținutul identității și naționalității franceze, rolul statului în menținerea acestora, susținerea mijloacelor de promovare a imaginii Franței în lume și legătura dintre identitate și ordinea statală de drept. Cei doi candidați erau de acord în privința necesității de a nu lăsa discursul național pe mâna extremei drepte². Mai mult, ei împărtășeau convingerea „patriotică” conform căreia națiunea este valoarea esențială care trebuie repusă în centrul oricărei construcții politice³. Simbolurile naționale au misiunea de a-i face pe francezi mândri de identitatea lor: cei doi candidați „cad de acord” și asupra acestui aspect, Ségolène Royal părănd chiar mai puțin înclinată să renunțe la acestea decât contra-candidatul său⁴. În fine, cei doi candidați consi-

1 După Institutul Ipsos, 17 % din alegătorii lui Lionel Jospin din 2002 au votat în 2007 cu François Bayrou, așa cum au făcut-o și 15 % din totalul simpatizanților socialiști. <http://www.ipsos.fr/CanalIpsos/poll/8427.asp> /accesat 15.06.2007.

2 Vezi afirmațiile făcute în acest sens de Ségolène Royal, în cadrul emisiunii «Grand-Jury» din 25 martie 2007 pe canalul de televiziune LCI. Pentru Nicolas Sarkozy, vezi articolul «Identité nationale: Nicolas Sarkozy persiste et signe» apărut în *Le Figaro* din 14 martie 2007, p. 8.

3 «Bien sûr que la question sociale est centrale, mais la question de l'identité, à cause de la mondialisation, l'est aussi», declarație a purtătorului de cuvânt al PS și apropiat al lui Ségolène Royal, Julien Dray, reluată de cotidianul *Libération* pe 27 martie 2007, <http://www.liberation.fr/actualite/politiques/elections2007/243626.FR.php> /accesat 15.06.2007. În ceea ce îl privește pe Nicolas Sarkozy, vezi partea finală a discursului pronunțat de acesta în cadrul meetingului de campanie de la Marsilia, pe 19 aprilie 2007, disponibil pe www.sarkozy.fr (accesat pe 15.06.2007).

4 «Il y a eu des larmes qui ont coulé sur les joues, c'était impressionnant de voir la gauche reconquérir cet hymne trop longtemps laissé à l'extrême droite et au Front national.[...] Certains ont perdu leur vie à travers le monde en reprenant cet hymne libérateur qui est celui des républicains qui ont voulu justement résister contre les armées de l'Ancien régime, qui ont essayé de mater la Révolution», declarație preluată de pe blogul prezidențial al lui Ségolène Royal, <http://segosphere45.canalblog.com/archives/2007/04/07/4595256.html> /accesat 15.06.2007.

derau că una din misiunile cele mai importante ale noului președinte va fi aceea de a asigura strălucirea Franței în lume: între 1 și 18 aprilie 2007, cei doi candidați repetă în aceeași frază cuvintele „strălucire” (*rayonnement*) și „Franța” (*France*) aproximativ de tot atâtea ori¹.

Dacă revenirea la clivajul stânga-dreapta părea a fi trăsătura principală a acestor alegeri prezidențiale, există cel puțin un domeniu în care acest clivaj a fost puțin irelevant. În ciuda diferențelor dintre cei doi candidați în ceea ce privește, în primul rând, regularizarea persoanelor fără acte și cadrul instituțional menit să asigure preservarea identității naționale, Ségolène Royal și Nicolas Sarkozy s-au regăsit într-o viziune convergentă potrivit căreia națiunea, republica și democrația sunt indissociabile. În consecință, orice decizie politică privind acordarea cetățeniei și schimbarea cadrului legislativ care reglementează integrarea și imigrația trebuie să fie luată ținând seama de imperativul prezervării identității franceze, cu toate că aceasta poate fi percepută în mod diferit de stânga și de dreapta – de către prima, mai degrabă sub forma unui model social și politic, de către a doua, mai ales sub forma unui model cultural și politic.

Pe termen foarte scurt, convergența celor două tabere a avut drept consecință adjudecarea voturilor claselor populare de către cei doi principali candidați. Pe termen mediu, a fost avantajat Nicolas Sarkozy, de vreme ce candidata socialistă a abandonat în favoarea lui François Bayrou un electorat înstărit și ne-naționalist, un electorat pe care Ségolène Royal nu îl va regăsi decât parțial în turul al doilea. Pe termen lung însă, consecințele ar putea fi și mai importante. Dreapta republicană pare să fi regăsit mijloacele care îi lipseau, încă de la sfârșitul anilor șaizeci, pentru a cuceri electoratul popular și suveranist care îi preferase odinioară pe Jean-Marie Le Pen, pe Philippe de Villiers sau chiar pe Jean-Pierre Chevènement. Invers, stânga socialistă pare mai divizată ca niciodată în ceea ce privește realizarea unei strategii politice coerente, iar unul dintre motivele acestei derivate este legată de „voluntarismul” candidatei socialiste, care a optat pentru o campanie personală, bazată pe teme „ne-ortodoxe”, așa cum este tema națiunii. Pe de altă parte însă, pe termen foarte lung – dar cu o anticipare constând în puseul socialist din turul al doilea al alegerilor legislative din iunie 2007² – stânga franceză pare în măsură să își aproprie temele naționale. Precedentul creat de folosirea inedită a acestor teme în campania din 2007 ar putea să se dovedească profitabil: utilizarea de către socialiști a acelorași teme în 2012 sau chiar mai devreme va putea trece drept firească, ceea ce nu s-a întâmplat în 2007. Consecințe complexe ale unei convergențe neașteptate...

1 Ségolène Royal – de 312 ori, iar Nicolas Sarkozy – de 289, dacă luăm în calcul declarațiile și discursurile pronunțate în cadrul meetingurilor și documentele elaborate și publicate în perioada respectivă.

2 „Tsunami-ul albastru” anunțat după primul tur nu a avut loc în cel de-al doilea tur al legislativei din iunie 2007. Dacă, în seara primului tur, totalul stângii (PS+PCF+Verts) era de numai 38,9 %, cu un singur deputat ales, iar dreapta (UMP+Noul Centru+MPF) domina cu 45,1 % și 109 de deputați aleși, în cel de-al doilea tur de scrutin, raporturile s-au echilibrat: 48,7 % pentru stânga (227 mandate) și 49,6 % pentru dreapta (237 mandate).

Criza Uniunii Europene. O perspectivă de filosofie politică.

Pierre Manent, *La raison des nations: réflexion sur la démocratie en Europe*
Paris, Gallimard, 2006. ISBN 978-2070777341

Uniunea Europeană este în pericol de dizolvare geografică pentru că nu-și definește limitele, politică pentru că guvernarea se decuplează de cetățean și de sens pentru că se topește în umanitate prin desconsiderarea explicită a abordării obiective a religiei. Așa s-ar putea sintetiza în câteva cuvinte reflecția lui Pierre Manent asupra democrației în Europa, condensată în paginile volumului „*La raison des nations*” („Rațiunea națiunilor”) apărut în cursul anului trecut la cunoscuta editură pariziană Gallimard. Reflecția lui Manent își afirmă relevanța nu atât pentru că vine din partea unui liberal toquevillian sau al discipolului lui Raymond Aron, ci pentru aparține unui filosof politic, adică a celui tip de gânditor care lipsește Europei. Prin lentilele acestuia nu se citește doar viața noastră de cetățeni, ci forma politică în care noi existăm și în care noțiunea de cetățenie se umple cu sens. Forma politică este conceptul căruia Pierre Manent și-a dedicat studiul și pe care acum ni-l supune atenției într-o manieră practică prin raportarea la o construcție politică dată. În acest sens, „*Rațiunea națiunilor*” este un volum neobișnuit care propune o arheologie a prezentului în lumina și cu instrumentele teoretice ale autorilor la care autorul său și-a câștigat maturitatea intelectuală: Montesquieu, Weber, Hobbes, Rousseau, Aron și, desigur, Toqueville.

Din punct de vedere al filosofiei politice, criza Uniunii Europene este o criză de fond deoarece nu este în măsură să propună un sistem de agregare a indivi-

zilor. Pentru Manent statul suveran și națiunea formează singura formă politică în care indivizii devin cetățeni și în care comunitatea reală prinde contur. Pentru ca formula corpului suveran să fie înțeleasă, cel puțin teoretic, indivizii au trecut printr-o stare numită și de natură în care fiecare constituia propriul său suveran de la care emana unica lege valabilă a naturii umane: autoconservarea. Aceasta impunea, articularea comportamentului individual în funcție de intențiile celui alt. Perceperea celui alt ca sursă de violare a legii autoconservării era de natură să legitimeze starea de „*homo homini lupus*”, adică de om lup omului. Prima idee de ieșire din starea de natură a aparținut lui filosofului englez Thomas Hobbes. Publicarea în 1651 a „*Leviathanului*” nu este nici pe departe un exercițiu teoretic așa cum în mod injust filosofia tinde să fie privită. Starea de natură pe care Hobbes a descris-o prin apelul la sintagma „*homo homini lupus*” sau „*bellum omnium contra omnes*” a existat. Pentru Hobbes, războiul civil britanic dintre 1642 și 1651 între regaliști și parlamentariști a ilustrat războiul tuturor contra tuturor. Soluția pe care Hobbes o propune pentru ieșirea din starea de natură se întemeiază pe „*contractul social*”, adică încredințarea drepturilor individuale unui corp suveran puternic, în persoana regelui. Așa s-a născut națiunea și ordinea socială.

Creația statelor-națiune în decursul secolului al XIX-lea reprezintă finalitatea unui parcurs al gândirii politice de aproape două veacuri, deschis așa cum

s-a arătat mai sus, de Thomas Hobbes prin „Leviathan”. Din secolul al XIX-lea națiunea devine un liant între indivizi, caracterizați prin dezorganizare și guvernați de dreptul la propria supraviețuire și stat ca formulă geografică de organizare a acestora. În acest context, Alexis de Tocqueville publică în 1835 cartea „Despre democrația în America” care devine nu doar cea mai densă reflecție politică asupra democrației, ci și opera unui psiholog al democrației. Pentru Manent, Tocqueville este sursa filosofică de la care meditația sa asupra democrației în Europa se hrănește. Astfel, statul suveran și națiunea sunt „condițiile de posibilitate” ale democrației (*La raison des nations*, p. 25). Trecut în umbră, pe de o parte, de chestiunea socială și lupta de clasă de esență marxistă delimitată de Pierre Manent între 1848 și 1968 și, pe de altă parte, de împlinirea formulei de stat-națiune, Tocqueville se cere redescoperit în lumina evoluției însăși a conceptului de democrație care stă la baza a două „imperii democratice”: SUA și Europa. În viziunea lui Manent, ambele sunt unite de comerț și de evoluția ideilor democratice, mai ales după ce critica totalitarismului (Hannah Arendt, Leszek Kolakowski, Raymond Aron) și căderea acestuia a așezat premisele devenirii democrației ca „religie universală”. Însă ambele sunt despărțite de Atlantic prin modelul de democrație pe care-l propune fiecare. În timp ce Statele Unite, mai ales după evenimentele de la 11 septembrie 2001, se repliază în jurul unei națiuni centrale și afirmarea democrației în lume, Uniunea Europeană se transformă în ceea ce gânditorul numește „agenție umană centrală” a cărei principală nuanță este democrația fără popor. La fel ca și Tocqueville, Manent privește din nou dincolo de ocean pentru a reflecta asupra democrației, cu singura diferență că spre deosebire de precursorul său reflecția nu vizează organizarea principiilor democratice în interiorul unui stat, ci în interiorul unei ficțiuni statale, până acum în mod unic reprezentată de Uniunea Europeană.

Democrația nu există în Uniunea Europeană nu pentru că profilul constituțional al Parlamentului European este

departe de cel al Parlamentului Național care prin esență reprezintă corpul suveran, ci pentru că ceea ce o face posibilă (națiune europeană și stat european) nu există și citind paginile autorului ne vom da seama că nici nu pot exista atât timp cât modelul de construcție a națiunii și a statului este inaplicabil. Uniunea Europeană se conturează în jurul unor valori universale, abstracte care evacuează dimensiunea geografică din dezbatere. O dată ce devine imposibil de stabilit granițele Uniunii Europene, se elimină dimensiunea teritorială care reprezintă condiția existenței statului. Versiunea europeană a democrației pentru Manent pare să meargă în sens contrar celei americane în măsura în care propune un model invers de re-creare a democrației decât cel obișnuit. Instituirea democrației se face prin eliminarea dimensiunii geografice (extinderea indefinită) și a formei politice (diminuarea statului-națiune).

În statul membru al Uniunii Europene, individul este cetățean, însă în cadrul Uniunii Europene înseși acesta nu are nici un statut real chiar dacă ideea cetățeniei europene vine să sugereze un scop spre care se tinde. Deși se bazează pe cedarea unei părți din suveranitatea națională, Uniunea Europeană nu articulează nici o relație cu individul care o compune. Democrația, adică ceea ce ar trebui să creeze contextul unei raportări a individului la organismul supranațional nu există. Democrația post-națională este o ficțiune în Uniunea Europeană. Ruptura dintre individ și Uniunea Europeană nu se face doar în absența democrației, ci și în cea a guvernării reprezentative care în viziunea lui Manent este o consecință logico-temporală a statului suveran. Gambetta întotdeauna urmează lui Richelieu și nu invers (p. 49).

Criza de existență a Uniunii Europene este un efect al suprapunerii a două procese la care se recurge în mod deliberat: eliminarea progresivă a formei politice tradiționale de co-existență a indivizilor prin culpabilizarea ideii de stat suveran și națiune (apelul la excesele naționaliste de la sfârșitul secolului XIX și început de secol XX) și imposibilitatea Uniunii Europene

de a propune un nou contract social care să stea la baza alcătuirii unei noi tipologii comunitare. Pentru un gânditor politic acest lucru înseamnă în mod direct ruperea legăturilor dintre indivizi și așezarea acestora într-un context de neclaritate a raporturilor orizontale (îndivizii între ei) și verticale (între indivizi și ceea ce se presupune că trebuie să-i reprezinte), fapt care trimite cu gândul la starea de pre-politică descrisă de Hobbes. În alți termeni, imperativul unificării umane pe fondul globalizării la care americanii răspund prin întărirea unei națiuni centrale este privit de europeni prin ura de sine ca popor vinovat de propriul trecut (de câteva decenii națiunile una câte una și-au făcut un proces de *mea culpa* în relație cu trecutul ultimului veac) și adorarea de sine ca o umanitate construită din identități pe cată de diverse, pe atât de dificil de așezat într-un tipar (pp. 17 – 18).

Și discursul să fie complet, volumul de reflecții al lui Pierre Manent asupra democrației în Europa este consolidat de polemica în jurul statutului internațional al provinciei Kosovo care într-un mod cu totul contrar tendințelor Uniunii Europene ridică o chestiune care se dorește uitată: formularea unui stat plecând de la existența unei națiuni definită pe criterii etnice. Temerile că soluționarea problemei Kosovo s-ar putea transforma din nou într-un butoi cu pulbere nu doar al Balcanilor, ci al întregii lumi nu sunt deloc lipsite de substanță. Provincia Kosovo ar putea crea precedent pentru celelalte teritorii europene (deci spații geografice) care-și așteaptă recunoașterea naționalității: Catalonia, Țara Bască, Scoția. Dintre acestea, Scoția este la un pas de obținerea independenței de Anglia și deci ieșirea din Marea Britanie la exact trei veacuri de la semnarea actului de uniune. În fața acestor tendințe, discursul actual al Uniunii Europene este erodat de sentimentul inadecvării la problemele timpului. Când s-a constituit ca idee în 1950 și ca instituție în 1957, Comunitatea Economică Europeană reflecta înțelegerea spiritului timpului (*Saeculum*) de către generația părinților fondatori. CEE reprezenta soluția Europei la războiul clasic așa cum a fost în cele

două versiuni mondiale. Mimarea ideii de cetățenie europeană plecând de la criteriul adeziunii la valori care face dificil de stabilit limitele teritoriului ocupat și forma politică de organizare a acestuia este un prim pas către inadecvare. În această cheie de lectură a procesului de integrare europeană, respingerea constituției europene este un semnal de maturitate nu doar pentru că temporizează elanul desființării națiunii ca singura formă de comuniune, ci și pentru că restituie solemnitatea discursului filosofic înaintea acțiunii politice propriu-zise. Așa cum a fost subliniat mai sus, pentru nașterea a ceea ce astăzi avem ca state independente și suverane a fost nevoie de două veacuri de gândire politică. Asumarea succesului ideii europene pentru o etapă de evoluție care s-a încheiat cu prăbușirea comunismului, adică a pericolului care a impus un nou mod de relaționare a statelor-națiune, și grăbirea impunerii unei forme care nu-și poate crea fondul s-a făcut în absența discuției filosofice de tipul celei pe care Pierre Manent o propune. Adecvarea la evoluția actuală presupune deci un efort de filosofie politică a gânditorilor dezangajați politic (deocamdata Uniunea Europeană poartă amprenta oamenilor de acțiune și prea puțin a oamenilor de reflecție). O dată ce modelul adeziunii la valori comune universale dar foarte abstracte devine lipsit de sens, nu rămâne decât fie reîntoarcerea la sursele inițiale de creare a statului-națiune (religie, istorie și limbă comună), fie regândirea unui nou contract social. Altfel spus, reinventarea lui Hobbes, Locke sau Rousseau în secolul XXI. Faptul că reflecția lui Manent se oprește nu doar asupra conceptelor de democrație și națiune, ci ia în calcul și religia este de natură să sugereze perspectiva reîntoarcerii la sursele inițiale. Citarea lui Voltaire ca motto („Cel care nu îndrăznește să privească în mod direct polii vieții umane, religia și guvernarea, nu este altceva decât un laș”) sugerează defectiunea esențială de gândire a Uniunii Europene: desconsiderarea religiei. Sugestiv sau nu, sesizarea unui produs care poartă marca Franței se face chiar de către un francez. Nespecificarea originilor

iudeo-creștine ale Europei în preambulul tratatului constituțional a fost argumentată prin faptul că Europa după ce secole a fost divizată de religie, sugerarea unei laicități ar readuce unitatea. Într-adevăr, secolele XVI-XVIII reprezintă istoria unui îndelung conflict religios sau având surse religioase, fie că a fost în interiorul corpului creștin, fie între creștini și păgâni (cum erau numiți în epocă musulmanii). Invoarea unei realități istorice care se bucură de o altă interpretare în prezent creează dificultatea stabilirii unei posibile limite a extinderii. A vorbi de religie ca „fapt politic” înseamnă a recunoaște că, deși religia și politica reprezintă forme de comuniune (p. 70), ele se află într-un raport de intercondiționare. Altfel spus, tipul de religie influențează o anumită formă politică. În anii 30, Carl Schmitt în tratatul său de „Teologie politică” dezvoltă teza potrivit căreia construcția politică reprezintă o variantă secularizată a modelelor teologice. În această optică, diferențele nu dogmatice, ci de viziune privind organizarea socială ale religiilor devin esențiale în organizarea unei construcții politice. În condițiile în care Turcia reclamă dreptul de a adera la Uniunea Europeană, identitatea acestei organizații care înainte de toate înseamnă delimitarea sa, cere receptarea naturii politice a creștinismului și a islamismului. Acceptând faptul că există, dincolo de anumite asemănări, percepții diferite, întrebarea care se pune este în ce măsură poate fi impus unui teritoriu o formă politică care prin natura sa se bazează pe înțelesuri diferite? Rezumarea Europei la dimensiunea creștină ar putea ușura, în optica lui Pierre Manent, construirea unei identități care să dea sens unei comunități umane. Ipoteza avansată în mod filosofic de Manent este întărită de cercetările socio-politice care confirmă că una din premisele instaurării și aprofundării democrației reprezintă omogenitatea. Un teritoriu marcat de clivaje face dificil de receptat în mod egal mecanismul democratic.

Spre deosebire de discursul britanic, Manent în lucrarea sa aduce un argument politic în favoarea dimensiunii exclusiv economice a Uniunii Europene care în

mod fatal se află cuprinsă între două construcții politice care cunosc un reviriment al naționalismului. Pe de o parte, este vorba de SUA care prin curentul neoconservator își fortifică națiunea (Anatol Lieven), iar pe de alta parte este China unde creșterea economică se îmbină cu accese naționaliste (Barthélémy Courmont).

Cu toate acestea, euroscepticismul lui Pierre Manent nu este organic. El apare mai curând ca urmare a imposibilității Uniunii Europene de a propune un model viabil de comuniune. În lumina filosofiei politice care de la Platon se află în căutarea celei mai bune forme de guvernare, individul care prin natura sa este social (zoon politikon), adică are nevoie de comunitate, se află în pericol câtă vreme denunțarea formei politice tradiționale în care-și consumă existența se conjugă cu incapacitatea articulării unei forme politice care să-l aducă într-un alt tip de comuniune. În acord cu viziunea lui Tocqueville, individul are nevoie de democrație nu doar că-i este psihologic indispensabilă, ci și pentru că este unica sursă de egalitate a condițiilor care umple cu sens politic ideea de cetățenie, ci și pentru că libertatea sa înseamnă egalitatea în drepturi civile. În afara formelor politice care pot institui tipul de democrație cel mai aproape de natura psiho-socială a individului (care deocamdată până în acest moment sunt statul suveran și națiunea), acesta se regăsește într-un real pericol care poate explica răbufnirile violente așa cum a fost revolta periferiilor pariziene. Pentru acest tip de reflecție, decât să meargă împotriva propriei idei, Europa ar trebui să rămână la stadiul care a consacrat-o în primă etapă, adică cooperarea economică prin păstrarea intactă a formei politice tradiționale (statul suveran și națiunea); cel puțin până când gânditorii politici vor propune un nou model intelectual de organizare socială care să filtreze efectele pe care globalizarea le are asupra indivizilor.

Nicolae Drăgușin

Declinul puterii americane

Immanuel Wallerstein, *Declinul puterii americane: Statele Unite într-o lume Haotică*
București, Incitatus, 2005, ISBN 973-86575-5-5

Declinul puterii americane este ultima lucrare publicată pe piața românească a sociologului american Immanuel Wallerstein, apărută în 2003 și preluată de Editura Incitatus în 2005, în traducerea lui Anton Lapedatu. În universul livresc, literatura de consum orientată către analiza fenomenului american la sfârșit și început de secol cunoaște o atenție proporțională cu numărul crescând de lucrări ce invadează bibliotecile și librăriile din toată lumea, inclusiv în peisajul intelectual autohton. Într-un Est încă netălmăduit după experiența comunistă, memoria colectivă tinde să asocieze orice proiect de stânga cu realitatea unui regim despot și cu eșecul totalitarismului. Este deci relativ scuzabilă ignorarea și rezerva pe care autorii de stânga le întâmpină în peisajul intelectual autohton.

Ilustru sociolog și istoric american de orientare neomarxistă, Immanuel Maurice Wallerstein (n.1930) face parte din acea generație de savanți și gânditori, alături de Jürgen Habermas sau Alain Besson, care și-au valorificat potențialul în ceea ce am putea numi interstițiile istoriei – acele intervaluri dintre marile evenimente ale acesteia – prea tineri pentru a lua parte la al Doilea Război Mondial și prea în vârstă pentru a împărtăși excesul adolescentin al generației '68, acești oameni s-au maturizat în lumea tensionată a Războiului Rece, război jalonat de fenomene precum: decolonializarea, criza rachetelor, destinderea și căderea zidului berlinez. Crescut în New York, Wallerstein

devine încă din adolescență captivat de mișcarea de decolonializare, focalizându-se pe cazul Indiei. A frecventat Universitatea Columbia unde a obținut doctoratul și unde a predat până în 1971, când s-a transferat la Universitatea McGill. Din 1976 până la retragerea sa în 1999 a funcționat ca profesor de sociologie la Universitatea din Birmingham. A fost de asemenea conducătorul Institutului Fernand Braudel pentru Studiul Economiei, Sistemelor Istorice și Civilizației până în 2005. În 2000, a fost numit Senior Research Scholar la Universitatea Yale. Între 1994-1998, a activat ca președinte al Asociației Internaționale de Sociologie. În cariera sa a fost distins cu numeroase premii și titluri de doctor honoris causa și membru de onoare al mai multor instituții și universități din lume. Din opera sa, putem cita selectiv: *Sistemul lumii moderne*, apărută în trei volume în 1974, 1980 și 1989; *Anti-systemic movements*, împreună cu Giovanni Arrighi și Terrence Hopkins, London, Verso (1989); *Race, Nation, Classe*, împreună cu Etienne Balibar, London, Verso (1991); *Geopolitics and geoculture*, Cambridge, Cambridge University Press (același an); *Declinul puterii americane*, apărută în anul 2003 la Editura Incitatus

Nu putem înțelege opera lui Immanuel Wallerstein fără a discuta conceptul de sistem mondial, care reprezintă însuși miezul acesteia. Influențat de Karl Marx și de istoricul Fernand Braudel, Wallerstein consideră că există un singur sistem economic – cel capitalist ce servește

ca bază suprastructurii politice formată din diferitele state care ocupă mapamondul. Acest sistem mondial, conchide el mai departe sub zodia scrierilor lui Marx și Braudel, a luat naștere în secolul XVI, odată cu zorii erei coloniale și cu începutul expansiunii vest-europene, proces care s-a încheiat tocmai în plin secol XX. Preluând teoretizările lui Braudel, Wallerstein consideră că relațiile din acest sistem sunt orientate în jurul raporturilor de producției și sunt ierarhizate conform unei ordini geometrice – sistemul capitalist s-a extins de la un anumit centru embrionar care este Occidentul la care s-au adăugat noi și noi teritorii. Centrul reprezintă astfel zona cea mai dezvoltată care exercită o capacitate de exploatare și dominion asupra zonelor semi-periferice și periferice ale sistemului. Teoria Braudel – Wallerstein s-a bucurat de un succes enorm în țările lumii a treia mai ales în deceniile VIII și IX, ale secolului trecut, în perioada imediat postcolonială când problema dezvoltării și a stabilității s-au pus în mod acut. La noi, teoriile sale privind capitalismul periferic au fost utilizate de Ilie Bădescu, în America Latină o serie de economiști proeminenți precum Furdado și Raul Prebisch s-au folosit de ideea sistemului mondial pentru a elabora teorii ale imperialismului. Conform lui Wallerstein orice sistem mondial durează în jur de cinci secole după care cedează locul altei orânduirii. Sistemul capitalist, în opinia sa, se află la soroc, și, ca urmare a crizelor structurale care se vor adânci, cu timpul își va încheia existența. O posibilă critică, chiar situându-ne în grila de înțelegere marxistă se referă la durata sistemelor mondiale. Trecutul ne arată că atât Antichitatea cât și Evul Mediu au fost perioade care au depășit cu mult intervalul de cinci sute de ani. Autorul pare deci să formuleze o lege a dinamicii istorice extrapolând o experiență istorică, cea a lumii moderne, ceea ce este un demers forțat.

Un concept important pe care Wallerstein îl introduce pentru a descrie relațiile ierarhice din interiorul sistemului mondial este cel al mișcărilor anti – siste-

mice. În relațiile tensionate dintre muncitori și deținătorii capitalului (conform teoriilor marxiste), primii pot recurge la anumite comportamente anti-sistemice (greve, sindicalizare, boicot, violențe stradale, sabotaje) pentru a contesta legitimitatea structurilor existente și a cere mai multe drepturi. Analog, deplasând discuția la nivel internațional, statele periferice recurg la anumite comportamente care pot îmbrăca haina luptelor de reforme sociale și revendicări naționale împotriva țărilor centrale. În acest sens, un loc deosebit, îl acordă Wallerstein mișcărilor din perioada 1968-1973 care străbat în diferite forme întreaga lume, întreg sistemul mondial: de la revoltele studențești din Franța, Italia și RDG, la revoluția pentru drepturi civice din SUA și Mexic și la Revoluția culturală din China, destalinizarea din URSS și ascensiunea nasserismului în Orientul Mijlociu, proaspăt independent. Mișcările din 1968, deși disparate sunt unificate de două cauze: lupta împotriva hegemoniei americane stabilite după 1945 și ceea ce Wallerstein numește nemulțumirea față de neîmplinirea promisiunilor "Vechii Stângi". Vechea Stângă, care ar îngloba social-democrația și proiectul comunist, nu reușiseră să creeze acea lume echitabilă și egalitară promisă, ceea ce a condus la un nou val de proiecte egalitare în anii '60. Concluzia lui Wallerstein este aceea că 1968, prin eșecul său a delegitimizat mișcările anti – sistemice, fapt care trebuie corectat în viziunea sa. Wallerstein nu face o împărțire a acestor mișcări anti – sistemice în funcție de vreun criteriu politic sau moral. Astfel, în *Declinul puterii americane*, el introduce organizațiile fundamentaliste precum Al-Qaida în rândul mișcărilor anti-sistemice. Pentru acesta, resuscitarea mișcărilor anti-sistemice reprezintă chezașia menținerii unei societăți civile globale care să se opună centrului și acumulării de capital și bogăție a acestuia.

Lucrarea *Declinul puterii americane* este, într-un fel, un rezumat al întregii opere a lui Immanuel Wallerstein. Ea reia problematica multora dintre cărțile și conferințele sale anterioare, multe dintre

ele fiind transcrise aici fără nici un fel de modificare. Întreg discursul lucrării de față este o încercare de a combina o descriere a tabloului lumii prezente în interiorul unei digresiuni de perspectivă. Pentru Wallerstein, cartea are trei scopuri strâns înmănunchiate: unul intelectual – de a analiza realistă; unul moral – de a decide care sunt valorile lumii în care vrem să trăim și, în sfârșit, cel de-al treilea, politic – de a stabili cum s-ar putea schimba ceea ce el consideră a fi o lume aflată în pragul haosului. Firul discursiv este articulat în jurul momentului devenit deja clișeu al atacurilor din 11 septembrie 2001 asupra Turnurilor Gemene din New York. Dar, pentru autorul nostru, declinul puterii americane a început odată cu războiul din Vietnam și cu încetarea forței valabilității acordurilor de la Bretton Woods, la începutul anilor '70, când Lyndon Johnson a epuizat rezervele de aur americane ce garantaseră supremația colosului nord-atlantic în lumea de după Yalta. Atacurile din 11 septembrie au reprezentat atât pentru decidenții americani, cât și pentru opinia publică, un duș rece după o perioadă de beatitudine datorată unei creșteri economice artificial susținute în timpul anilor '90. Criza structurală a economiei americane se mulează, în efortul conceptual al lui Wallerstein, peste criza mult mai amplă a sistemului economic mondial. El preia ideea ciclurilor Kondratiev, descoperite de economistul rus al cărui nume îl poartă. Conform lui Kondratiev, economia parcurge cicluri de câte șaizeci de ani, împărțite în câte două faze: faza A, de creștere și acumulare și capital, urmată de o fază B, a declinului și recesiunii. Pentru Wallerstein perioada celor treizeci de ani glorioși, 1945 – 1970, a reprezentat o fază Kondratiev A, pentru a trece într-un moment de tip B, odată cu criza petrolului. Concluzia este un optimistă, pentru cei care trăim în acești ani, întrucât începutul secolului XXI ar putea să coincidă cu un nou episod de prosperitate generalizată sau măcar cvasi-generalizată, însoțit, crede Wallerstein, de un fenomen deflaționist, asemănător aceluia din secolul XVIII. Ciclurile economice nu alternează în mod

perfect din cauza suprasarcinii, urmând ca sistemul capitalist actual să dea naștere unui/unor nou/noui sistem/sisteme socio-economice în următorii 50 de ani¹. Impresia pe care o capătă cititorul printre rândurile asupra cărora se apleacă, este aceea că vina a ceea ce Wallerstein pare să arate a fi o stare de anarhie s-ar datora perioadei de pubertate a unei noi lumi care se va solidifica în următoarele două – trei generații. Deși chipul care ne este înfățișat este unul îngrijorător, paginile lucrării nu degajă scenariul unei apocalipse ca la cinema. Economistul este dublat de sociolog, și nu se cantonează într-un determinism brut. Da! Lumea este în schimbare, dar tocmai perioadele de schimbare, afirmă autorul *Sistemului mondial*, oferă posibilitățile cele mai fertile de influențare a evenimentelor. Concluzie afirmată și mai devreme în *Geopolitics and Geoculture* (1991). Viitorul nu a fost scris și deci fiecare are un cuvânt de spus. Dacă părțile morală și intelectuală din țelurile auto-propuse la începutul cărții sunt atinse, partea politică rămâne neclară. Wallerstein nu oferă soluții conturate de viitor. Iarăși nu este clar de ce puterea americană s-ar afla pe un traseu descendent: deoarece războiul din Irak amenință să se vietnamizeze și să capete un caracter de uzură care va epuiza resursele americanilor sau pentru că întreg sistemul capitalist se șubrezește și atunci Statele Unite vor împărtași soarta întregii lumi printr-o logică de incluziune? Nu se poate să nu te întrebi dacă, nu cumva, Immanuel Wallerstein reia vechea ipoteză a lui Marx, care lega soarta revoluției proletare și deci sfârșitul capitalismului de cea a Marii Britanii, țara cea mai avan-

1 În corespondența purtată de recenzator cu Immanuel Wallerstein acesta pare să incline mai degrabă către scenariul unui sistem mondial global și nu a unei pluralități de sisteme regionalizate care să-și dispute oportunitățile secolului XXI. Aceasta regionalizare ar putea să apară, admite Wallerstein doar în eventualitatea unor evenimente cu adevărat catastrofice (o combinație de conflicte nucleare și dezastre geo-ecologice de proporții uriașe- fapt căruia îi acordă o probabilitate redusă).

sată a acelor timpuri, pentru a o înlocui cu Statele Unite, în timpurile actuale. Cu toate acestea, textul lucrării nu acordă în întindere locul principal problemelor de astăzi ale gigantului american, ci însăilează eseuri scrise pe parcursul anilor '90 și care atacă diferite sectoare, cum ar fi rasismul, structura cunoașterii și problemele epistemologice și paradigmatică ale cercetătorilor din științele sociale, revoluțiile din 1968 sau Islamul.

Pentru a reveni la afirmația inițială *Declinul puterii americane* se dorește o operă de popularizare a ideilor sub masca unei teme, vulgarizată între timp – aceea viitorului posibil al națiunii în mijlocul căreia Statuia Libertății și-a adunat un trecut plin de simboluri. Ironic pare că însuși autorul se vede obligat să apeleze la tehnicile reclamei unui capitalism pe care îl acuză și blamează cu destulă înverșunare. Cum ni se opera lui Wallerstein, din această perspectivă?! În ciuda criticilor adăugate cu timpul, edificiul intelectual al operei sale rămâne unul de referință pentru începutul secolului XXI. Deși lecția secolului tocmai depășit ne arată că teoria marxistă și proiectul politic care a pretins că se inspiră de la acesta au eșuat, trebuie să avem în vedere că îngrijorarea față de viitorul sistemului capitalist și al ideologiei liberale în interiorul căruia acesta s-a dezvoltat, poate fi întâlnită la autori care ar putea fi considerați a ocupa întregul spectrul al opțiunilor politice actuale: Josphe Nye, Susan Strange, Theodore Lowi etc. Immanuel Wallerstein este un autor de anvergură, indiferent dacă suntem sau nu de acord cu el. Din păcate, densitatea lucrării nu aduce nimic nou în raport cu lucrări mai vechi ale sale cum ar fi *Geopolitics and geoculture* și *Antisystemic movements* arătând o oboseală a posibilității de inovare. Totuși, *Declinul puterii americane* este opera unui patriarhat intelectual care trebuie neapărat citită.

Silviu Sergiu

Index de autori

Loredana Enăchescu – doctorand la specializarea Economie Mondială, Facultatea de Relații Economice Internaționale, Academia de Studii Economice București, Master în Relații Internaționale, Facultatea de Științe Politice, Universitatea București.

Vlad Flonta – a absolvit Facultatea de Științe Politice și Administrative a Universității București. Din 1997, consultant și intermediar de afaceri independent. În prezent, doctorand la SNSPA și *Goethe-Universität Frankfurt am Main*, cu o teză despre elitele economice postcomuniste.

Octavian Manea – Masterat în *Relații Internaționale* – 2007 (Facultatea de Științe Politice, Universitatea București); Licențiat în *Științe Politice* – 2004 (Facultatea de Științe Politice, Universitatea București).

Sergiu Mișcoiu – Doctor în științe politice (Franța), doctor în istorie (România), Sergiu Mișcoiu predă cursuri de știință politică la Facultatea de Studii Europene a Universității «Babeș-Bolyai» din Cluj.

Vasile Nazare – Conferențiar la Catedra de Științe Umane și Comportamentale a Academiei Navale *Mircea Cel Bătrân* din Constanța.

Alexandra Petrescu – Doctorandă în Științe Politice la Universitatea București, master în Științe Politice la Universitatea București, Diplomă de Studii Apro fundate în Științe Politice la Universitatea Liberă din Bruxelles. A publicat două articole: «Le féminisme rou main et le vote universel entre les deux guerres», în *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, vol. III, n° 3, București, Meridiane, 2003, pp. 781-805, «Pouvoir aux femmes ou femmes au pou-voir? Le mouvement des femmes roumaines en débat (1929-1944)», în *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, vol. V, n° 3, București, Nemira, 2005, pp. 665-694. A publicat de asemeni recenzii în *Studia Politica. Romanian Political Science Review*.

Emanuel-Mihail Socaciu – Doctorand în filosofie. Lector universitar la Facultatea de Filosofie, Universitatea din București. A publicat: *Filosofia politică a lui Thomas Hobbes* (coord.), *Texte fundamentale ale gândirii politice* (în colaborare).

George Surugiu – Ccadru didactic asociat, Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării, Universitatea din București; funcționar civil internațional, membru al Misiunii Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa (OSCE) în Kosovo.

Liviu Tatu – Masterat în *Relații Internaționale* – 2006 (Facultatea de Istorie, Universitatea București); Licențiat în *Istorie* – 2004 (Facultatea de Istorie, Universitatea București).

SUMMARY

Internal Politics: Perspectives

The Restitution of Nationalized Buildings: Preliminary Moral Evaluation.....	3
<i>Emanuel-Mihail Socaciu</i>	
Social and Political Paradoxes	20
<i>Vasile Nazare</i>	
The Romanian Electoral System and the Gender Equality	32
<i>Alexandra Petrescu</i>	

International Politics: Actors and Neighborhoods

European Neighborhood Policy and the Euro-Atlantic Partnership.....	39
<i>Loredana Enăchescu</i>	
20 th Century and the Responsibility of Elites.....	48
<i>Vlad Flonta</i>	
Recent Debates and their Influence on European Security.....	58
<i>Liviu Tatu și Octavian Manea</i>	
Serbia versus Kosovo.....	73
<i>George Surugiu</i>	
Different but similar	80
<i>Sergiu Mișcoiu</i>	

Reviews

EU Crisis. A Political Philosophy Approach.	88
<i>Nicolae Drăgușin</i>	
<i>Pierre Manent, La raison des nations: réflexion sur la démocratie en Europe</i>	
Decline of American Power	92
<i>Silviu George</i>	
<i>Immanuel Wallerstein, Declinul puterii americane: Statele Unite într-o lume Haotică</i>	

Scena internațională: actori și vecinătăți

coordonator: Romulus Brâncoveanu

„Sfera Politicii” este înregistrată în Catalogul Publicațiilor din România la numărul 4165.

Răspunderea pentru textele scrise aparține autorilor.

Pentru a reproduce un text din revistă este necesar acordul scris al redacției „Sfera Politicii”.

Reproducerea textelor în alte condiții constituie o infracțiune și se pedepsește conform legilor în vigoare.

